

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Veronika Rábová

Samoživitelství z pohledu mužů samoživitelů

Single parent from the perspective of single fathers

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, PhD.**

Praha 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne

.....
Rábová Veronika

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Jaroslavě Hasmanové Marhánkové, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, její cenné rady, ochotu a věnovaný čas, který mi poskytla. Zároveň bych chtěla poděkovat všem mým vyučujícím genderových studií za přípravu během studia, dále všem komunikačním partnerům za jejich ochotu podílet se na výzkumu a v neposlední řadě bych chtěla poděkovat mé rodině za její trpělivost a podporu.

Abstrakt

Předložená diplomová práce se věnuje tématu samoživitelství, jelikož tento typ rodin, vedených pouze jedním rodičem, považuji v současné době za velice aktuální, a v kontextu nynějších demografických trendů, souvisejících s proměnami společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů, lze předpokládat, že jejich počet bude stále narůstat. Konkrétně se pak zaměřuji na muže samoživitele, a to z toho důvodu, že ačkoliv mnohé studie hovoří o určitém procentu mužů samoživitelů v České republice, výzkumů s touto tematikou bylo doposud realizováno jen několik. V převážné většině totiž stojí v čele „neúplných“ rodin žena, načež je samoživitelství vnímáno jako vysoce genderovaná zkušenost, která se týká v první řadě žen. Hlavním cílem této diplomové práce proto bylo zjistit, jak se vztahují ke zkušenosti se samoživitelstvím samotní muži samoživitelé. Zajímalo mne, jaké cesty k samoživitelství vedly, co tento závazek péče pro muže znamená, jak se podepisuje na jejich každodenním životě a zejména pak, jak se tento typ primárního pečovatelského vztahuje ke konceptu hegemonní maskulinity. Perspektivou genderu tak práce poskytuje ucelený vhled do problematiky samoživitelství, a představuje ho z pohledu samotných mužů samoživitelů. Za tímto účelem bylo využito kvalitativního výzkumu, provedeného formou polo-strukturovaných rozhovorů s muži samoživiteli. Základní metodologická východiska celé práce pak tvoří konstruktivistické paradigma a feministický výzkum.

Klíčová slova: neúplné rodiny, samoživitelství, muž samoživitel, primární pečovatel,
gender, hegemonní maskulinita, polo-strukturované rozhovory

Abstract

This thesis focuses on the topic of single-parent family, because this type of family, which are led only by one parent, is very relevant to our present social situation. In the context of current demographic trends related to the transformation of society in the perception of family and partner relationships, it can be assumed that their number will be continue to grow. Specifically this thesis is focused on single fathers, although many studies speaks of a certain percentage of single fathers in the Czech Republic, research on this topic has been carried out only a few times so far. For the most part, a woman is at the forefront of „incomplete“ families. Single-parent family is perceived as a highly gendered

experience, which is primarily related to women. The aim of this work was to find out what the experience of single parent looks like in the case of single fathers. This premise of this thesis is to explore what reasons have the fathers to choose to be single parents, what this type of commitment means for men, how they sign on their everyday life and especially how this type of primary care relates to the concept of hegemonic masculinity. Gender perspective thus provides a comprehensive insight into single-parent family and presents the perspective of the fathers themselves. For this purpose qualitative research was used in the form of semi-structured interviews with single fathers. The principal methodological basis of this work are the constructivist paradigm and feminist research.

Key words: incomplete families, single parent, single father, primary caregiver, gender, hegemonic masculinity, semi-structured interviews

Obsah

1	ÚVOD	7
2	TEORETICKÁ ČÁST	9
2.1	Proměny společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů	9
2.1.1	Snižující se sňatečnost, odkládání manželství a zvyšující se rozvodovost	11
2.1.2	Nesezdaná soužití a nárůst počtu neúplných rodin	13
2.1.3	Vzrůstající mimomanželská plodnost	14
2.2	Fenomén samoživitelství: nejčastější příčiny jeho vzniku	16
2.2.1	Ženy samoživitelky a muži samoživitelé	18
2.2.2	Genderové aspekty samoživitelství	21
2.3	Otcovství, aneb proměna rodičovských rolí v „neúplných“ rodinách	24
2.3.1	Proměna diskurzu otcovství	26
2.3.2	Modely otcovství podle Radky Dudové	29
2.4	Hegemonní maskulinita v pojetí Raewyn Connell	31
2.4.1	Vztah hegemonního mužství k otcovství a primárnímu pečovatelskému	33
3	METODOLOGICKÁ ČÁST	36
3.1	Základní východiska práce	36
3.2	Metodologický přístup, cíl výzkumu a výzkumné otázky	37
3.3	Metoda a kritéria pro výběr komunikačních partnerů	38
3.4	Výzkumný vzorek	39
3.5	Zdroje a techniky sběru dat	40
3.6	Způsob analýzy rozhovorů	42
3.7	Etické aspekty, možná omezení výzkumu a pozice výzkumnice	43
4	ANALÝZA ROZHOVORŮ A VÝSLEDNÁ ZJIŠTĚNÍ	45
4.1	Cesta k samoživitelství	45
4.2	Otcovská role, výchova a vztah s dětmi z pohledu mužů samoživitelů	50
4.3	Chápání vlastní maskulinity ve vztahu k primárnímu pečovatelskému	58
4.4	Sladění rodinného a pracovního života	63
4.5	Dopad samoživitelství na každodenní život	72
4.6	Soukromý život a volný čas mužů samoživitelů	78

5	ZÁVĚR	83
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	90
7	PŘÍLOHY	94

1. ÚVOD

V posledních několika letech žijeme v poměrně vysoce individualizované společnosti, kde rodina, jakožto základní instituce každé společnosti, prochází mnohými změnami. Začaly vznikat nejrůznější alternativní formy rodinného uspořádání, které postupem času narušily dominantní uspořádání tradiční rozšířené rodiny. Zároveň se s těmito proměnami společnosti, ve vnímání rodinných a partnerských vztahů, objevují důležité demografické trendy, vedoucí k nárůstu počtu rodin vedených pouze jedním rodičem, samoživitelem. Jedná se o zvyšující se míru rozvodovosti, vzrůstající počet nesezdaných soužití a zvyšující se mimomanželskou plodnost. V jejich kontextu pak lze zcela jednoznačně předpokládat, že počet žen samoživitelek a mužů samoživitelů, kteří svépomocí vychovávají jedno anebo i vícero dětí, se bude neustále zvyšovat. Již nyní je totiž možné říci, že se v České republice od poloviny minulého století podíl těchto rodin vedených pouze jedním rodičem takřka zdvojnásobil [Možný 2008: 253]. Přestože by se tedy mohlo zdát, že v důsledku výše zmíněné individualizace je v současné době významnost rodinných pout a rodinné péče a pomoci výrazně oslabena, opak je pravdou. Na blízké citové vztahy a vzájemnou lásku je kladen stále větší důraz, poněvadž ve společnosti i nadále převažuje názor, že péči o děti má zajistit v první řadě rodina, tedy samotní rodiče [Dudová 2008: 23]. Navzdory tomu považují samoživitelství za poměrně důležitý, a především aktuální fenomén, kterému je zapotřebí věnovat pozornost.

Samoživitelství jako takové se bez rozdílu věku, vzdělání a druhu zaměstnání týká mužů i žen. Převážná většina rodin vedených pouze jedním rodičem je však vedena ženou. Z tohoto důvodu je samoživitelství pokládáno za silně genderovanou oblast a tedy zkušenost, s níž se setkávají především ženy [Hasmanová Marhánková 2011: 4]. Svou roli zde nepochybně hrají jisté genderové předpoklady, pojící se s rolí muže a ženy ve společnosti, stejně tak jako genderové stereotypy přiřazující mužům a ženám určité charakteristiky, činnosti a odlišné sféry bytí. Jestliže tedy mužům přísluší sféra veřejná, ženám naopak ta soukromá. V kontextu toho je tak oblast péče všeobecně považována za doménu žen a nastane-li situace, kdy je potřeba rozhodnout o tom, kdo z partnerů/manželů zastane starost o děti a domácnost, volba ženy jakožto hospodyňky a pečovatelky je zcela automaticky pojímána za přirozenou a především samozřejmou [Renzetti, Curran 2003: 231-233].

Odborných publikací a výzkumných prací zabývajících se tematikou samoživitelství u žen samoživitelek bylo z mého pohledu publikováno na českém poli již mnoho. Oproti

tomu se domnívám, že poněkud chybí dostatečná pozornost věnovaná mužům samoživitelům, přestože různé studie hovoří o tom, že určité procento těchto mužů se v České republice vyskytuje. Hlavním cílem mé diplomové práce je proto zaměřit se na to, jak vypadá samoživitelství z trochu jiného úhlu pohledu, a tedy představit ho z pozice samotných mužů samoživitelů. V souvislosti s tím se pak snažím zjistit, co konkrétně vedlo jednotlivé muže k přijetí role hlavního pečovatele, jak se tato role (ne)slučuje s jejich představou ohledně péče o dítě/děti a domácnost, a jak se vztahuje k jejich koncepci maskulinity. V neposlední řadě se zaměřuji i na problémy a úskalí, které s sebou tento fenomén přináší, a tedy snažím se odhalit, jak se podepisuje na každodenním životě těchto mužů, co se týče harmonizace rodinného a pracovního života, jejich volného času a soukromého života.

Perspektivou genderu nahlížím na tuto doposud nemnoho probádanou oblast samoživitelství, čímž se pokouším přispět k jejímu bližšímu osvětlení a snad i zviditelnění. Celá práce je tak strukturována do třech hlavních částí, jimiž jsou teoretická, metodologická a analytická část. Konkrétně teoretická část se zaměřuje na proměny společnosti a demografické trendy, jež se podílí na vzniku a rozšiřování samotného fenoménu samoživitelství. Přibližuje cesty vedoucí k samoživitelství, porovnává situaci žen samoživitelek a mužů samoživitelů, tematizuje proměnu diskurzu otcovství a roli otce v „neúplných“¹ rodinách, představuje tři hlavní modely otcovství podle Radky Dudové, a mimo jiné i koncepci hegemonní maskulinity Raewyn Connell a vztah hegemonního mužství k primárnímu pečovatelskému. Následující metodologická část popisuje v první řadě základní východiska této diplomové práce, hlavní cíle a výzkumné otázky, zvolenou metodologii, výzkumný vzorek spolu s kritérii pro výběr komunikačních partnerů, techniky sběru dat a způsob analýzy rozhovorů. Zároveň neopomím zmínit ani etické aspekty a možná omezení výzkumu. Poslední, analytická část, je pak věnována samotné analýze rozhovorů, jež byly realizovány s danými muži samoživiteli, a tudíž předkládá výsledná zjištění, které můj výzkum přinesl.

¹ Termín „neúplné“ rodiny používám pouze z důvodu zjednodušení a plynulejšího čtení textu. Jsem si plně vědoma jeho limitů a možných negativních konotací. Zároveň je mi zřejmé, že takovéto označení implikuje, že existuje něco jako úplná, a tedy „správná“ rodina, proto používám daný termín v uvozovkách.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Proměny společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů

Každá kultura i každá společnost si vytváří své vlastní definice rodiny, proto je možné chápat rodinu různými způsoby. Její podoba se však v čase proměňuje, takže to, co se pod pojmem rodina skrývá dnes, se nepochybně liší od toho, co se pod tím skrývalo kdysi. Nicméně, podstatné je, že v nynější době je rodinou míněno to, co za ní lidé sami považují. A tak se setkáváme s tím, že ke vzniku rodiny už nedochází výhradně na základě uzavření manželství, ale rovněž to může být trvale nesezdané soužití či například registrované partnerství. Zároveň rozlišujeme několik podob rodiny. Rodiny „úplné“ vedené dvěma rodiči, „neúplné“ neboli *monoparentální* vedené pouze jedním rodičem, *homoparentální* v případě dvou osob stejného pohlaví anebo *náhradní*, jenž tvoří adoptované děti. Stejně jako rodiče mohou být v daných případech biologičtí, nebiologičtí či adoptivní, mohou pak být i děti vlastní, nevlastní či adoptované. Všechny tyto soudobé podoby rodiny jsou však označovány za amorfni, velmi proměnlivé, křehké a především nestálé [Křížková, Vohlídalová 2012: 32-33]. Otázkou ale zůstává, proč tomu tak je?

V osmdesátých letech minulého století přišel francouzský sociolog a psycholog Francois de Singly s tzv. *individualistickou teorií rodiny*. Podle něj je současná společnost oproti společnostem minulým stále více individualizovaná. Lidé začali odmítat uzavření do předem jasně definovaných rolí a stanovených očekávání a namísto toho touží po větší svobodě. Každý člověk tak stále více žije a je ostatními vnímán jako individuum, které je nezávislé a zcela autonomní. Paradoxem ovšem zůstává, že ačkoliv usiluje o autonomii a nezávislost, stále žije ve vazbách s ostatními. Ti jsou totiž pro něj důležití, a to k tomu, aby mohl být sám sebou. Singly to nazývá „*vztahovým individualismem*“. Zmíněné vazby pak představují hlavně intimní, milostné a citové vztahy, které nebrání jedinci být autentický, a které jsou možné jen v takových rodinách, kde mohou být jedinci „společně svobodní“. Mají totiž zásadní význam pro konstrukci jejich osobní identity. Takovéto vazby jsou však velmi křehké, protože jsou volitelné, a tudíž i kdykoliv zrušitelné [Singly 1999: 9-14].

Je tedy patrné, že rodina v současnosti již nepředstavuje výhradně ekonomickou jednotku, ale namísto toho začala být chápána v první řadě jako prostor intimity a lásky, který je založený na sdílení emocí. Současně se také stává prostorem soukromým, který slouží jednotlivci, a který má umožnit všem svým členům individualizaci. Ovšem právě to ji činí tolik nestabilní. Jak uvádí Ulrich Beck, jestliže totiž dnešní rodina záleží pouze na

emocích a představuje tak svazek mezi dvěma svobodnými jedinci, kteří mezi sebou vzájemně vyjednávají její podobu, stává se lehce zranitelnou. Čím individualizovanější a svobodnější oba dva partneři jsou, tím vyšší je riziko, že nedospějí ke společné dohodě a jejich vztah se rozpadne. V důsledku toho pak vzniká mnoho alternativních forem rodinného života, mezi něž patří nesezdaná partnerská soužití, rodiny vzniklé mimo manželskou plodnost, lidé dobrovolně bezdětní, žijící trvale single a mnohé další [Beck 2011: 194-197]. Co je však podstatné, společností jsou všechny tyto formy přijímány a žádná z nich není viděna jako a priori negativní. Jestliže tedy dříve bylo, tak říkajíc, takřka nepřípustné, aby vychovával dítě pouze jeden z rodičů, dnes v tom není viděn žádný problém a stává se z toho zcela běžný jev. Jedním z důvodů by pak teoreticky mohl být i fakt, že dnešní společnost, jak je vidno, tvoří poněkud odlišní jedinci, co se jejich preferencí a osobních cílů týče, než kteří ji tvořili kdysi dávno v minulosti. Ale jelikož o cílech a možnostech k jejich naplnění u lidí v minulosti toho tolik nevíme, zůstává to pouhou otázkou.

V neposlední řadě je pak zapotřebí poznamenat, že zde popsané přeměny v partnerských a rodinných vztazích jsou částečně důsledkem i jisté ekonomické a společenské emancipace žen, v podobě usilovné snahy dosáhnout stejného uznání a stejného naplňování svých zájmů, jako je tomu v případě mužů. Onen individualizační proces se tak týká nejen mužů, ale především samotných žen, které začaly usilovat o možnost vlastní realizace a budování si své autonomie. To jim bylo umožněno nejen prostřednictvím vyrovnání šancí na vzdělání, ale zejména účastí na pracovním trhu. Jenže požadavky pracovního trhu se v žádném případě neslučují s požadavky partnerského života a individualizace žen tak stále naráží na bariéry společenského systému. Ve snaze dosáhnout osobní svobody je totiž nutné internalizovat normy, které zahrnují, mimo jiné, požadavky trhu práce. Ty však předpokládají plně mobilního a flexibilního jedince, který se neohlíží na své závazky v soukromé sféře. Na jedné straně jsou tak všichni vybízeni k seberealizaci na pracovním trhu, na straně druhé se ale předpokládá, že jeden z partnerů, v tomto případě tedy žena, bude pečovat o domácnost a svou profesní dráhu podřídit rodinným a partnerským zájmům. Jakmile by totiž oba dva partneři kladli své profesní zájmy na první místo, jejich spokojený rodinný život by byl za stávajících podmínek pracovního trhu možný jen velmi obtížně. Nicméně, právě takováto společnost nastolená protichůdná pravidla stojí podle Ulricha Becka za tím, proč dochází k rozpadu rodin a problémům v partnerských soužití, proč se objevuje tak vysoká míra rozvodovosti, proč se

zvyšuje počet neformálních svazků a proč stále vícero lidí žije sama, jako singles či jako solo-rodíče s dětmi [Beck 2011: 162-164].

Vztáhneme-li toto vše pak k samotnému samoživitelství, je více než zřejmé, že v jeho případě hraje klíčovou roli hned několik faktorů. V první řadě to je již zmíněná strukturální křehkost partnerských vztahů spolu s proměnami genderových vztahů. Zároveň vlivem nastavení naší společnosti a stále přetrvávající genderové nerovnosti máme i jisté vysvětlení pro to, proč se samoživitelství týká zejména žen. Velmi důležitou měrou se však na jeho vzniku podílely a podílí i určité proměny v reprodukčním chování mužů a žen, které představují hned několik soudobých demografických trendů.

2.1.1. Snižující se sňatečnost, odkládání manželství a zvyšující se rozvodovost

Jak již bylo zmíněno, za současným nárůstem rodin vedených pouze jedním rodičem stojí v první řadě změny v rodinných a partnerských vztazích, respektive v uspořádání genderových rolí, které probíhaly na území České republiky nejen v posledních několika desetiletích, ale též i v minulém století. Zejména na počátku devadesátých let, po změně ekonomických a politických poměrů, se začaly v České republice výrazně měnit reprodukční strategie mladých mužů a žen. Ačkoliv tento kontext nepředstavuje pro samotné samoživitelství zásadnější zlom, nové příležitosti a možnosti v oblasti cestování, univerzitního vzdělání a vlastního podnikání, znamenaly mnohé změny v posloupnosti kroků vedoucích k založení rodiny, což se ve výsledku odrazilo na zvýšeném počtu právě rodin vedených pouze jedním rodičem. V rámci proměn reprodukčního chování postupně docházelo ke snižování hodnoty brzkého rodičovství, které začalo být odkládáno do pozdějšího věku. Zároveň se pozměnil i charakter nesezdaného soužití, což výrazně přispělo k oddalování společného manželství. V důsledku toho tak začala velmi prudce klesat sňatečnost u svobodných mužů a žen. Společně s vysokou mírou rozvodovosti, stoupající již od poloviny osmdesátých let, pak zejména tyto dva trendy měly za následek postupný nárůst mimomanželské plodnosti, který se v současné době vysokou měrou podílí na vzrůstajícím počtu rodin samoživitelů a samoživitelek [Možný 2008: 262-270].

Zaměříme-li se nejprve na pokles sňatečnosti, na konci osmdesátých let bylo svobodných mužů ve věku 25 let 83 % a svobodných žen ve stejné věkové kategorii pouhých 16 %, kdežto na konci devadesátých let bylo v tomto věku stále svobodných žen ještě 62 % a mužů 79 % [Možný 2008: 262]. Český statistický úřad pak od konce devadesátých let až k loňskému roku 2018 zaznamenává v úrovni sňatečnosti i přes

občasná mírná zvýšení téměř stabilní pokles [Český statistický úřad 2018]. Věk, ve kterém muži a ženy uzavírají svůj první sňatek, začal výrazně stoupat v devadesátých letech a nepřestával pokračovat ani v prvním desetiletí jedenadvacátého století [Možný 2008: 261]. Pakliže byl tedy v devadesátých letech průměrný věk ženy při prvním sňatku 22 let a muže 24 let, v současné době se muž poprvé žení ve věku okolo 32 let a žena poprvé vdává ve věku 30 let. Věk 30 let u ženy je zároveň i tím nejčastějším věkem, kdy dochází v současné době k početí prvního dítěte [Český statistický úřad 2016]. Nicméně, zde je zapotřebí podotknout, že jestliže dříve předcházelo samotnému narození prvního dítěte uzavření sňatku mezi mužem a ženou, dnes mají v mnoha případech mladí lidé své první dítě bez uzavření manželství, jelikož to pro ně začalo představovat jakýsi ideál, který ve svém životě mohou, ale zároveň nemusí naplnit. „Manželství má totiž u Čechů stále ještě vysoký status. Výzkumy postojů opakovaně ukazují, že většina nejmladší generace pokládá život v manželství za nejsprávnější formu rodiny. [...] [Na druhou stranu], podpora manželství jako základní životní formy však klesá“ [Možný 2008: 262-263]. Hašková a Rabušic k tomu pak dodávají, že „ztrácí pro mladé muže a ženy unikátní pozici *té jediné správné volby*“ [Hašková, Rabušic 2008: 24].

Je tedy více než patrné, že životní dráhy současné generace mladých lidí se neodvíjejí ve stejných intencích, jako tomu bylo u generací předchozích. Manželství ztratilo svoji dřívější atraktivitu. Jeho životní hodnota je sice pro mnoho svobodných lidí stále vysoká, avšak zároveň se život v něm stal jakýmsi přežitkem s výrazným omezováním možností seberealizace, osobních zájmů a především svobod [Kučera 2008: 235]. To dokládá i fakt, že v dnešní době má každé uzavřené manželství 50% pravděpodobnost, že skončí rozvodem [Možný 2008: 276]. Každé druhé manželství pak rozvodem opravdu skončí, a to nejčastěji ve čtvrtém až šestém roce jeho trvání. [Kučera 2008: 235]. Dudová a Hastrmanová tak v souvislosti s tím hovoří o jisté křehkosti. „Tato zvyšující se křehkost manželství je dána v první řadě všeprostopující ideologií lásky: láska se stala podmínkou setrvání ve vztahu, a jakmile se partneři přestanou milovat nebo se zamilují do někoho jiného, manželství je ohroženo“ [Dudová, Hastrmanová 2007: 15]. Ve skutečnosti je však tím nejčastějším důvodem, proč rozvodů už přes půl století neustále přibývá fakt, že se stal jakousi přijatelnou možností, jak řešit manželské neshody. To znamená, že dochází k jeho vysoké celospolečenské toleranci, díky níž se posilují představy, že je vhodným řešením nespokojenosti s momentálním stavem manželství [Dudová, Hastrmanová 2007: 15].

Vysoká míra rozvodovosti se objevuje v České republice již od poloviny osmdesátých let [Hasmanová Marhánková 2011: 3]. Její vývoj nejlépe zaznamenává hodnota tzv. *úhrnné rozvodovosti*, která se využívá jako nejčastější ukazatel v rámci mezinárodního srovnání². Ta se od poloviny osmdesátých let pozvolna zvyšovala, až na konci devadesátých let představovala zhruba 43 %. V následujících dvou desetiletí pak dosáhla jedné ze svých doposud nejvyšších hodnot, a to konkrétně 49,6 % v roce 2008 [Demografie 2014a]. Hodnota pro loňský rok 2018 mírněji poklesla na 47 %. S odkazem na téma samoživitelství je však na tomto místě nutné poznamenat, že v drtivé většině případů se rozvádí právě ty páry, které mají ve své péči jedno anebo více nezletilých dětí. V roce 2018 se jednalo až o 60 % rozvodů, které se dotýkaly nezletilých dětí [Český statistický úřad 2018]. Samotný rozvod se pak označuje za nejčastější příčinu vzniku samoživitelství až do druhé poloviny osmdesátých let, kdy ho postupně vystřídala mimomanželská plodnost [Dudová 2009: 762].

2.1.2. Nesezdaná soužití a nárůst počtu neúplných rodin

Proměny společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů se však velmi vysokou měrou odrazily zejména v nesezdaném soužití. Nesezdané soužití nelze označit za něco neobvyklého. Nejedná se ani o žádný nový jev. Statistiky hovoří o tom, že již na počátku osmdesátých let spolu před sňatkem žila, potažmo bydlela v jedné domácnosti, téměř třetina všech párů. Ovšem takovéto nesezdané soužití mělo zcela jiný charakter než to, o jakém hovoříme v dnešní době. Jednalo se totiž o páry zasnoubené, s vyhlídkami uzavřít v co nejbližší dohledné době manželství. Z tohoto důvodu se tehdejší délka nesezdaného soužití nejčastěji pohybovala kolem jednoho roku. Poté bylo v drtivé většině případů přeměněné právě na společný sňatek. S odkazem na to lze říci, že až do počátku devadesátých let bylo nesezdané soužití společností chápáno jako určité „*manželství na zkoušku*“, o čemž vypovídá i tehdejší vysoká míra sňatečnosti [Možný 2008: 263].

V průběhu devadesátých let se ale začíná jeho povaha měnit a postupně vzniká forma, které jsme svědky v současné době. Z nesezdaného soužití se stává takřka obecný jev. Za jednu z nejvýznamnějších změn je přitom považováno to, že prakticky vymizela ona dřívější potřeba legitimizovat početí dítěte společným sňatkem obou partnerů. Jinými slovy, v české populaci se tak od počátku devadesátých let snižuje počet lidí, kteří zastávají

² Podle informačního portálu Demografie úhrnná rozvodovost „vyjadřuje úroveň rozvodovosti manželství, neboli jaký podíl původně uzavřených manželství se rozvede. Vztahuje tedy rozvody ke sňatkům, ze kterých vycházejí“ [Demografie 2014b].

názor, že jestliže dva lidé spolu chtějí mít dítě, měli by nejprve uzavřít společné manželství [Chaloupková 2007: 59]. Stále větší počet mladých párů už tedy nespojuje rodičovství s manželstvím. Z tohoto důvodu tak namísto manželského svazku přibývá počet lidí žijících v nesezdaném partnerském svazku. V České republice je veřejným míněním nesezdané soužití všeobecně přijímáno, takže dva lidé spolu mohou žít, i za předpokladu, že neplánují svatbu, jak dlouho chtějí [Možný 2008: 263]. Vysokou podporu mu nejčastěji vyjadřují mladí lidé a lidé střední generace, kteří jsou svobodní a bezdětní. Na druhou stranu je však zajímavé, že nesezdané soužití dvou lidí, které trvá již delší dobu a není v něm vyhlídka na budoucí uzavření společného manželství, v české společnosti s větší oblibou vítáno není [Chaloupková, Soukupová 2007: 30-31]. Takže, ačkoliv se nám může zprvu zdát, že se nesezdané soužití stává v dnešní době čímsi trvalým, a plně tedy nahrazuje samotné manželství, v povědomí společnosti je vnímáno vesměs tak, jako tomu bylo dříve čili převážně jako předstupeň manželství, který by měl jednoho dne skončit a přejít ve svazek manželský [Chaloupková, Soukupová 2007: 30].

Společně s tímto trendem, a zejména s již zmíněnou vysokou rozvodovostí, pak velmi často dochází ke vzniku rodin „neúplných.“ „Neúplnou“ rodinou rozumíme takovou rodinu, která je vedena pouze jedním dospělým rodičem, s nímž ve společné domácnosti žije jedno, popřípadě více dětí. Tyto rodiny nejčastěji vznikají právě rozvodem, běžným rozchodem, úmrtím partnera/partnerky anebo též narozením dítěte neprovdané matce žijící bez partnera. V kontextu samoživitelství jsou rodiny vedené pouze jedním rodičem důležité, obzvláště ty, kde se vyskytují ještě závislé děti ve věku do 15 let. A právě jejich podíl v české populaci rok od roku stále stoupá. Zatímco tedy v devadesátých letech „neúplné“ rodiny představovaly každou šestou rodinu z celkového počtu rodin se závislými dětmi, v prvním desetiletí jedenadvacátého století už představovaly každou čtvrtou rodinu. Ve dvou třetinách těchto případů se jedná o rodiny s jedním závislým dítětem, v jejichž čele stojí takřka v 90 % žena [Dudová, Hastrmanová 2007: 17].

2.1.3. Vzrůstající mimomanželská plodnost

Jedním z nejvýraznějších rysů ve vývoji reprodukčního chování obyvatelstva v České republice od druhé poloviny devadesátých let, a též nejčastějším faktorem vzniku samoživitelství, je již výše zmiňovaná mimomanželská plodnost. V posledních několika desetiletí jsme svědky jejího neustálého růstu, k němuž dochází právě v důsledku nízké sňatečnosti a vysoké rozvodovosti. Podíl dětí narozených mimo manželství zaznamenává kontinuální růst již od počátku osmdesátých let. Tehdy představoval zhruba 4,3 % ze všech

živě narozených dětí. Ještě na přelomu století se pohyboval okolo 10 % [Zeman 2007: 17]. V následujícím období však došlo k jeho rapidnímu nárůstu a v loňském roce 2018 vygradoval až na neuvěřitelných 48,5 %. I přesto však Český statistický úřad hovoří o tom, že se dlouhodobý trend v rostoucím podílu dětí narozených mimo manželství zastavil, poněvadž údaje z roku 2018 jsou v meziročním srovnání téměř totožné s údaji získanými z předešlého roku 2017 [Český statistický úřad 2018]. Nicméně, výrazné změny se objevily u rodinného stavu matek a počtu jim narozených dětí.

Zatímco se tedy v devadesátých letech rodily děti mimo manželství nejčastěji rozvedeným a ovdovělým matkám, dnes se jedná až v 80 % o matky svobodné. Zároveň tyto svobodné ženy rodí nejčastěji děti tzv. prvního pořadí, kdežto dříve rodily mimo manželství ženy s již vyšším počtem dětí. Jistá změna nastala též u samotného věku žen. Jestliže se v dřívější době mimomanželská plodnost nejvíce objevovala u žen ve věku 17 až 22 let, nyní se její věkové rozhraní rozšířilo na 18 až 35 let [Zeman 2007: 18-22]. Jedním z nejvýraznějších diferencujících sociálních znaků mimomanželské plodnosti je však úroveň dosaženého vzdělání. V podstatě lze říci, že čím vyšší dosažený stupeň vzdělání, tím menší pravděpodobnost, že se dítě narodí mimo manželství. Až v 70 % se tak děti mimo manželství rodí ženám se základním vzděláním, kdežto ženy s vysokoškolským vzděláním se zde vyskytují spíše okrajově. Tato situace pak zůstává napříč generacemi takřka neměnná [Možný 2008: 271].

Výrazný nárůst dětí narozených mimo manželství je v České republice vysvětlován především hodnotovými a ekonomickými důvody. Proměna hodnotových důvodů je dávana do souvislosti s druhou demografickou transicí. Teorie druhé demografické transice poukazuje na to, že „pokles sňatečnosti, zvyšování oblíbenosti nesezdaného soužití a nárůst mimomanželské plodnosti [úzce souvisí] s růstem individualizace, s rostoucím důrazem na autonomii jedince a s redefinicí gender rolí v rodině“ [Chaloupková 2007: 59]. Druhá skupina důvodů pak klade důraz na vliv ekonomických faktorů na rodinné chování. Vzrůstající mimomanželská plodnost je spolu s klesající mírou sňatečnosti spojována s určitou nejistotou na pracovním trhu a též s nárůstem nelehkých ekonomických situací některých sociálních skupin [Chaloupková 2007: 60]. Někteří autoři/ky (např. Chaloupková 2007) pak poukazují na to, že v podstatě štedrý systém sociálních dávek spolu s menšími možnostmi mužů mající nižší příjmy, a tudíž nedostatečné prostředky k naplnění tradiční role muže-živitele, demotivuje ženy s nízkým příjmem uzavřít manželství a dává tak za vznik rodinám, jež jsou vedeny pouze jedním rodičem. V zásadě je však tato

domněnka mylná a nelze tedy předpokládat, že by se všechny děti narozené mimo manželství měly rodit výhradně osamělým matkám a zcela automaticky tak žít v neúplných rodinách samoživitelek a samoživitelů. Často se totiž jedná o již zmiňovaná nesezdaná soužití. Nicméně, takto „vysoká mimomanželská plodnost, [jež byla popsána výše], je v současnosti statisticky nejvýznamnější příčinou získání statusu matky samoživitelky“ [Hasmanová Marhánková 2011: 4].

2.2. Fenomén samoživitelství: nejčastější příčiny jeho vzniku

Samoživitelství bývá obvykle vyústěním nějaké rodinné či partnerské situace. K samotnému získání statusu matky samoživitelky nebo otce samoživitele dochází nejčastěji na základě rozvodu, rozchodu, ovdovění anebo mimomanželské plodnosti. Rozvod se spolu s rozpadem partnerství muže a ženy objevoval jako hlavní důvod zejména v osmdesátých letech minulého století. Nicméně, s ohledem na vysokou míru rozvodovosti je jeho podíl na vzniku rodin vedených pouze jedním rodičem významný i v současné době [Hasmanová Marhánková 2011: 3]. K tomu, jak upravit poměry mezi rodiči v případě nezletilých dětí po rozvodu, se z právního hlediska využívají zpravidla dvě cesty. Buďto svěřeni do výhradní péče jednoho z rodičů anebo střídavá péče mezi matkou a otcem. V případě výhradní péče však již po několik generací platí, že v 90 % jsou děti svěřovány matkám. Otcí jsou děti svěřovány jen tehdy, zřekne-li se matka sama dětí, není-li schopná se o ně postarat či v rodině zcela chybí. Takovéto automatické svěřování dětí do péče matek pak neodmyslitelně vede k tomu, že jestliže oba dva rodiče mají k dětem stejný citový vztah, a zároveň i děti k nim, mají stejné výchovné předpoklady a též i stejně vhodné sociální zázemí pro děti, jsou děti ve většině případů svěřovány matkám, a to i tehdy, jeví-li se na základě tohoto srovnání podstatně lépe otec než matka. Stále se totiž vychází z určité koncepce biologických důvodů, která však již byla vyvrácena [Černá 2001: 37].

Rozvod i rozchod partnerského páru mají pro rodinu vedenou pouze jedním rodičem neblahé dopady. V první řadě se jedná o zásadní změnu v ekonomické situaci, kdy rodina je najednou nucena žít pouze z jednoho platu. V případě rozvodu má druhý rodič sice povinnost platit příspěvek na výživné, ovšem jeho výše je povětšinou velmi malá, a tudíž nemůže plně nahradit předešlý druhý plat. V horším případě rodič neplatí tento příspěvek vůbec. Ke změnám dochází i v samotné péči o děti a starosti o domácnost. Zde je nutné vše přeorganizovat a především zharmonizovat spolu se zaměstnáním. Celá tato situace je pak obzvláště složitá pro rodiny, kde stojí v čele matky samoživitelky. Ty se potýkají s nízkou

životní úrovni a častokrát se tak ocitají až na hranici chudoby, jelikož jejich platy jsou o poznání nižší, než byly platy jejich manželů či partnerů. A k uživení rodiny tak zkrátka nestačí [Hasmanová Marhánková 2011: 3].

Nad rodinami vedenými pouze jedním rodičem, které vznikly rozvodem či rozchodem, však v dnešní době převažují rodiny vzniklé mimomanželskou plodností, v jejichž čele stojí matka samoživitelka. Jak už zaznělo na konci předešlé kapitoly, mimomanželská plodnost však nemusí nutně znamenat osamělé mateřství. Mnohdy se jedná o rodiny s pouze nesezdanými rodiči. Přesto se předpokládá, že děti žen žijících trvale bez partnera tvoří ze všech dětí narozených mimo manželství nejméně polovinu. Jelikož jsou to ale pouze odhady, realita bude pravděpodobně o něco vyšší [Hasmanová Marhánková 2011: 4]. Situace těchto rodin vzniklých mimomanželskou plodností je v mnohém podobná, jako situace předešlých rodin „neúplných“ vzniklých rozvodem. Avšak zaměříme-li se konkrétně na osamělé matky vychovávající své děti bez partnera, ty se zásadně liší v tom, že nepobírají žádný příspěvek na výživné od otců svých dětí. V jejich případě tak může být riziko chudoby o mnoho znatelnější, obzvláště, nemohou-li z nějakého důvodu chodit do zaměstnání. Zároveň se vyskytují i zmíněné potíže se sladováním soukromé a veřejné sféry, čili zaměstnání s péčí o děti a domácnost. Poslední, nejčastěji uváděnou příčinou vedoucí ke vzniku rodin vedených jen jedním rodičem, je ovdovění. Stát se matkou samoživitelkou, případně otcem samoživitelem, z důvodu úmrtí manžela nebo manželky, se v hojné míře vyskytovalo ještě v druhé polovině dvacátého století. V dnešní době je však vlivem demografických trendů, mezi něž patří zejména snižující se míra sňatečnosti a vzrůstající počet nesezdaných soužití, o nichž byla řeč výše, celkové procento těchto mužů a žen velmi malé, ba dokonce až mizivé [Hasmanová Marhánková 2011: 4].

Matky samoživitelky a otcové samoživitelé tak představují poměrně problematickou skupinu, která je velmi obtížně uchopitelná a především definovatelná. Zahrnuje matky a otce z různorodého socioekonomického prostředí, různého věku, vzdělání a rodinného stavu. Z důvodu této neshodné identifikace pak o nich Evropský parlament ve své *Zprávě o situaci matek samoživitelek* hovoří jako o demografické skupině, která je velmi často přehlížena [Evropský parlament 2011]. Nicméně, na české i mezinárodní úrovni existují oficiálně přijaté definice samoživitelství, které ho přesně vymezují. Zpráva vydaná OECD definuje samoživitelství jako stav, kdy „dítě žije v jedné domácnosti pouze s jedním rodičem, což může být biologický, nevlastní anebo adoptivní rodič. V domácnosti s nimi

však mohou žít i jiné dospělé osoby, příbuzné či nepříbuzné, například prarodiče³ [OECD 2018]. Já osobně ale pracuji s definicí samoživitelství dle legislativy České republiky, kterou konkrétně vymezuje zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Podle paragrafu 7 tohoto zákona je za rodiče samoživitele považován člověk, „který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem.“ O jiných osobách žijících s ním ve společné domácnosti zde zmínka není. Spolu s tím pak úzce souvisí i termín *nezaopatřené dítě*, vymezený stejným zákonem podle paragrafu 11, který ho stanovuje jako „dítě do skončení povinné školní docházky, a poté, nejdéle však do 26. roku věku.“ Avšak to platí pouze za určitých podmínek, z nichž se všeobecně nejvíce užívá ta, pokud se dítě připravuje soustavným studiem na své budoucí povolání. Rodiny vedené pouze jedním rodičem tedy vždy tvoří jeden dospělý člověk, matka anebo otec, s minimálně jedním nezaopatřeným dítětem, zpravidla ve věku do 15 let, se kterým žije ve společné domácnosti. V drtivé většině případů se však jedná o matku, tedy ženu, díky čemuž je samoživitelství pojímáno jako oblast silně genderovaná [Hasmanová Marhánková 2011: 3].

2.2.1. Ženy samoživitelky a muži samoživitelé

Data dostupná pro Českou republiku hovoří o tom, že rodiny matek samoživitelek vysokou měrou převládají nad rodinami otců samoživitelů. Rodin otců samoživitelů je z celého počtu rodin vedených pouze jedním rodičem pouhá třetina [Český statistický úřad 2017]. Přestože tedy pravidelně nalézáme mezi rodiči samoživiteli i jistý podíl mužů samoživitelů, pozornost jim věnovaná je velmi nízká [Hasmanová Marhánková 2011: 4]. V praxi se totiž setkáváme s tím, že téměř všechny výzkumné práce a publikace o samoživitelství jsou zaměřeny na matky samoživitelky, zejména, hovoříme-li o autorech a autorkách na českém poli. Mezi řádky pak u některých z nich nalezneme pár okrajových informací o životě mužů samoživitelů. Důvodem, proč se o mužích samoživitelích nehovoří více, je patrně jejich stále nízké procentuální zastoupení, v porovnání s velmi vysokým zastoupením žen samoživitelek, jejichž počet rok od roku viditelně stoupá. Pravděpodobně i na základě toho se Česká televize rozhodla natočit a následně v roce 2006 uvést na svých obrazovkách dokumentární cyklus s názvem *Táta jako máma*, jehož režisérkou je dokumentaristka Dagmar Smržová [Česká televize 2006a]. V rámci devíti dílů, zaměřených na muže v ne zcela běžných pozicích, byl jeden z nich věnovaný i otcům

³ Originální znění: „The child lives primarily in a household with only one adult that is reported as a ‘parent’. This can be a biological parent or a step- or adoptive-parent. The household may or may not contain other adults – including grandparents and other adult relatives or unrelated adults.“

samoživitelům, kde byly představeny celkem tři rodiny. Každá z nich vznikla jiným způsobem, ať už odebráním dítěte z výhradní péče matky a následným svěřením do výhradní péče otce, smrtelným onemocněním matky anebo nešťastnou událostí, kdy po rozchodu páru bývalá partnerka společně i se svým novým partnerem zahynuli při autonehodě. Přesto ale měly tyto rodiny jedno společné. Otcové dětí se najednou začali pohybovat v tzv. „ženském“ světě, který jim byl doposud takřka neznámý [Česká televize 2006b].

Díl s názvem *Otcové samoživitelé* [Česká televize 2006b] odhalil, jaké problémy a jaká úskalí samoživitelství mužům přináší. Objevuje se nejen nutnost postarat se o domácnost, vařit, uklízet, prát prádlo, žehlit; nutnost postarat se o děti, být s nimi doma, když jsou nemocné, chodit s nimi k lékaři/lékařce, vodit je do školy, na kroužky, učit se s nimi a tak podobně; ale i nutnost změnit zaměstnání, v některých případech, a především pak nutnost vypořádat se se všudypřítomnými předsudky. Velmi často totiž musí čelit neohlášeným kontrolám pracovníků či pracovníc z Odboru sociálně-právní ochrany dětí. U lékaře/lékařky vždy vzbuzují značnou pozornost, ve škole mnohdy nejsou považováni za zcela kompetentní pro výchovu dětí, a v obchodech, když vybírají oblečení a následně se prodavačů/prodavaček dotazují, jak se to pere a žehlí, se setkávají s odpověďmi, že maminka to určitě bude vědět a doma jim to udělá. Na jisté dilema pak tito muži naráží i v rámci samotné citové výchovy, kdy neustále přemýšlí, do jaké míry, a zda vůbec, je možné být otcem i matkou zároveň. Ať tak či onak, vždy skončí u konstatování, že dceři matka musí zajisté chybět.

Konkrétní porovnání toho, jak vypadá a v čem se liší situace mužů samoživitelů od situace žen samoživitelek, nalézám až na zahraničním poli a to například u Renzetti a Curran [2003]. Podle Renzetti a Curran prožívají muži a ženy samoživitelství odlišně. A to v první řadě z toho důvodu, že muži, „kteří se v takové situaci ocitají, [jsou] častěji [vysokoškolsky] vzdělaní, zaměstnaní na plný úvazek a náležejí přinejmenším ke střední třídě“ [Renzetti, Curran 2003: 237]. Jen malá část těchto mužů tak pociťuje finanční tíseň. Z potřeby společenského a pracovního uplatnění, a zároveň i z finančních důvodů, zůstávají častokrát ve svém původním zaměstnání, v němž pracovali předtím, než se stali samoživiteli. Jejich zaměstnání jsou však leckdy časově náročná, a proto někteří přenechávají starost o domácnost svým dětem, mají-li na to dostatečný věk. Nicméně, na pracovišti, v rodině, mezi přáteli i sousedy, se tito muži setkávají nejen s obdivem, ale též se značnou podporou. Jsou považováni za výjimečné, jelikož sami zvládají výchovu dětí,

starost o domácnost, včetně vaření a pečení, a ještě k tomu vykonávají své zaměstnání. I přesto si však muži samoživitelé dokáží postěžovat. V první řadě na to, že rodičovství značně omezuje nejen jejich společenský život, kdy nemohou trávit dostatek času se svými přáteli, ale i ten profesionální, co se týče mizivých šancí na postup v kariéře. A zadruhé, že ostatními lidmi kolem sebe nejsou považováni za plně kompetentní rodiče, ostatně, jak už zde jednou zaznělo v dokumentu *Táta jako máma*, poněvadž vyučující jejich dětí ve škole se častokrát dožadují schůzky s jejich bývalými manželkami či partnerkami, namísto toho, aby danou situaci vyřešili přímo s nimi [srov. Renzetti, Curran 2003: 237-238].

Život žen samoživitelek je pak oproti životu mužů samoživitelů mnohem těžší a složitější. Největší starosti mají ženy ohledně udržení si určité finanční situace, která by pokryla náklady na chod domácnosti a na zajištění odpovídající péče o děti. Většina z těchto žen se snaží plnit své pracovní povinnosti tak, aniž by musely obětovat blaho svých dětí. Avšak vzhledem k tomu, že se ženy obecně potýkají s platovou nerovností na pracovním trhu a v porovnání s muži častokrát zastávají méně lukrativní a hůře placené pracovní pozice, ne vždy se jim tento cíl podaří naplnit. Jejich výdělků jsou o poznání nižší a výjimkou není ani to, že se mnoho matek samoživitelek zadluží [Renzetti, Curran 2003: 238]. Znevýhodnění na trhu práce pak přichází i z toho důvodu, že matky samoživitelky bývají méně časově flexibilní. Pakliže hledají nové zaměstnání, zaměstnavatelé/zaměstnavatelky většinou samoživitelství vnímají jako negativní skutečnost a již dopředu zcela automaticky předpokládají, že tyto ženy budou mít vícero absencí, nebudou moci dělat přesčasy či se zúčastnit vícedenního školení, i když skutečná realita tomu nemusí odpovídat [Maříková 2015: 31].

Kromě toho, že se potýkají s vysokou mírou nezaměstnanosti, obzvláště, mají-li nižší vzdělání a malé pracovní zkušenosti, je jejich život silně ovlivňován chudobou a často se na hranici chudoby také ocitají. To má pak dopad především na jejich děti, které v důsledku toho mají méně prostředků na úspěšnou seberealizaci ve vzdělání a následně i méně příležitostí k tomu vstoupit do pracovního trhu jako konkurence schopné. Některé matky samoživitelky také disponují mnohem horším bydlením, méně vybaveným a povětšinou sdíleným ještě s někým jiným, nejčastěji s rodiči. O něco horší a méně stabilní je i jejich zdravotní stav, jelikož si z důvodu financí či pracovní vyčerpání nemohou dovolit náležitou zdravotní péči [Evropský parlament 2011]. Většina matek samoživitelek se pak cítí být osamocena a ani podpora od ostatních lidí k nim nepřichází zdaleka tak velká, jako je tomu v případě mužů samoživitelů [Renzetti, Curran 2003: 238].

2.2.2. Genderové aspekty samoživitelství

Česká republika se v rámci Evropy řadí k zemím, kde jsou stále silně zakořeněny genderové stereotypy, zejména, jedná-li se právě o rozdělení rolí mužů a žen v rodině [Maříková 2015: 30]. Není tedy pochyb, že ony přetrvávající stereotypy stojí i za rozdílnými životy mužů samoživitelů a žen samoživitelek. Mužům se totiž odjakživa přisuzuje síla, aktivita, soutěživost, nezávislost, působnost ve sféře veřejné a ekonomická činnost spojená s finančním zajištěním rodiny, kdežto ženám naopak vztahovost, empatie, pasivita, role pečovatelky o děti a domácnost, a tudíž i působnost ve sféře soukromé. To vše se pak promítá do uspořádání samotné rodiny, potažmo partnerství, kdy dochází k již všeobecně známému rozdělení rolí na muže-živitele a ženu-pečovatelku [Renzetti, Curran 2003: 23-24].

Modely žena-pečovatelka o děti a hospodyně a muž-živitel rodiny jsou postaveny na předpokladu určité komplementarity genderových rolí, která však není založena na rovnocennosti, nýbrž na hierarchickém uspořádání. Z tohoto důvodu modely indikují nejen odlišnou možnost seberealizace a různou míru autonomie mužů a žen, ale v konečném důsledku vedou k podřadnému postavení žen v rodině i celé společnosti [Maříková 2007a: 104-105]. Společně pak odkazují ke vzniku moderní společnosti a k jejímu následnému rozdělení na dvě sféry, jež vznikly v důsledku dvou modernizačních procesů, a to urbanizace a industrializace. Jedná se o sféru veřejnou, kterou považujeme za prostor institucionálně organizované placené práce, občanské a politické angažovanosti, a sféru soukromou, představující určitý opak, tedy prostor rodiny a intimity neboli reprodukce společnosti. Postupně začala být sféra veřejná chápána jako „mužská“, kdežto sféra soukromá jako „ženská“. Zároveň tyto sféry od počátku byly a stále jsou v hierarchickém vztahu, přičemž jejich oddělení nikdy nebylo prosto genderové neutrality. To dalo za vznik „modernímu“ genderovému systému, který je v naší společnosti přítomný dodnes [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 14-15].

V kontextu takto pojatých genderových rolí však začala postupně vznikat závislost ženy na muži, jakožto hlavním živiteli rodiny. Model muže-živitele byl totiž vždy založený na autoritě muže v rodině, poněvadž jako jediný vydělával peníze, a tudíž i rozhodoval o jejich přerozdělování. Mimoto byl tento model též spojován s nerovnou dělbou práce v domácnosti, kdy pouze od ženy se očekávalo, že bude vykonávat veškeré práce spojené s péčí o děti a starostmi o domácnost a zajišťovat tak chod a organizaci celé rodiny. Nicméně, jistě proměny přinesl masivní vstup žen na pracovní trh, kdy se z rodin, tak

říkajíc, jedno příjmových, najednou staly rodiny dvoupříjmové. Ženy už se nepohybovaly pouze v neplacené domácí práci, ale začaly se angažovat i v práci placené, což vedlo k tomu, že muže částečně zbavily jejich výsadního postavení a umožnily, aby v jedné rodině figurovali dva živitelé. Ovšem to nutně neznamenalo, že by se jednalo o vyrovnané příjmy, co se do jejich výše i významu týče. A tak mnohé zahraniční i české studie hovoří o tom, že i přesto všechno jsou ženy stále těmi, kdo se stará o děti, neboli kdo vykonává většinu pečovatelských aktivit v rodině a muži stále těmi, kdo zajišťuje finanční zabezpečení. Pověstí se tak i nadále očekává, že muži budou hlavními živiteli rodiny a ženy se postarají o všechny věci spojené s péčí. Podobně je tomu pak i v případě domácích pracích, kde je zcela běžně zastáván názor, že jejich výkon je spojený s určitými předpoklady a schopnostmi, kterým „od přírody“ odpovídají lépe ženy než muži [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 46-61]. Za domácí práce jsou totiž považovány takové činnosti vykonávané v rámci domácnosti, které jsou rutinní, neodkladné, časově náročné a často tak označované za „ženské“. Jestliže pak dochází k jejich sdílení mezi mužem a ženou, muž se necítí být odpovědný za jejich výkon a sám sebe považuje pouze za jakéhosi „pomocníka“. Na druhou stranu, ženám častokrát činí problém tyto činnosti vůbec mužům svěřit, poněvadž to pro ně znamená zcela jisté snížení jejich standartu [Maříková 2007b: 23-24].

V případě samoživitelství však dochází k narušení tohoto modelu a genderové role mužů a žen se v ledasčem mění. Z důvodu absence druhého z rodičů není možné sdílet péči o děti a domácnost společně a objevují se tak značné problémy s harmonizací rodinného a pracovního života. To může být složité obzvláště u mužů samoživitelů, jelikož z důvodů výše zmíněných je patrné, že jejich hlavním úkolem je zabezpečit rodinu po finanční stránce, a tudíž se nepředpokládá, a co je zejména podstatné, ani nevyžaduje, aby se zabývali problémy spojenými se sladováním rodinných a pracovních závazků a tedy řešili, jak zvládnout zaměstnání i péči o děti zároveň. Jako samozřejmost je u nich považováno to, že svému zaměstnání budou věnovat prakticky veškerý čas a nebudou ho nikterak podřizovat péči o své děti [Dudová 2006a: 578-579]. Oproti tomu situace žen je viděna opačně. Od žen se zcela automaticky očekává, že budou zastávat zaměstnání, děti i domácnost a na úkor své pracovní kariéry budou věnovat většinu svého času právě dětem. To je u nich vnímáno jako priorita, které by měly všechny ostatní oblasti svého života přizpůsobit [Dudová, Hastrmanová 2007: 11]. V momentě, kdy se tedy muž stane samoživatelem, dochází určitým způsobem k narušení s ním spojovaných očekávání a jakožto jediný rodič svých dětí je nucen osvojit si schopnosti, které jsou odjakživa

připisovány ženám a dříve je zastávala jeho manželka či partnerka. Z důvodu samoživitelství tak u něj dochází k vykonávání tzv. „nové genderové role“ týkající se starosti o domácnost a děti [Renzetti, Curran 2003: 20-21]. V tomto ohledu však u ženy zůstává prakticky vše stejné, ať už se ocitá v pozici „spoluživitelky“ či samoživitelky rodiny. V podstatě jediné, co se u ní výrazně mění, je samotná finanční situace, o níž již byla řeč výše.

Na základě genderových stereotypů se pak objevuje i jistý trend hodnotit samoživitelství jiným způsobem u žen a jiným u mužů. Jak vyplynulo z předešlé kapitoly věnované situaci žen samoživitelek a mužů samoživitelů, na rozdíl od žen se muži setkávají s patričním obdivem a uznáním, a to z toho důvodu, že vykonávají činnosti jinak připisované především ženám. Pokud tedy muž zastává péči o děti a domácí práce, je patrná tendence „udílet jejich aktivitě vyšší ocenění, čímž se reprodukuje vyšší sociální status a prestiž mužů v rodině i mimo její rámec“ [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 60]. Matky samoživitelky, zejména, jedná-li se o svobodné mladé ženy, však musí čelit spíše negativním reakcím a samoživitelství je u nich nahlíženo častokrát jako důsledek jejich nezodpovědného chování a tedy situace, kterou si vybraly ony samy. Dalším z mnoha předsudků, se kterým se pak setkávají, je i to, že jejich děti mají častěji výchovné problémy, protože jim chybí pevný řád, neboli přísná ruka a autorita otce [Dudová, Hastrmanová 2007: 42-45].

Z celé této kapitoly tedy vyplývá, že v porovnání se samoživitelstvím žen je samoživitelství mužů v mnohém specifické a především v mnohém pojímané odlišně. A to ať už se na věc díváme z pozice samotných mužů anebo společenských očekávání. Jelikož je ale dostupných informací o mužích samoživitelích poměrně málo a je tudíž velmi obtížné provést jejich vzájemné srovnání, zaměřím se v rámci svého výzkumu v první řadě na to, jak život mužů samoživitelů vypadá z jejich vlastní perspektivy. Díky tomu budu moci říci, zda lze s výroky a tvrzeními zde o nich uvedenými souhlasit, či zda se ve skutečnosti objevují nějaké aspekty, které je zpochybňují a případně i vyvrací. Předtím je však zapotřebí představit v tomto kontextu ještě diskurz otcovství, čili jak konkrétně vypadá a co vše obnáší taková otcovská role mužů a v čem se mění v případě mužů samoživitelů.

2.3. Otcovství, aneb proměna rodičovských rolí v „neúplných“ rodinách

Společně se vznikem samoživitelství můžeme pozorovat určité proměny i v rámci rodičovství, co se týče otcovské a mateřské role mužů a žen. Přestože nelze říci, že by samotné samoživitelství mělo představovat důvod, na jehož základě by se proměnil diskurz otcovství a mateřství, dojde-li k rozpadu rodiny, role mužů a žen se postupně mění a do popředí vystupují otázky, na kolik se od sebe odlišují otcovská a mateřská role a zda jeden rodič může naplno zastoupit i toho druhého či nikoliv. Otcovství a mateřství vždy byly a stále jsou pojímány jako dvě komplementární role mužů a žen, které se navzájem doplňují, ale každá z nich má jinou funkci. Není tedy možné o nich uvažovat odděleně jakožto o každé zvlášť. Jejich odlišnost ve vztahu muže a ženy k dítěti je nejčastěji označována za biologicky danou. Oproti tomu se ale objevuje druhý názor, že není biologicky daná, nýbrž je sociálně konstruovaná. Tato dvě rozporuplná stanoviska pak mají vliv na současný diskurz týkající se rodičovství a jeho přeměn [Dudová 2006b: 7].

Striktní odlišnost mezi mužskými a ženskými rolemi v rodině se objevovala už v padesátých letech minulého století. Jednalo se o tzv. *Parsonsovskou teorii*, která vycházela z předpokladu, že diferenciací mezi otcovstvím a mateřstvím je dána biologickým poutem matky k dítěti. Z tohoto důvodu muselo být pouto matky nutně odlišné od pouta otce a předpokládalo se, že převezme-li otec úlohu matky a v rodině sám bude fungovat jako pečovatel, nastane identifikace s mateřskou funkcí, načež přijde o svojí maskulinitu. Mateřská role tak byla spojována v první řadě s péčí o děti a citovostí, kdežto otcovská naopak s autoritou a se zosobněním zákonů. Tento pohled nutně vycházel z toho, že odlišnosti mezi otcem a matkou jsou vrozené a tedy dány biologicky. Jedná se o tzv. *esencialistický přístup*. Oproti tomu druhý pohled, rozvíjející se o něco později ve Francii, pojímal otcovskou lásku stejně sociálně konstruovanou jako lásku mateřskou, takže mezi nimi nebyl viděn zásadní rozdíl. Matka i otec mají stejné předpoklady pro výchovu dětí, které jsou výsledkem ideologických a kulturních faktorů [Dudová 2006b: 7]. S podobným názorem pracovala například i Nancy Scheper-Hughes, která mateřství a mateřskou lásku neviděla jako biologickou predispozici matky, nýbrž jako soubor výrazů a obrazů vytvořených kulturou, a tedy jako určité pragmatické rozhodování na základě životních situací, kdy péče o děti nezávisí pouze na matce, ale svou roli zde hrají i strukturální podmínky [Scheper-Hughes 1993: 341-342]. Zde se tak jedná o tzv. *konstruktivistický přístup*.

Zatímco tedy „konzervativní myslitelé vycházející ze sociobiologie tvrdí, že dítě potřebuje dva různé typy lásky a disciplíny – mateřský a otcovský, poskytované biologickou matkou a otcem, [k]onstruktivistický koncept oproti tomu zdůrazňuje, že odlišnosti mezi mužským a ženským rodem jsou vytvořeny sociálně, a tudíž nemohou být ospravedlňovány jako přirozené, legitimní a neměnné“ [Dudová 2006b: 7]. V tomto kontextu pak figurují i dvě odlišná stanoviska týkající se samotné výchovy dětí. Jestliže jedna strana se přiklání k tomu, že k výchově dítěte je zapotřebí alespoň jeden biologický rodič, milující a oddaný, ať už se jedná o matku či otce, druhá strana zastává názor, že pro plnohodnotný a zdravý vývoj dítěte musí být vždy zajištěny obě dvě funkce, tedy mateřská i otcovská, ovšem nemusí ji nutně vykonávat biologičtí rodiče dítěte, ale může se jednat o jakékoliv jiné osoby mužského a ženského pohlaví [Dudová 2006b: 7]. Já osobně se však přikláním k tomu, že mateřství a otcovství jsou praktiky sociálně konstruované a v případě samoživitelství tak považují matku i otce za stejně kompetentní k tomu, aby mohli vychovávat své děti zcela samostatně, bez pomoci druhého z rodičů. Nicméně, ať už přistoupíme na kterýkoliv postoj, vždy se setkáme s tím, že v rodičovských praktikách a identitách mateřství a otcovství budou existovat mnohé genderové odlišnosti.

Avšak, v kontextu toho nelze vyloučit, že by matka a otec nebyli schopni mít se svými dětmi vztahy, které by se v ledasčem podobaly vztahům druhého rodiče. Jestliže totiž mají oba dva rodiče stejné předpoklady k tomu, aby si prostřednictvím každodenních aktivit, založených zejména na starosti a péči, vytvořili blízký vztah se svými dětmi, ten z nich, který pak tyto činnosti vykonává častěji, v tomto případě tedy matka, se stane v rodině jakýmsi „odborníkem“ na záležitosti týkající se péče o děti. Kdyby však tyto činnosti častěji vykonával muž, s největší pravděpodobností by se tím „odborníkem“ v péči o děti stal on. Ovšem, jakmile je už jednou v této pozici ustanovena matka, pro otce je velmi obtížné do toho nějakým způsobem zasahovat a nezbývá mu tedy nic jiného, než se nechat převelet do funkce živatele rodiny. Stejně je to pak i v opačném případě, kdy by se matka chtěla stát hlavní živitelkou rodiny [Dudová 2006b: 8].

Již jednou v úvodu práce zmiňovaný, francouzský sociolog a psycholog, Francois de Singly však vidí rozdíl mezi mateřskou a otcovskou rolí ještě v jedné věci. Podle něho je důležité zaměřit se na samotnou disponibilitu otce a matky pro své děti vyplývající z rozdělení společenských rolí. Na rozdíl od matky totiž otec není disponibilní v takové míře, aby byl vždy připraven pro případ náhlé a nečekané potřeby dětí. Jeho čas je rozdělován mezi profesionální aktivitu, čili zaměstnání a přítomnost u dětí. Avšak tím je

myšlený pouze takový společný čas, který je povětšinou dopředu naplánován a řádně připraven. Oproti tomu matka je k dispozici téměř vždy, jelikož vnímá své děti jako neustále vyžadující určitou péči a proto svůj čas organizuje v první řadě kolem jejich zájmů a potřeb [Singly in Dudová 2008: 37-38]. „Genderová odlišnost rodičovství tak nepramení pouze z odlišných praktik, ale také z odlišných postojů“ [Dudová 2008: 39]. V kontextu samoživitelství je tedy patrné, že stane-li se žena matkou samoživitelkou, mateřská role v jejím případě zůstává takřka neměnná. Avšak stane-li se muž otcem samoživitelem, jeho otcovská role s největší pravděpodobností projde určitou proměnou, kdy bude nucený svůj čas organizovat především podle dětí, a jelikož bude jediný, kdo se bude o jeho děti starat, je zřejmé, že převezme onu zmiňovanou roli „odborníka“ na péči o děti. Ocitne-li se totiž muž namísto ženy v roli hlavního pečovatele, je schopen zastávat tuto pozici v podstatě stejně dobře, jako matka. Záleží pouze na tom, jaký postoj k této roli zaujme [Maříková 2007b: 22].

2.3.1. Proměna diskurzu otcovství

Stejně tak, jako prochází změnami sociální instituce rodiny, mění se i diskurs otcovství. Dříve autoritářské a institucionální otcovství, definované v první řadě autoritou, mocí, rolí živatele a vymezující se vůči ženě a tedy všemu, co je označováno jako femininní, se v současné době stává otcovstvím vztahovým a dobrovolným, považovaným za jakýsi akt svobodné vůle. Mezi otcem a dítětem vzniká velmi blízký partnerský vztah, který je z pozice otce založený na respektu a vyjednávání [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 57]. Ovšem ještě v devatenáctém století, v tradiční patriarchální rodině, měl otec zcela absolutní moc nad celou rodinou. Ztělesňoval všeobecný řád, byl jediným živatelem rodiny, na veřejnosti a před právem zastupoval svou manželku i děti, a rozhodoval o tom, kdo bude jeho budoucím dědicem. Zároveň měl v rukách moc nad výchovou dětí a jako jediný mohl kontrolovat reprodukci. Oproti tomu žena-matka byla definována svou rolí pečovatelky a strážkyně rodinného krbu. Postupem času však začala být moc otců omezována a došlo ke ztrátě oficiálního práva na vydědění svých potomků i privilegia určit si svého dědice. Na počátku dvacátého století se pak začíná objevovat tzv. *kult mateřství*, kdy dochází k oslavování mateřské lásky a mateřství jako takovému je přikládán podstatný význam ve vývoji dítěte [Dudová 2008: 41]. Přepokládalo se, že pouze matka dokáže správně reagovat na potřeby svých dětí, ať je to kdykoliv a kdekoliv, a že vztah mezi ní a dětmi je o mnoho intimnější, výjimečnější a především důležitější než vztah dětí s otcem [Černá 2001: 23]. Nicméně, zásadní zlom přinesl až konec šedesátých let

dvacátého století, kdy nejenže pro ženy začala být dostupná účinná antikoncepce, díky čemuž získaly moc a kontrolu nad reprodukcí ony, ale taktéž začaly mnohem více vstupovat na pracovní trh, což pro muže znamenalo jistou ztrátu jejich pozice jakožto jediného živitele rodiny. A tak muži přišli hned o dvě výsadní postavení najednou [Dudová 2008: 42].

Navzdory tomu můžeme v rámci otcovství pozorovat, že dojde-li k rozvodu manželství či k rozchodu partnerství, pro otce to častokrát znamená nejen ukončení blízkého vztahu s jeho dětmi, ale též jejich vzájemné odloučení, a to ať už byla příčina rozvodu/rozchodu na straně jeho nebo manželky/partnerky. Na omezení otcovské moci se výrazným způsobem podílel zejména samotný stát. „Postupné rozšiřování státní intervence do soukromé sféry, do oblastí, kde dříve rozhodoval pouze otec, [...] [přineslo takové] legislativní změny [...], že vyvstala otázka o přístupu mužů k otcovství a hovořilo se o vyvlastnění otcovských práv“ [Dudová 2008: 42]. Čím dál více se tak začala objevovat potřeba rehabilitovat otcovská práva, která stojí v určitém protikladu k neustále se zvyšující „moci matek“. Česká legislativa na potřebu oné rehabilitace zareagovala přijmutím zákonů vyrovnávajících rodičovská práva ve prospěch mužů-otců, což ve skutečnosti znamená na příklad to, že rozvedou-li se, popřípadě rozejdou-li se matka a otec, oba dva si ponechávají rodičovskou zodpovědnost ve stejné míře [Dudová 2006b: 9]. Konkrétně tedy, Ústavní soud České republiky vydal v roce 2014 stanovisko, že v zájmu dítěte je vždy, aby po rozvodu/rozchodu páru bylo dítě v péči obou rodičů. Pokud to tedy situace dovolí, příslušné soudy by měly vždy preferovat stanovení střídavé péče [Ústavní soud 2014]. Takovéto rozhodnutí rezonuje v samotné proměně vnímání role otce ve výchově a v péči o děti patrně nejvíce.

Společně s tím pak jako odpověď na tyto změny můžeme sledovat i nový přístup některých otců, který zároveň otevírá diskurs o tzv. „*nových otcích*“. Jedná se o otce citově i prakticky angažované do péče o malé děti, kteří se účastní každodenních starostí o děti, stejně tak jako domácích prací. Samotné otcovství je pak v konceptu nového otcovství považováno za sociální fenomén, který je kulturně konstruovaný a definovaný v první řadě skrze vztahy péče a starosti o děti. [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 58]. Vedle tohoto „nového otce“ se však objevuje jako druhá strana diskursu otcovství společenská debata o otcovské absenci a nedostatečnosti, což má představovat otce nepřítomného, nezodpovědného a především neplnícího svou roli. Vychází se přitom z předpokladu, že

v případě partnerských rozchodů, manželských rozvodů a nemanželských narození, nenaplňují otcové svou úlohu do takové míry, jak by měli [Dudová 2006b: 6-7].

S odkazem na výše zmíněné je tedy možné v přístupech k soudobému otcovství rozlišit dvě základní normy, a to tradiční a moderní. Tradiční zde odpovídá první fázi rozvoje moderní společnosti, kdežto moderní naopak fázi druhé, od šedesátých let dvacátého století. Zcela logicky tak tradiční norma spočívá v autoritě a v povinnosti otce zabezpečit rodinu materiálně. Je propojená s pracovní sférou a souvisí s profesním rozměrem otcovské identity. Veškerý čas, který otec tráví výdělečnou prací mimo domov, je zde vnímán především jako čas věnovaný rodině. Otec i matka jsou v této tradiční normě vymezeny jako osoby, které nelze zastoupit či zaměnit, poněvadž každý z nich zastává naprosto jiné úkoly a povinnosti v rámci rodiny. Otec tak představuje hlavu rodiny a ochránce, který svým dětem předává morální zásady. Oproti tomu moderní norma určitým způsobem přibližuje otcovství k mateřství, jelikož je založena na předpokladu citové blízkosti otce a jeho přítomnosti v rodině, společně se zapojením se do péče o děti a starostí o domácnost. Zároveň obsahuje určitou nutnost důvěrného citového vztahu mezi otcem a dětmi, nutnost osobní přítomnosti v rodině a též přijetí jisté odpovědnosti za to, jak děti prospívají. Jestliže tedy otec v tradiční normě představoval jakéhosi otce v „zastoupení“, kdy jeho rodičovství do značné míry zprostředkovávala samotná matka, ať už tím, jak dětem vyprávěla o otci anebo naopak otci o dětech, v moderní normě už otec vystupuje sám za sebe a s dětmi má přímý, nikým nezprostředkovaný vztah [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 58-59].

Ačkoliv působení moderní normy je v současné společnosti viditelné zejména v tendencích sociální politiky, kdy se objevilo zavedení rodičovské dovolené a možnost využití „mateřské“ dovolené i pro otce, tradiční norma si udržuje stále silné postavení. Toto působení tradiční i moderní normy zároveň však přináší mužům nemalé potíže, kdy jsou směřováni k tomu, aby normy naplnili obě dvě. Přestože se tedy snaží u každé z nich zastávat určité způsoby chování z ní vyplývající, častokrát se potýkají s pocitem nedostatečnosti, poněvadž nejsou schopni naplnit všechna očekávání, která se k dnešnímu diskurzu otcovství vážou [Dudová 2008: 47]. Francois de Singly pak v tomto kontextu hovoří o tom, že zásadními složkami současného otcovství zůstávají i nadále funkce autority a živitele rodiny, přestože postupem času pozměnily svou formu a do jisté míry i svůj smysl. K tomu všemu však musí mít otec ke svým dětem blízký vztah, musí umět dávat najevo cit, lásku, musí umět naslouchat, hrát si s dětmi a trávit s nimi svůj volný čas.

Ukazuje se tedy, že sociální normy otcovství neboli otcovského chování, se mění v závislosti na proměnách charakteru samotné výchovy [Singly in Dudová 2008: 48-49].

2.3.2. Modely otcovství podle Radky Dudové

Celkem tři modely otcovství, které představují další východisko pro moji diplomovou práci, stanovila ve svém výzkumu s názvem *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* Radka Dudová [2008]. Vycházela přitom z teorie již několikrát zmiňovaného Fracoise de Singlyho [Singly 1999; Singly in Dudová 2008]. Pokud totiž chápeme otcovství jako sociálně konstruovanou zkušenost, je možné vytvořit analýzu způsobů, jimiž otcové konstruují své otcovství na základě určitých repertoárů. Repertoáry představují „vzory jednání, které mají k dispozici všichni jedinci na dané sociální pozici a ze kterých si vybírají, a skládají své vlastní verze určité role. [...] Vybírají si svůj osobní způsob, jak být otcem, a tato osobní role se stává součástí jejich identity“ [Dudová 2008: 45]. Jinými slovy, předpokládá se, že v každé sociální pozici existuje hned několik osobních rolí, ze kterých si člověk může za daných situací vybírat a které zároveň sám vytvořil na základě různých repertoárů. S určitou dimenzí otcovství pak můžeme identifikovat vícero spojených odlišných repertoárů [Dudová 2008: 135]. Na základě provedené analýzy dat, získaných z rozhovorů s muži-otci po rozvodu/rozchodu, vytvořila Dudová celkem osm repertoárů otcovství, a to přesně tak, jak je vyjadřovali sami dotazovaní. Repertoár otce jako živitele rodiny a dětí; repertoár blízkého; pečovatele; učitele; vychovatele; repertoár partnera při hře, představitele původu a hlavy rodiny. Následně z toho pak vznikly ony tři modely otcovství, v nichž se jednotlivé repertoáry různě kombinovaly, a které je možné prezentovat jako tři ideální typy otcovské role [Dudová 2008: 85]. Jedná se o vzdáleného otce-živitele, pomáhajícího otce a pečujícího přítomného otce [Dudová 2008: 136].

První model, *vzdálený otec-živitel*, se často označuje jako „tradiční“, jelikož stojí na předpokladu rozdělení rolí na muže-živitele a ženu-pečovatelku. Dochází k preferování tradiční dělby práce a rolí v domácnosti. Otcové řadí se k tomuto modelu, zakládají svou pozici v rodině na nutnosti zajistit ji materiálně a ekonomicky, přičemž všechny rodičovské povinnosti delegují na své partnerky či manželky. Usilují o to rodinu živit, přinášet maximální objem peněz do rodinného rozpočtu a s nikým se o tuto úlohu nedělit. Považují se za výhradní živitele svých dětí, což jim přijde zcela přirozené, a proto nesouhlasí s tím, když dochází ke zpochybňování této role. Na fyzické, osobní péči o své děti se nepodílí, poněvadž jsou přesvědčeni, že náleží ženám. Pokud jsou okolnostmi

donuceni postarat se o své děti, snaží se zajistit péči finančně jinou osobou. Jejich vztah k dětem je zprostředkovaný v první řadě skrze matku. Po rozchodu/rozvodu jsou ochotni stále přispívat na ekonomické potřeby svých dětí, a to častokrát i ve větší míře, než doposud. Se svými dětmi však nebudují žádné bližší a důvěrnější vztahy. Styky s nimi organizují takovým způsobem, aby minimalizovali nutnost se o ně osobně postarat. Často se jedná o kratší, předem naplánované činnosti, které se odehrávají mimo domácnost otce a při nichž je přítomna třetí osoba. Téměř nikdy neusilují o svěřeni dětí do vlastní péče. Zároveň neuplatňují svou autoritu ani možnost užívání trestů. Cítí se spíše jako průvodci svých dětí, kteří jim za poskytnutí nejrůznějších informací a dovedností dávají možnost poznávat svět. Patří sem muži s vyšším postavením, mladší podnikatelé, manažeři apod. [Dudová 2008: 136-140].

Druhý model, *pomáhající otec*, je založený na předpokladu, že muž i žena mají placené zaměstnání a rodina tak závisí na příjmu obou manželů/partnerů. Přestože je tedy pro muže stále nejdůležitější povinností finančně a materiálně zabezpečit rodinu, nezastávají už pozici hlavního živitele rodiny, jelikož jejich manželky/partnerky jim s tímto úkolem pomáhají, načež se stávají tzv. „spoluživitelkami“. V omezené míře tito otcové též přijímají péči o své děti a starost o domácnost. Pomáhají s některými úkony a povinnostmi, ovšem hlavní zodpovědnost za ně stále nechávají na ženě. V případě rozvodu/rozchodu pak zastávají názor, že by péči o své děti zastali stejně dobře, jako matky. Fakt, že byly děti svěřeny do péče jejich bývalé manželky/partnerky tak považují za důsledek určitého zvyku, založeného na genderových stereotypech. Jako uspořádání spravedlivé k oběma rodičům vidí to, že až děti dosáhnou vyššího věku, zhruba dvanácti let, měli by převzít péči o ně otcové. Péči o malé děti totiž stále vnímají jako „ženskou“ záležitost. Po rozchodu/rozvodu se též vytrácí v jejich očích povinnost být zodpovědný za materiální zajištění rodiny a svůj příspěvek na děti tak vnímají pouze jako doplněk k platu ženy. Značnou důležitost přikládají určité blízkosti se svými dětmi, která je založena na vzájemné komunikaci, porozumění a čas od času i fyzických kontaktech. V rámci tohoto modelu pak existují dva typy otců, kdy jedni zdůrazňují přirozený základ odlišností mezi mužem a ženou a druzí naopak považují maskulinitu a feminitu za sociálně konstruovanou. Rozdíl mezi nimi je v tom, že muži z první skupiny vnímají genderové role jako neměnné, a proto se považují za přirozené představitele autority i v případě rozvodu/rozchodu [Dudová 2008: 141-145].

A poslední model, *pečující přítomný otec*, zahrnuje takové otce, jejichž otcovská identita je založena v první řadě na péči o děti. Tito otcové, na rozdíl od předchozích modelů otcovství, neuznávají tradiční rozdělení genderových rolí. Nesouhlasí s tradiční normou otcovství a role živitele pro ně není významná, takže dochází k jejímu odmítání. Jsou si totiž plně vědomi toho, že dovednostem spojeným s péčí o děti se člověk musí naučit, a tudíž se nejedná o instinkt vrozený pouze matkám. Podle nich je možné, aby si otec vybudoval s dětmi stejně blízký fyzický vztah, jako jejich matka, zejména, trávil-li s nimi dostatek času již od útlého věku. Před rozvodem/rozchodem tak pečovali o své děti stejnou měrou, jako jejich manželky/partnerky. Častokráté též zastávali pozici primárního pečovatele rodiny, ať už z důvodu vykonávání práce z domova, dlouhodobé nemoci ženy, jejího pobytu v zahraničí aj. Nicméně, i když svou účast v péči o děti považují spíše za výsledek okolností, má významný vliv na jejich další životní volby. Po rozvodu/rozchodu velmi těžce snáší přerušení jejich intenzivního vztahu se svými dětmi a mnohdy usilují o svěření dětí do vlastní péče anebo se zasazují minimálně o střídavou péči. Jelikož citovou blízkost s dětmi budují především prostřednictvím fyzické blízkosti, po rozvodu/rozchodu hledají nejrůznější způsoby, jak tento fyzický vztah se svými dětmi zachovat, a proto se snaží přizpůsobovat péči o děti i svému zaměstnání [Dudová 2008: 147-149].

Představené repertoáry otcovství - otce jako živitele rodiny a dětí; repertoár blízkého; pečovatele; učitele; vychovatele; partnera při hře; představitele původu a hlavy rodiny – a s nimi zmíněné modely, představují pro mou diplomovou práci určité vodítko, tedy to, z čeho budu vycházet v rámci samotné analýzy dat, kdy se budu snažit rozklíčovat, jak se k roli otce vztahují moji komunikační partneři. Nicméně, v tomto kontextu je zapotřebí ještě poznamenat, že mnozí z těchto mužů-otců, ať už vzdálených, pomáhajících anebo pečujících, se častokráté obávají, že v důsledku poskytování péče svým dětem může dojít k jisté ztrátě jejich maskulinity. Neboli že mohou přijít o své mužství či přinejmenším o jeho podstatnou část. Z tohoto důvodu je tak poslední kapitola v této diplomové práci věnována hegemonní maskulinitě a jejímu vztahu k samotnému primárnímu pečovatelskému a tedy i samoživitelství.

2.4. Hegemonní maskulinita v pojetí Raewyn Connell

S konceptem hegemonní maskulinity neboli hegemonního mužství je spojována zejména australská socioložka Raewyn Connell, jejímž hlavním objektem zájmu je v první řadě propojení genderového rámce s distribucí moci ve společnosti. Publikace s názvy *Masculinities* [1995], *The man and the boys* [2000], *Hegemonic Masculinity: Rethinking*

the Concept [2005] a mnohé další popisují hegemonní maskulinitu veskrze jako nejrespektovanější způsob bytí mužem, či jinými slovy, jako dominantní mužství, které je spojeno s veřejnou sférou a orientací na pracovní úspěch a kariéru. Zcela logicky tak stojí v opozici ke sféře soukromé, k zaměření se na rodinu a péči, a tedy i k samotnému samoživitelství.

V každé společnosti se předpokládá určitá mnohost maskulinit, které jsou utvářeny a různě přetvářeny politickým procesem. Jsou kolektivně definovány a institucionalizovány ve struktuře genderových vztahů. Ačkoliv se tedy maskulinita týká mužských těl, někdy přímo, někdy pouze symbolicky, není určena biologii muže. Je společenskou konstrukcí. Několik vedle sebe stojících diskurzů maskulinity, odlišujících se v závislosti na třídě, věku, etnicitě, rase a regionu, pak implikuje, že neexistuje pouze jeden jediný model, jak být správně mužem. Definic mužství existuje vícero zároveň. Hlavní osou, kolem které jsou tyto rozmanité definice mužství organizovány, je samotný společenský vztah mezi mužem a ženou neboli struktura genderových vztahů jakožto celku. Důležité ovšem je, že žádné druhy maskulinity si nejsou navzájem rovny. Dochází mezi nimi k hierarchizaci, kdy na jedné straně stojí dominantní maskulinita a na straně druhé jsou všechny ostatní se symbolicky nižší hodnotou. Současně tedy s dominantní maskulinitou vznikají i maskulinity podřadné, marginalizované, které s ní mohou sdílet mnoho společných rysů, avšak společností jsou deautorizovány, či takřikajíc, nejsou schvalovány. Z nich je pak v současné evropské a americké kultuře nejvýznamnější gay maskulinita. Zároveň jsou tyto podřízené maskulinity povětšinou symbolicky asociovány s ženstvím [Connell 2000: 29-31].

Co se pak týče té jedné dominantní maskulinity, každá společnost si ji konstruuje sama, a zpravidla každý muž se s ní poměřuje. Podle Raewyn Connell je základním předpokladem pro její vznik určitá korespondence mezi institucionalizovanou mocí a kulturním ideálem. Onu nadřazenou maskulinitu označuje jako hegemonní maskulinitu čili hegemonické mužství, které je vždy konstruované nejen ve vztahu k jiným mužům, ale taktéž ve vztahu k ženám. V souvislosti se silnou kulturní opozicí mezi maskulinním a femininním, která je charakteristická pro patriarchální genderový pořádek, je též hegemonní maskulinita často definována negativně, jako opak feminity [Connell 1995: 183]. Nutno však podotknout, že hegemonní maskulinita není fixním charakterovým typem, který by byl vždy a všude stejný. Je maskulinitou, která v dané společnosti v rámci genderových vztahů zastává tzv. hegemonní postavení, jež je vesměs vždy objektem

zpochybnění. Spolu s tím pak představuje i primární předpoklad k tomu, aby mohlo dojít k nabytí sociálního kapitálu, a to v podobě patriarchální moci [Connell 1995: 76-77].

Za hegemonní maskulinitu se tak považuje jakýsi aktuálně nejrespektovanější způsob bytí mužem, jenž vyžaduje, aby ostatní muži ve vztahu k němu zaujímali nějaký postoj. Můžeme tedy říci, že je normativní [Connell, Messerschmidt 2005: 832]. V kontextu toho je za určitý předobraz hegemonického muže v západní kultuře pokládán běloch náležející ke střední vrstvě, ve středním věku, heterosexuál, často agresivní, kompetitivní, prosazující se ve veřejné sféře, viděný jako muž u moci a s mocí, který je silný, úspěšný, spolehlivý a má vše pod kontrolou. Tento normativní standart mužství však ve skutečnosti může naplnit jen malý zlomek mužů, přičemž ti ostatní jsou vystaveni nejistotám a pochybnostem [Kimmel 1994: 125]. To znamená, že hegemonické mužství může být jakýmsi kulturním ideálem, který v žádném případě nemusí korespondovat se skutečnými vlastnostmi mužů a nemusí tak být pro většinu mužů dosažitelný. Hegemonická forma tudíž nutně neznamená tu nejběžnější formu mužství. Ba naopak, mnozí muži, a vlastně i ženy, poněvadž ty jsou v prostředí hegemonní maskulinity socializované také, žijí vůči ní ve vztahu nějakého napětí. Podstatné ovšem je, že právě tento typ maskulinity pomáhá udržet dominantní postavení jak vůči ženám, tak vůči ostatním maskulinitám [Connell 1995: 77]. Ve výsledku tedy není důležité, kolik mužů je schopno se k této kategorii přiřadit, ale že většina z nich dokáže z hegemonie těžit.

2.4.1. Vztah hegemonního mužství k otcovství a primárnímu pečovatelskému

S maskulinitou je velmi úzce svázána i otcovská identita. V každé společnosti je otcovství nějakým způsobem konstruováno a spojeno se sociální produkcí a reprodukcí maskulinit. Z tohoto důvodu by tedy otcovství mělo být vždy zkoumáno a analyzováno ve vztahu k maskulinitám, obzvláště pak k té hegemonní, která dává význam každodenním životům mužů, a to ať se nachází v jakékoliv situaci. Nicméně, i když se pohled na otcovství proměňuje, jsou muži stále poměřováni, a mimo jiné i sami sebe poměřují, právě konceptem hegemonní maskulinity, v jehož rámci však nejsou sociálně hodnoceni za schopnost pečovat o své děti, nýbrž jsou hodnoceni pouze za svou ekonomickou aktivitu a schopnost materiálně zajistit rodinu. V souvislosti s tím tak v sebereflexi vlastní otcovské identity existuje mezi muži určitý protiklad. Na jedné straně jsou ti, kteří pojmají sami sebe jakožto živitele rodiny a své vlastní já tak odvíjí primárně od placené práce, která tvoří základ jejich identity. Výkon placené práce je však zpravidla separuje od rodiny a klade na ně takové nároky, které nejsou kompatibilní s péčí o děti a jiné závislé členy

rodiny. Na druhé straně jsou pak ti muži, kteří se dokáží jakožto hlavní pečovatelé zapojit do péče o děti a rodinu, načež vyvstává otázka, zda si v důsledku zkušeností s touto péčí vytváří i „nový typ“ maskulinní identity [Maříková 2007b: 20].

Mnohé studie z českého prostředí [například Maříková, Radimská 2003; Fafejta 2012], dokládají, že v rámci péče a starosti o děti není potřeba vzdávat se své maskulinity. Jistá změna v chování mužů, která nastala v důsledku pečovatelsví, nemusí nutně vést ke změně jejich identity, či jinými slovy, nové chování mužů, založené na péči o děti, tak nemusí nezbytně odpovídat „nové“ maskulinní identitě. Ba naopak, má se za to, že tato pro ně nová role bude postupem času včleněna do tradiční maskulinity. Někteří muži totiž chtějí mít blízké vztahy se svými dětmi, ale za žádnou cenu nechtějí měnit již zavedené vzorce genderových vztahů mezi muži a ženami [Maříková 2007b: 21].

Nicméně, současně s tím se objevuje názor, že otcové pečující o své děti jsou považováni za „*správné chlapy*“, kteří zvládají starost o děti i placené zaměstnání a přitom nijak neztrácí na své mužnosti. Častokrát zastávají „mužské aktivity“, jako je záliba v autech, fitness a jiné, přičemž pečovatelsví je pak vykreslováno jako součást jejich „nové“ hegemonní maskulinity. Tato „nová“ maskulinita pak představuje muže jemného, citlivého, který v sobě dokáže kombinovat tradiční mužské a ženské aspekty podle aktuální potřeby. Menší problém však nastává v momentě, kdy chce otec potvrzovat svou maskulinitu tradičními prostředky. U mužů žijících v páru anebo v manželství se počítá s tím, že žena, matka dětí, je neustále ve střehu a za těchto okolností je připravena péči zajistit. Zároveň se tím ale ukazuje, že skutečně zodpovědným rodičem za péči o děti je vlastně matka, která skrze mateřství potvrzuje své ženství [Fafejta 2012: 247]. Oproti tomu v případě mužů, otců žijících s dětmi bez partnerky/manželky, však dochází k tomu, že je na ně vytvářen určitý tlak. „Mají být superhrdiny, kteří zvládnou vše – nijak nezpochybní obraz tradiční hegemonní maskulinity, která s péčí o dítě nepočítá, ale zároveň se budou dítěti co nejvíce věnovat“ [Fafejta 2012: 248]. Jsou tedy nuceni maximalizovat své pracovní úsilí, aby mohli věnovat co nejvíce času svým dětem. Ocítají se tak v situaci, kdy dostát všem požadavkům na ně kladeným lze jen velmi obtížně. Vztah těchto mužů k hegemonní maskulinitě je pak o něco komplikovanější, jelikož svůj každodenní život žijí v neustálém kompromisu a vyjednávání se svými dětmi.

Muži samoživitelé se tak musí naučit, jak být tzv. „*mateřskými*“ a „*smířenými*“ otcí. Mateřskými v tomto smyslu znamená, že musí umět zastat veškeré role, které tradičně vykonávají matky. Smířenými pak znamená, že uvnitř sebe musí dokázat smířit dvě

složky, a to pečující rodičovství spolu se samotným tradičním pohledem na hegemonní maskulinitu. Za žádných okolností by se ale neměli vzdávat své maskulinní identity, ani se po nich nepožaduje, aby byli více femininní. Pouze by měli být více jako matky, což znamená, že jejich otcovská láska by se měla co nejvíce podobat lásce mateřské [Fafejta 2012: 258]. V této souvislosti mě pak samotnou zajímá, jak je tomu ve skutečnosti? Jsou muži samozivitelé dostatečně „mateřští“ a „smíření“ otcové? A vytváří si v důsledku pečovatelsví „novou“ hegemonní maskulinitu, nebo zůstávají u té „tradiční“? Odpovědi na tyto otázky by tak měla přinést následující analytická část.

3. METODOLOGICKÁ ČÁST

3.1. Základní východiska práce

Vzhledem k tomu, že výzkumné praktiky, a spolu s tím i interpretace zjištění, ovlivňuje zejména paradigmatická pozice výzkumnice, která je zároveň jistou myšlenkovou základnou celého výzkumu [Guba, Lincoln 1994: 112], považuji za nutné na tomto místě nejprve uvést, jaká jsou základní metodologická východiska, z nichž vycházím. V první řadě se jedná o konstruktivistické paradigma. Konstruktivistické paradigma je založené na konkrétních ontologických, epistemologických a metodologických předpokladech, jejichž prostřednictvím výzkumnice nahlíží na sociální realitu a následně ji i interpretuje. Neexistuje však jedna jediná poznatelná objektivní realita, nýbrž množství sociálních realit a jejich interpretací, které byly konstruovány v rámci konkrétního kulturního a společenského kontextu. Podle předpokladů konstruktivistického paradigmatu je pak cílem výzkumu porozumět konstrukcím, kolem nichž sice panuje relativní shoda, ale zároveň jsou neustále otevřeny novým interpretacím [Guba, Lincoln 1994: 110-113]. Tuto volbu konstruktivistického paradigmatu vidím nejen jako důsledek mého studia genderových studií, ale především jako důsledek přesvědčení o užitečnosti tohoto přístupu pro konkrétní vysvětlení genderovaných sociálních realit mnou dotazovaných komunikačních partnerů. Stejně jako uvádí Guba a Lincoln [1994], i já se domnívám, že reality jsou poznatelné ve formě mnohočetných myšlenkových konstrukcí, jež jsou specifické ve své povaze, sociálně a především zkušenostně založené, proměnlivé a tudíž v otázce ohledně jejich formy a obsahu závislé na daných jednotlivcích.

Druhé východisko pak představuje feministický výzkum, o němž Reinharz hovoří jako o perspektivě, obsahující v sobě určitý kritický přístup ke zkoumanému problému, a to s cílem znovu promyslet ekonomické a sociální fenomény jako genderované, a tedy zakotvené ve vztazích moci. Je tedy možné říci, že feministický výzkum vidí jako soubor přístupů k politickému a sociálnímu procesu produkce vědění o mocenských vztazích ve společnosti [Reinharz: 1992: 249]. Nicméně, podle Letherby se feministický výzkum od ostatních výzkumů v mnohém liší, zejména, jedná-li se o pozici badatelů a badatelek ve výzkumu a způsob, jakým přistupují ke svým komunikačním partnerům a partnerkám. Jelikož každý výzkum je podle ní ideologický, z toho důvodu, že člověk není schopen odpoutat se od okolního světa, od svých hodnot a názorů, které si tudíž zcela nevyhnutelně vnáší s sebou do samotného výzkumu, je v tomto ohledu pro feministický výzkum klíčová především reflexivita. Ta zahrnuje nejen reflexi lokace a pozice daného výzkumníka či

dané výzkumnice, ale též reflexi jejich vztahu ke komunikačním partnerům a partnerkám. Ve skutečnosti to znamená, že v případě badatelů a badatelek je důležitá jak snaha o otevřené přiznání a uvědomění si vlastního subjektivního zapojení do výzkumu, tak snaha přistupovat ke svým komunikačním partnerům a partnerkám s respektem, čili jako k subjektům a tím zabránit tomu, aby nedocházelo k jejich objektivizaci. V rámci výzkumného procesu je tudíž kladen důraz i na reflexi vztahů moci mezi zkoumanými a výzkumníkem či výzkumnicí. Koneckonců, onou reflexí by měl být provázán v podstatě celý výzkum. A to od samotných východisek práce, teoretických, metodologických a hodnotových, až po konkrétní stanovení cílů, výběr výzkumných metod, proces analýzy získaných dat a závěrečných zjištění [Letherby 2003: 4-6]. Nepochybně tedy i mou snahou je během výzkumného procesu této reflexivity dostát.

3.2. Metodologický přístup, cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cílem mé diplomové práce je v první řadě představit samoživitelství z pohledu samotných mužů samoživitelů. V kontextu přiblížení proměn společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů, a spolu s tím i popsání proměn v diskurzu otcovství, se tak obzvláště snažím zjistit, co vedlo muže k přijetí oné pečovatelské role, co takovýto závazek péče pro ně znamená, zda a popřípadě jak se proměnila jejich otcovská role a jak se tento typ pečovatelského (ne)slučuje s konceptem hegemonní maskulinity. V neposlední řadě se pak zaměřuji i na to, jaké problémy s sebou tento fenomén přináší neboli jak se podepisuje na běžném životě daných mužů samoživitelů.

S odkazem na to má hlavní výzkumná otázka znít: „*Jak se ke zkušenosti se samoživitelstvím vztahují muži samoživitelé?*“ Či jinými slovy, jakým způsobem muži o této zkušenosti hovoří a jaký jí dávají smysl? Tato otázka je současně doplněna o několik dalších, které se zaměřují na demografické trendy a proměny společnosti, podílející se na vzniku samoživitelství; na cesty vedoucí k samoživitelství; na proměnu diskurzu otcovství a otcovské role; na vztah mezi primárním pečovatelským a hegemonní maskulinitou; a v neposlední řadě i na sladování práce s péčí o dítě/děti a domácnost; na volný čas a osobní život mužů samoživitelů a též na různá úskalí, se kterými se tito muži potýkají ve svém každodenním životě.

V návaznosti na vybrané téma, a spolu s tím i zde stanovené výzkumné cíle a otázky, jsem v rámci své diplomové práce realizovala vlastní, kvalitativně zaměřený výzkum. Podle Dismana je kvalitativní výzkum založený na detailním zkoumání konkrétního

fenoménu, lidského nebo sociologického problému, jež se provádí na dílčím vzorku z celkové populace a jeho hlavním cílem je snaha o nalezení porozumění [Disman 2008: 286-289]. Během tohoto procesu hledání porozumění výzkumník, potažmo výzkumnice, vyhledává a následně analyzuje informace, které jakýmkoliv způsobem přispívají k bližšímu osvětlení předem stanovených výzkumných otázek [Hendl 2005: 50]. V rámci této metodologie jsem se pak přiklonila k použití případové studie, jako jednoho ze základních přístupů kvalitativního výzkumu, a to z toho důvodu, že v „případové studii jde o detailní studium jednoho nebo několika málo případů, [...], kdy sbíráme velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců“ [Hendl 2005: 104]. Takto zvolená metodologie mi umožnila zabývat se tématem samoživitelství hlouběji, proniknout k jeho jádru, pokusit se na něj nahlédnout očima samotných aktérů a díky tomu tak lépe pochopit a následně i vysvětlit danou problematiku.

3.3. Metoda a kritéria pro výběr komunikačních partnerů

Z definice pro rodiče samoživitele, uvedené v teoretické části práce, je patrné, že mnou dotazovaní muži samoživitelé museli splňovat především jednu podmínku, kterou je - žít ve společné domácnosti s jedním anebo vícero dětmi, avšak bez partnerky/manželky a jiných příbuzenských či blízkých osob. Hledala jsem tedy muže, kteří jsou nezadaní, svobodní, rozvedení anebo ovdovělí, jež se v nynější době aktivně starají minimálně o jedno plně neosamostatněné dítě, popřípadě dospívající dítě ve věku do 15 let. Věk 15 let já osobně považuji za jakýsi pomyslný strop, kdy většina dětí ještě není ve všech ohledech plně samostatná, čímž rozumíme psychicky a fyzicky, a především ještě není ekonomicky osamostatněná, jelikož nemají možnost získání placeného zaměstnání. Bližší charakteristiky pro muže samoživitele, na příklad co se týče jejich ekonomické aktivity⁴, už podstatné nebyly.

Pro případ, že by nebylo možné sehnat dostatečný počet mužů, kteří jsou aktuálně samoživiteli, jsem si po konzultaci se svou vedoucí práce stanovila, že do svého výzkumu zahrnu i takové muže, mající zkušenost se samoživitelstvím z minulosti, přičemž tato zkušenost musela trvat minimálně po dobu tří let a zároveň nesměla být starší než pět let.

⁴ Faktor ekonomické aktivity jsem nezohlednila záměrně, a to hned ze dvou důvodů. V první řadě proto, že z dosavadních informací mi bylo zřejmé, že nalézt muže samoživitele nebude lehké. Nechtěla jsem si tedy stanovenými kritérii navíc jejich hledání ztěžovat. V druhé řadě pak za účelem získání co nejvíce různorodého výzkumného vzorku. Domnívala jsem se, že daní muži by mohli o zkušenosti se samoživitelstvím hovořit jinak, jsou-li zaměstnaní či naopak nezaměstnaní, což by následně mohlo vnést několik důležitých a cenných poznatků do samotné analýzy dat.

Ve výsledku však všichni mnou nalezení komunikační partneři byli v současné době samoživiteli. Při získávání svých komunikačních partnerů jsem se pak snažila i o to, aby daní muži měli rozdílný věk, aby žili v různých regionech České republiky, měli odlišnou úroveň dosaženého vzdělání a též různorodé zaměstnání. Již na počátku samotného výzkumu však bylo více než zřejmé, že získat takto rozličný výzkumný vzorek bude s ohledem na (ne)dostupná data o mužích samoživitelích velmi obtížné.

Jelikož znám osobně jednoho muže, který se stal díky rozvodu samoživitelem, předpokládala jsem, že výběr svých komunikačních partnerů provedu za pomoci metody nabalováním čili sněhové koule. Metoda sněhové koule se využívá především u těch výzkumů, kde neexistují žádné konkrétní seznamy pro danou skupinu obyvatelstva. Ve své podstatě je tedy založena na předpokladu, že každý námi vhodně nalezený komunikační partner, splňující všechna stanovená kritéria, nás přivede alespoň k jednomu dalšímu člověku, nacházejícímu se ve stejné situaci a doporučí nám ho jako dalšího případného účastníka výzkumu, čímž nám bude ve výběru nápomocen [Jeřábek 1992: 45]. Záhy jsem však zjistila, že tudy cesta nepovede a vzhledem k povaze dnešní doby jsem usoudila, že bych své komunikační partnery mohla získat skrze sociální sítě. Na facebookových stránkách jsem se přidala nejprve do skupiny *Samoživitelky a samoživitelé*, která se však velmi brzy ukázala jako neaktivní. Požádala jsem tedy o přijetí do skupiny s názvem *Matky samoživitelky a otcové samoživitelé*, která čítá přes 2300 členů, a doufala jsem, že alespoň tady uspěji. Přes několik týdnů marnou snahu o zveřejnění příspěvku, obsahující základní informace o mě a mém výzkumu, spolu se žádostí o pomoc při hledání požadovaných mužů, který doposud nebyl správcem skupiny zveřejněný, jsem začala posílat namátkou vybraným členům a členkám soukromé zprávy se stejným obsahem, jako měla ona žádost. K mému potěšení se několik mužů, a mimo jiné i pár žen, ozvalo zpět. Muže jsem tedy požádala o kontakt na ně, ženy o kontakt na muže, o nichž věděly, že jsou samoživitelé. Na základě telefonických hovorů, a v některých případech i emailové komunikace, jsem si pak s danými muži vždy jednotlivě domluvila schůzku, kde byli blíže obeznámeni s mým výzkumem a informováni o všem potřebném, co se k němu váže. Zároveň byli dotázáni, zda neznají i jiné muže, kteří by byli ve stejné situaci jako oni, a zda by byli případně ochotni přenechat mi na ně nějaký kontakt.

3.4. Výzkumný vzorek

Ačkoliv to zprvu vypadalo takřka beznadějně, nakonec se mi podařilo výše popsáním způsobem získat pro mou diplomovou práci celkem jedenáct mužů

samoživitelů, kteří byli ochotni zúčastnit se mého výzkumu. Dvanáctý, potenciální komunikační partner, svou účast pár dní před naplánovaným rozhovorem odmítl. Vzhledem k povaze výzkumu a počátečním peripetiím to já osobně považuji za úspěch a pro mou diplomovou práci za dostačující počet. Zároveň je nutné podotknout, že jsem po provedení všech těchto rozhovorů měla dostatek dat potřebných k analýze, jelikož informace získané z rozhovorů se mi začaly ke konci opakovat, a tudíž jsem již další komunikační partnery nehledala.

Co se pak týče jednotlivých charakteristik mého výzkumného vzorku, všichni komunikační partneři se pohybovali v rozmezí od 26 do 51 let. Celkem šest z nich bylo rozvedených, čtyři byli svobodní a jeden ovdovělý. Pokaždé se příslušný muž staral minimálně o jedno dítě, které bylo mladší 15 let. Věk těchto dětí se pohyboval od 2 do 14 let. U vzdělání komunikačních partnerů převažovalo vysokoškolské, které se vyskytlo hned v sedmi případech. Střední vzdělání bylo zastoupené počtem dva a základní vzdělání též počtem dva. Místa, kde komunikační partneři žili, byla povětšinou velká města s větším počtem obyvatel, mezi nimiž měla nejpočetnější zastoupení Praha. Vyskytla se hned v pěti případech. Celkem deset z jedenácti mužů bylo ekonomicky aktivních, přičemž jejich zaměstnání byla různá. Od vysoce postaveného manažera, přes majitele projekční kanceláře, učitele na základní škole, automechanika, až po skladníka v jednom ze supermarketů. Poslední, jedenáctý muž, byl momentálně na rodičovské dovolené a do zaměstnání nechodil. Doba, po kterou byli muži samoživiteli, pak byla taktéž různá. Pohybovala se na škále od necelého jednoho roku až po dobu šesti let⁵.

3.5. Zdroje a techniky sběru dat

Stěžejní data pro výzkum jsem získala metodou polo-strukturovaných rozhovorů. Tento typ rozhovorů spočívá v předem připraveném nástinu otázek, na které se chce výzkumník, potažmo výzkumnice, v průběhu rozhovoru dotazovat. Avšak vzhledem k tomu, že zde nejsou předem stanovené možnosti odpovědí, pořadí otázek se v závislosti na konkrétní situaci může změnit, a taktéž mohou být jednotlivé otázky libovolně rozvíjeny jakýmikoliv jinými, podle toho, jak komunikační partner/partnerka vypovídá o daném tématu, „pomáhá [tento typ rozhovorů] udržet zaměření rozhovorů, ale dovoluje dotazovanému zároveň uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti“ [Hendl 2005: 174]. Jelikož tedy v případě polo-strukturovaných rozhovorů není struktura rozhovoru pevně

⁵ Bližší informace o komunikačních partnerech jsou obsaženy v příloze.

dána a jednotlivé otázky jsou otevřené, je tak možné dostat se i k velmi důležitým a cenným poznatkům, které by jinak nemusely být, při striktně dané struktuře rozhovoru, zmíněny. Při utváření jednotlivých otázek jsem se snažila o to, aby byly co nejvíce otevřené, nemanipulativní a především neimplikovaly v sobě předem daný způsob odpovědi. Též jsem se snažila vyhnout se v jejich formulaci odborným výrazům, aby byly co nejvíce srozumitelné.

V rámci svého výzkumu jsem uskutečnila celkem jedenáct rozhovorů, s každým komunikačním partnerem jeden. V průměru se jejich délka pohybovala mezi 70 a 80 minutami. Čtyři z nich byly na žádost komunikačních partnerů uskutečněny u nich doma. Další tři rozhovory byly realizovány na veřejném místě, povětšinou v menší kavárně nebo cukrárně, kam nechodí příliš mnoho lidí. Zbylé čtyři rozhovory se konaly na výslovnou žádost komunikačních partnerů u nich v práci, přičemž se jednalo o soukromé kanceláře komunikačních partnerů, nebo zasedací místnosti, kde jsme po dobu rozhovoru však byli přítomni jen my dva. Dalo by se tedy říci, že všechny rozhovory byly uskutečněny v poměrně klidném a tichém prostředí, kde jsem v tu dobu byla přítomna jen já a příslušný komunikační partner. Každý rozhovor byl po předchozím dotázání se a následném souhlasu nahráván na mobilní telefon. Díky tomu jsem se v jeho průběhu mohla detailněji zaměřit na samotný projev komunikačního partnera, jeho řeč těla, výrazy v obličeji a používaná gesta, a přitom si zapisovat pouze heslovité poznámky z jeho výpovědi.

Data získaná z těchto rozhovorů představují pro můj výzkum primární data. Jsou využita především v analytické části práce, a taktéž v jejím závěru, a to k rozzuzlení celé problematiky samoživitelství u mužů samoživitelů. Zároveň slouží i pro konkrétní vysvětlení a bližší identifikaci problémů, s nimiž se dotyční muži v běžném životě potýkají. Sekundární zdroje dat pak tvoří zejména odborné publikace, ať už od českých či zahraničních autorů/autorek, související s mým tématem diplomové práce, a též již v minulosti realizované obdobné výzkumné práce, jejichž výsledky bylo možné porovnat s těmi mými. Nutno však podotknout, že v tomto případě se jednalo v převážné většině o výzkumné práce zabývající se tématem samoživitelství u žen. Nicméně tyto sekundární zdroje jsem využila v první řadě v teoretické části práce, tedy k definování a přiblížení pojmů jako je samoživitelství, gender, genderové stereotypy a problematika s tím spojená, otcovství, hegemonní maskulinita a další. V neposlední řadě jsem se pak snažila popsat dané téma i na určitém demografickém pozadí, týkajícím se proměn společnosti ve vnímání partnerských a rodinných vztahů, k čemuž jsem použila též sekundární data, avšak

tentokrát ve formě statistických údajů získaných v převážné většině ze šetření a nejrůznějších příruček zveřejněných na webových stránkách Českého statistického úřadu.

3.6. Způsob analýzy rozhovorů

V rámci analýzy rozhovorů jsem si nejprve doslovně přepsala každý nahraný rozhovor, a to co nejdříve po jeho uskutečnění. Přitom jsem se snažila o to, aby byl přepis pouze transkripcí řeči, nikoliv re-formulací komunikačního partnera a byl tedy co nejvíce podobný původně řečenému. Tento počáteční krok byl pro mne velmi důležitý, poněvadž jsem si ještě pamatovala, jak na mě dotyční komunikační partneři během rozhovoru působili, jak se po položení daných otázek chovali a mohla jsem si to tudíž v přepisu rozhovoru zaznamenat. Jednotlivé přepisy rozhovorů jsem taktéž doplnila o pořízené poznámky z průběhu rozhovorů.

Vzápětí jsem všechny přepsané rozhovory okódovala, tak říkajíc, řádek za řádkem, kdy jsem k jednotlivým kódům přiřazovala příslušné citace komunikačních partnerů. Mezi nejdůležitějšími kódy se objevily například: *genderový stereotyp muž živitel*, *genderový stereotyp žena pečovatelka*, „špatná“ matka, „typický“ muž, *druh zaměstnání*, *finanční situace*, *privilegovaná pozice*, *péče o děti podle věku*, *obdiv a respekt*, *nedostatek času* a jiné. Při kódování dat jsem zároveň hledala tzv. *nosná témata*, která se mi objevovala napříč všemi rozhovory. Tato nosná témata mi posloužila k vytvoření určitého rámce, který jsem aplikovala na jednotlivé rozhovory a mohla jsem tak pozorovat, jak dává ve vyprávění komunikačních partnerů smysl. Jinými slovy řečeno, v rámci společných témat jsem sledovala, jaké konkrétní významy každý komunikační partner přisuzuje zkušenosti se samoživitelstvím a též, jak se do této konstrukce promítá vliv samotných společenských konvencí, čili zvyklostí. Data jsem poté rozčlenila do kategorií a subkategorií, mezi kterými jsem hledala vzájemné vztahy a vytvářela spojení.

Aby byl můj postup co nejvíce přehledný, rozhodla jsem se, že si vytvořím *mapy příběhu*, kde jsem si zaznamenávala veškeré pro mě podstatné informace, jako je událost (vytvořený kód), interpretace komunikačního partnera, mé vlastní interpretace a poznámky, a též ostatní věci, jako například (ne)shodu s ostatními výpověďmi komunikačních partnerů. Zároveň jsem se snažila každou mapu příběhu propojit s teoretickým kontextem práce, a v rámci hledání vzájemných vztahů identifikovat klíčová témata a na základě toho pak dospět k nějakému závěru. To znamená, že jsem jednotlivá témata porovnávala a hledala mezi nimi kontrasty, paradoxy a nepravdivosti. Vše jsem

následně doplnila i o své postřehy, které jsem během rozhovorů vyčetla tzv. mezi řádky, a to z gestikulací, obličejové mimiky, dlouhých proluk a váhání při výpovědích komunikačních partnerů, což mi významně napomohlo ke snadnější interpretaci výsledných dat. Jelikož mým cílem byla interpretace zkušeností se samoživitelstvím, snažila jsem se o udržení původních významů neboli o to, abych analyzovala jen to, co bylo řečeno a mé výsledky analýzy a následné interpretace tak co nejvíce korespondovaly s původně vyřčeným.

3.7. Etické aspekty, možná omezení výzkumu a pozice výzkumnice

Během realizace samotného výzkumu a psaní této diplomové práce jsem se za každých okolností snažila držet etických aspektů. Jednotlivé komunikační partnery jsem vždy předem detailně seznámila se zaměřením mého výzkumu, s průběhem rozhovorů a jejich hlavními okruhy otázek. Svoji účast na mém výzkumu následně stvrzovali svým podpisem písemného informovaného souhlasu. Současně s tím byli dotázáni na možné nahrávání rozhovoru na mobilní telefon, za výhradním účelem jeho následného doslovného přepsání, přičemž byli ujištěni, že po přepsání rozhovorů budou veškeré pořízené záznamy smazány. Zároveň jsem svým komunikačním partnerům sdělila, že mají možnost nezodpovězení některé z daných otázek a též, že mohou kdykoliv ukončit náš rozhovor, pokud jim bude z nějakého důvodu nepříjemné o daném tématu nadále hovořit. Žádný z komunikačních partnerů však jedné ani druhé možnosti nevyužil. V neposlední řadě jsem své komunikační partnery ujistila, že jejich výpovědi budou použity pouze při práci na této diplomové práci, v rámci níž budou, z důvodu zachování anonymity, vystupovat pod různými pseudonymy. S tím samozřejmě souhlasili. V souvislosti s tím jim byla v případě zájmu nabídnuta možnost nahlédnutí do finální verze celé práce, což většina z nich vřele uvítala.

S odkazem na výše zmíněné je tak nutné na tomto místě podotknout, že jsem si vědoma toho, že můj jedenáctičlenný výzkumný vzorek nemohu brát jako reprezentativní a tudíž možný obecné generalizace pro všechny muže samoživitele. Zajisté však umožní alespoň z části pochopit mnou předestřený zkoumaný problém, tedy fenomén samoživitelství, který bude, s ohledem na proměny společnosti, s největší pravděpodobností stále nabírat na aktuálnosti. A to nejen co se týče žen samoživitelek, ale taktéž samotných mužů samoživitelů. V jejich případě se však o tom příliš mnoho nehovoří a pro veřejnost tak i nadále zůstávají něčím takřka neznámým.

Na závěr pak považuji za důležité, zhodnotit v tuto chvíli i svoji pozici coby výzkumnice. Vzhledem k povaze feministického výzkumu pro mne bylo podstatné, abych přistupovala ke komunikačním partnerům jako k subjektům. S komunikačními partnery jsem se vždy snažila udržovat rovný vztah, tedy nevystupovat z pozice autority a hovořit s nimi na úrovni dvou rovnocenných partnerů. Současně s tím souvisí i otázka moci. Svoji mocenskou pozici výzkumnice jsem se snažila co nejvíce oslabit. Komunikační partnery jsem nechala vybrat si vhodné místo pro konání rozhovoru, nabídla jsem jim možnost nezodpovězení některé z otázek či ukončení rozhovoru, a v průběhu samotných rozhovorů jsem se snažila aktivně naslouchat a do jejich výpovědí příliš nezasahovat. Přerušila jsem je pouze tehdy, začal-li se rozhovor ubírat jiným směrem. Do výzkumu jsem tedy vstupovala z pozice studentky genderových studií, která se zajímá o téma samoživitelství u mužů, o němž jsem měla, zejména z počátku výzkumu, jen velmi hrubé představy. Při zpracovávání získaných dat a jejich následné analýze jsem se snažila vyhnout tomu, abych nezahrnovala své postoje, názory, pocity, ani svůj úhel pohledu na samoživitelství, který jsem si během psaní teoretické části této práce utvořila. Ovšem, člověk by měl být vždy trochu sebekritický, a tak musím konstatovat, že na celých sto procent se mi to určitě splnit nepodařilo.

4. ANALÝZA ROZHovorŮ A VÝSLEDNÁ ZJIŠTĚNÍ

Za účelem detailnějšího přiblížení tématu samoživitelství u mužů, se v této části práce zaměřuji na samotné výpovědi mých komunikačních partnerů. Podrobně rozebírám témata, o kterých jsem se svými komunikačními partnery během jednotlivých rozhovorů hovořila, a s jejichž pomocí se snažím nalézt a následně podat odpověď na mou hlavní výzkumnou otázku, která zní: „*Jak se muži samoživitelé vztahují ke zkušenosti se samoživitelstvím?*“ Abych mohla ve svém výzkumu analyzovat to, jakým způsobem muži o této zkušenosti hovoří a jaký jí dávají význam, bylo zapotřebí získat na takto stanovenou výzkumnou otázku co nejbližší odpověď. Struktura rozhovoru byla tedy vždy rozdělena do šesti okruhů, obsahujících hned několik dílčích podotázek. Jednotlivé okruhy, mapující to nejdůležitější z běžného života mužů samoživitelů, jako je cesta k samoživitelství; vnímání role otce a jeho vztahu s dětmi; chápání vlastní maskulinity ve spojitosti s primárním pečovatelským; harmonizace rodinného a pracovního života; dopad samoživitelství na každodenní život a ekonomická stránka věci; a soukromý život a volný čas mužů samoživitelů, se pak shodují s kapitolami zde uvedenými.

4.1. Cesta k samoživitelství

Když se v manželském páru nebo partnerském vztahu vyskytnou nějaké neshody, problémy či komplikace vedoucí k rozvodu, případně k rozchodu, většinou se objeví velmi podobný scénář. Jestliže se do této doby starali muž a žena o své děti⁶ společně, najednou se zcela automaticky předpokládá, že onu primární péči převezme a zajistí v první řadě žena. Stále se totiž vychází z velmi hojně využívaného rozdělení genderových rolí na muže-živitele a ženu-pečovatelku, jak uvádí například Renzetti a Curran [2003]. Jenže existuje i mnoho případů, kdy tomu tak není, a v důsledku toho můžeme hovořit o mužích samoživitelích. Jejich cesty k samoživitelství jsou různé. V mém výzkumném vzorku se celkem šestkrát vyskytuje rozvod, čtyřikrát rozchod a jednou ovdovění. Na pozadí všech těchto cest je pak vždy možné nalézt, v rámci jednotlivých vyprávění mužů samoživitelů, určité vysvětlení neboli důvod, proč danou roli primární pečovatelky nezajišťuje žena, nýbrž právě oni.

První z nich je komunikačními partnery označován jako nevěra, čili milostný vztah jejich manželky/partnerky s jiným mužem. Součástí tohoto nového vztahu však nejsou

⁶ Z důvodu plynulejšího čtení textu používám v této části práce pro pojmy dítě a děti jednotné označení v plurálu – děti.

děti, které doposud vychovávaly společně se svým manželem/partnerem. S těmi se v podstatě nepočítá, jelikož z nějakého důvodu nezapadají do budoucích plánů.

„Já sem byl ženatej už podruhý. Moje žena taky. Oba dva sme už z předchozího manželství měli děti, ale spolu sme si pořídili ještě syna. A mně nějak přišlo, jakoby ho ani neměla ráda. Ze začátku jo, ale když mu byly tak tři, čtyři, tak začala pořád říkat, že na něj nemá čas, ať ho ze školky vyzvedávám já, ani po práci si s ním nehrála, že je moc unavená, no prostě se mu nevěnovala. Jezdila pořád za svýma dětma z prvního manželství a s námi trávit čas nechtěla. Pak to začalo skřípat i mezi náma a jednoho dne nám řekla, že se chce vrátit ke svému předchozímu manželovi a svým dětem.“ (Zdeněk, 51 let)

„Jak jsem se stal samoživitelem? Žena ode mě odešla, no, za někým mladším, že prej mají v plánu pořídít si svoje vlastní dítě, jako kdyby tohle její vlastní nebylo...“ (Viktor, 42 let)

„U nás to bylo tak, že manželka si našla novýho přítele, docela dost bohatýho cizince a odstěhovala se za nim. Děti sebou ale nechtěla, že maj v plánu hodně cestovat a neměla by na ně čas, tak mi je tu nechala.“ (Josef, 42 let)

Druhý důvod, mající za následek rozpad partnerství/manželství mužů samoživitelů, je popisován jako špatné chování žen, kdy se zkrátka nechovají tak, jak by se matky ke svým dětem chovat měly. To znamená zanedbání jejich péče, neohleduplnost, zvýšená agresivita, výbušnost, vůbec neochota se o děti starat a podobně. Na základě toho tak veškerou péči o děti přebírají sami otcové.

„My když jsme se rozvedli, tak jsme sice nejdřív měli střídavou péči, ale ta dcera byla víc u matky. Já si jí brávil jednou za čtrnáct dní na víkendy většinou. No, jenže pak se ukázalo, že ona se o ní nějak nestará. Ze školy začali volat, že dcera nemá zaplacené obědy, nemá zaplacené příspěvky, pomůcky že jí chybí, oblečení že nosí špinavé, a tak mi to bylo divný, protože jsem bývalé ženě dával poměrně dost peněz, za to že se o ní převážně stará ona. No a pak jsem od sousedky zjistil, v jakým stavu to tam u nich je. Nechávala dceru po nocích doma samotnou, nevařila jí, ani moc neuklízela, takže špína tam byla, prostě hrůza. Takže jsem to podal na sociálku a dceru si vzal k sobě.“ (Vladimír, 44 let)

„U nás to bylo jednoduchý, bejvalka k tomu věkově prostě nebyla. O to dítě se prakticky nestarala, neustále na něj křičela, ať nerve a je zticha, nechala ho x hodin nepřebalený a kolikrát mu ani najíst nedávala. Její chování bylo neúnosný, takže rozvod byl fakt nutný.“ (David, 32 let)

„My jsme se rozvedli, protože ona o toho kluka moc nejevila zájem. Hrát si s nim nechtěla, chodit ven s nim nechtěla a vlastně cokoliv s nim měla dělat tak jsem z ní měl pocit, že jí to hrozně otravuje a nebaví jí to. To si nedokážete představit jak zpruzeně se u toho tvářila.“ (Radek, 44 let)

V krajním případě tím špatným chováním může být dokonce i nadměrné užívání alkoholu či vysoce návykových látek, o čemž hovoří můj komunikační partner Lukáš.

„Než jsme spolu začli chodit, tak už ňákej čas předtim dost pila a brala drogy, to vim. Ne pořád a nic silnýho, ale čas od času si dala. No a pak se chytla ňáký party a bylo to. Vlastně ani nevím, jestli je to dítě moje, ale věřim tomu že jo, jako v rodnym listě uvedenej sem. Ale jako bylo to dost zvláštní, ňákej čas sem ani nevěděl, že je těhotná. Protože sme se nevidali a já myslel, že sme se rozešli, ne, pak se ale najednou vrátila, asi po dvou měsících, a že se mnou čeká dítě. No tak sem jí teda vzal zpátky no a vona slibovala, jak už s těma drogama přestane. Ale byl to kec že jo, spíš do toho spadla ještě víc. No a po porodu to byla katastrofa. Prakticky to dítě vodložila, protože byla úplně mimo, ani vidět ho nechtěla.“ (Lukáš, 26 let)

Poslední, třetí důvod, který se podílí na vzniku samoživitelství u mužů, pak samotní muži nazývají jako touhu žen po získání pracovních zkušeností a budování si své pracovní kariéry. Co je ovšem podstatné, v zahraničí. Z toho vyplývá, že se ženy dobrovolně vzdávají péče o své děti, kterou po vzájemné domluvě přenechávají mužům, a stěhují se za prací pryč, mimo Českou republiku.

„No má přítelkyně Zuzka [jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] měla už na střední velký sen, že po škole odjede pracovat na rok do Ameriky. Dostala tam už kdysi nějakou nabídku z taneční školy. No, jenže pak jsme zjistili, že je těhotná. Popravdě ani nevíme, jak se nám to povedlo, ale já se na to dítě od začátku hrozně těšil. Jenže Zuzka ne, pořád mluvila o tý Americe a moc tam chtěla a já myslel, že po porodu jí to třeba přejde, ale nepřešlo, odjela hned jak to bylo možný. Takže jsme se rozešli, když klukovi bylo zhruba půl roku. Argumentovala tím, že v podstatě jsem to dítě chtěl hlavně já, tak ať se o něj teď starám [...]“ (Matěj, 30 let)

„My jsme se s přítelkyní rozešli... Bylo to po deseti letech a dvou dětech. Když skončila druhou mateřskou, vrátila se naplno do práce a zanedlouho poté jí přišla dobrá pracovní nabídka, která znamenala odjet pracovat do Holandska... A ona to vzala. Chvíli jsem jí to rozmlouval, ale stála si za tím, že si zkrátka chce budovat

svojí pracovní kariéru. Řek jsem teda oukej, ale trval jsem na tom, že děti zůstanou se mnou v Česku. A víte co mně překvapilo? Souhlasila. Povídala, že je to tak i lepší, protože by na ně stejně neměla tolik času. Takže už spolu takhle žijeme skoro rok. Ona sice posílá nějaký menší peníze, protože jako jejich matka je prý nemůže úplně odepsat, ale to je prostě nic, takže jsem na ně ve finále sám.“ (Pavel, 36 let)

Záměrně jsem jednotlivé důvody představila takto pohromadě a blíže je nerozebírala. Když se totiž na všechny uvedené úryvky z rozhovorů podívám, je patrná jedna věc, která je všem společná. V každém z nich je pracováno s jakousi představou „špatné“ matky, oproti „dobrému“ otci. Dotazovaní muži tím, že o svých bývalých partnerkách/manželkách hovoří tímto způsobem, čili jako o těch, které se nechtějí starat o své děti a nechovají se tak, jak by „správně“ matky měly, zároveň ustavují obecnou představu o mužích a ženách a jejich rolích ve společnosti. Na základě tradičního rozdělení genderových rolí, kdy jsou mužům a ženám připisovány rozdílné vlastnosti a s nimi spojené způsoby jednání a chování, se tak od každého z nich očekává, že se kvůli zajištění chodu rodiny bude soustředit na jinou oblast života. V kontextu toho je pak oblast péče odjakživa přisuzována právě ženám [Renzetti, Curran 2003: 20-21]. Jsou to ženy, od kterých se očekává, že budou citově založené, že budou mít pečovatelské sklony, a že budou zodpovědné za své děti [Maříková 2007b: 18]. Proto, když tuto představu nenaplnují, ať už je důvod jakýkoliv, nastává problém a jsou a priori označeny za „špatné“ matky. Ovšem srovnám-li to se samoživitelstvím žen, u mužů k ničemu takovému zajisté nedochází. Otec není považován primárně za „špatného“, jestliže nepečuje o své děti či, tak říkajíc, nezajišťuje každodenní, intenzivní péči, zahrnující běžné potřeby dětí. Od otců se nic takového, aby byli fyzicky přítomní v péči den co den, jako je tomu u matek, totiž nevyžaduje. Takže „dobrým“ otcem je muž tehdy, stará-li se o to, aby děti byly finančně zajištěné, vezme-li je s sebou na výlet, tráví-li s nimi volný čas a podobně.

Zároveň je možné říci, že takovýto styl, kterým muži popisují svou cestu k samoživitelství, slouží do jisté míry i k obhájení jejich nynější pozice neboli k ospravedlnění role hlavního pečovatele. V podstatě z toho vyplývá, že tuto roli přijali v první řadě kvůli svým dětem, aby se měl o ně kdo postarat, když jejich matky nemohou, nebo když zkrátka nejsou k dispozici. Nicméně co je důležité, že všichni moji komunikační partneři vyobrazují své samoživitelství jako něco, o co vlastně vůbec neusilovali. Jinými slovy řečeno, že se nestali samoživiteli z toho důvodu, že by snad sami chtěli být primárními pečujícími svých dětí, a tudíž sami chtěli mít na starost převážnou většinu

úkonů s tím spojených, nýbrž právě proto, že jejich partnerky/manželky nebyly ochotné, případně schopné o jejich děti pečovat. Prakticky tedy neměli daní muži na výběr. Velmi dobře viditelné je to v těch případech, kdy ke vzniku samoživitelství došlo na základě rozvodu, a finální slovo, co se týče porozvodové úpravy péče o děti, měl samotný soud.

„Než začal ten rozvodový soud, tak už jsme žili pár měsíců odděleně a ona měla kluky u sebe. Já si je bral jen na víkend, v tom problém nebyl. Pak ale u soudu nejdříve řekla, že ty kluky do péče nechce, že se bude starat o to malý, co se jí má narodit a další dvě děti už k tomu nezvládne. To jsem fakt koukal. Vůbec jsem s tím nepočítal. Ptal jsem se jí, jestli si to nechce ještě rozmyslet, ale stála si za svým, že ne. A tak jsem dostal děti do péče já.“ (Alexandr, 46 let)

„Ona už před rozvodem žila skoro rok v cizině a o děti jevila jen minimální zájem. Nejezdila za nima, jen k narozeninám a na Vánoce jim poslala dárek, toť vše. U soudu se nás pak na to ptali, tak nezapírala, že se o děti už nějaký čas nestará a narovinu řekla, že to ani v plánu nemá. Prakticky se jich zřekla, takže proto se teď o ně staram já.“ (Josef, 42 let)

„Tak já sem požádal soud sám, aby mi dceru svěřil do péče. Vždyť to jak se k ní chovala ona, to bylo nepřijatelné, by jí tam chuděru nechala ležet jen tak a vůbec by si jí nevšimla. Mně to bylo jasné hned, že mi jí soud dá, komu jinému taky...“ (David, 32 let)

Ten u všech mých komunikačních partnerů zcela logicky rozhodl o svěření dětí do jejich výhradní péče. Porovná-li to s informacemi uvedenými v teoretické části práce, o v praxi velmi častém svěřování dětí do výhradní péče matky [Černá 2001], přestože by dle Ústavního soudu měla být upřednostňována, pokud je to možné, střídavá péče mezi matkou a otcem [Ústavní soud 2014], je zřejmé, že takováto rozhodnutí soudu nebývají až tak časté. Nesmím ale opomenout, za jakých okolností k němu došlo. Důvodem bylo právě to, že se matka své péče o děti dobrovolně zřekla anebo se chovala způsobem, kdy nebyla schopna zajistit odpovídající podmínky pro výchovu dětí, načež soud upřednostnil otce před matkou. V zásadě je tedy možné říci, že ať už se jedná o zmiňovanou nevěru, špatné chování anebo touhu po pracovní kariéře, prakticky vždy na muže samoživitelství tak nějak „zbylo“. Jestliže pak někteří z nich projevili zájem sami pečovat o své děti, jak je vidět například u Davida, který žádal soud o svěření dcery do péče, nebo Pavla, který trval na tom, že děti zůstanou s ním v České republice, neznamená to, že by takovéto rozhodnutí bylo podmíněno jejich vlastní iniciativou, ale že je v první řadě reakcí či, tak říkajíc, nutnou odezvou na chování žen. Převážná většina mužů totiž vnímá svěření dětí do péče matky

jako věc zcela přirozenou neboli jako logický důsledek pojmání genderových rolí, které se oni sami snaží nezpochybňovat [Dudová, Hastrmanová 2007: 31].

Navzdory tomu všemu je ale zapotřebí podotknout, že nelze konstatovat, že by muži péči o děti vnímali jako něco negativního a rozhodnutí pečovat ve skutečnosti nevíkali či snad, že by s dětmi původně nechtěli být. I když nepopisují své samoživitelství nutně jako rozhodnutí iniciované z jejich vlastní strany, z provedených rozhovorů je více než zřejmé, že o své děti pečují rádi a starali by se o ně i tehdy, kdyby samoživiteli nebyli.

„[...] No a tak jsem taky udělal, starám se o něj já a vůbec mi to nevadí. Vlastně mě to docela i baví a dělá mi to radost. Vždyť je to můj syn, tak není důvod, proč bych se o něj nestaral.“ (Matěj, 30 let)

Vesměs se tak všichni moji komunikační partneři stali samoživiteli na základě zcela neplánované a v některých případech i naprosto neočekávané situace, kdy z důvodu absence matky, jakožto hlavní pečovatelky a osoby zodpovědné za péči o jejich děti, museli najednou plnit funkci obou rodičů. Nejenže tedy měli být i nadále živiteli rodiny, ale spolu s tím měli být i primárními pečovateli. Jak vyplývá z provedených rozhovorů, prakticky vždy byli postaveni před hotovou věc, kdy museli začít pečovat o své děti takřka ze dne na den. Ovšem až na Františka. František představuje jednoho z mála mužů, který svůj status samoživitele získal z důvodu nešťastné události na základě ovdovění. O svou dceru se stará sám, protože jeho manželka zemřela na roztroušenou sklerózu. Vzhledem k tomu, že se jednalo o dlouhodobé a nevléčitelné onemocnění, kterým jeho manželka trpěla už v době, kdy spolu uzavírali manželský svazek, lze říci, že jako jediný z mých komunikačních partnerů se na roli samoživitele připravoval už od počátku narození jeho dcery.

„Je to smutné, ale je to tak. Od začátku jsem to věděl, ale stejně jsem pořád doufal. Jenže její stav byl vážný a den ode dne horší. V podstatě ani nebyla schopná všechnu tu starost o malou zajistit sama, takže od začátku jsem jí s tím pomáhal, přebaloval, krmil, oblékal, v noci k ní vstával, a vlastně od začátku se psychicky připravoval na to, co mě jednou čeká a nemine.“ (František, 48 let)

4.2. Otcovská role, výchova a vztah s dětmi z pohledu mužů samoživitelů

„Sociální role je klasicky definována jako očekávaný způsob chování vázaný na určitý sociální status. Pod otcovskou rolí si tak můžeme představit souhrn všeho, co je očekáváno od osoby, která zastává status otce, tedy souhrn norem spojených se sociální

pozicí „otce“ [Dudová 2008: 44]. Vesměs každý člověk pak ve svém životě zastává větší počet sociálních rolí najednou, mezi nimiž častokrát dochází ke vzájemnému střetu. Poněkud odlišná situace však vzniká v případě samotných mužů samoživitelů, kdy se onen střet objevuje nejen mezi zastáváním otcovské role a rolemi, jako jsou role zaměstnance, kolegy, přítele, syna, prarodiče a podobně, ale především mezi otcovskou rolí a rolí mateřskou neboli tím, co, tak říkajíc, společnost očekává od otce a co od matky. Muži samoživitelé jsou tak nuceni v sobě skloubit mužskou a ženskou složku, což zpravidla přináší nemalé obtíže [Šmídová 2008: 11]. Zatímco tedy genderové role všeobecně připisované ženám zůstávají v oblasti samoživitelství takřka neměnné, ty připisované mužům zaznamenávají výrazné proměny.

Otcovská role mužů samoživitelů je v první řadě určena aktivní péčí o své děti. Ve větší či menší míře také vykonávají domácí práce a ostatní činnosti spojené s rodinným životem. Tím, že najednou zastávají pozici hlavního pečovatele, přebírají roli, kterou do té doby téměř výhradně vykonávaly jejich partnerky/manželky, a co je prakticky odjakživa považováno za doménu žen. V podstatě nikdy si totiž nemysleli, že by v rámci péče o děti svým partnerkám/manželkám vypomáhali ještě nějak jinak, než jen s určitými činnostmi. Vždy si představovali, že si budou s dětmi hrát, rozvíjet jejich schopnosti, a učit je novým věcem a dovednostem. K tomu mimo jiné radili i sportovní aktivity, děláni domácích úkolů a vození dětí do školy a ze školy. Tudiž takové ty běžné činnosti, které jsou v rámci starostí o děti všeobecně připisované právě mužům. Zároveň si nikdy předtím nepředstavovali, v souvislosti s jejich nynější situací, že by péči o děti mohli zvládnout celou sami, zejména, jedná-li se o malé děti. Nepochybně tak největší obavy z toho, zda by něco takového vůbec mohli umět, pak provází muže pečující o děti právě ve věku kojence či batolete.

„Tak určitě jsem si nemyslel, že bych se zvládnul postarat o dvou roční mimino. To mi přišlo jako nemožný. [...] Jako že jsem to zvládnul, to do dneška nechápu (smích a kroucení hlavou). Já si vždycky říkal, že ta starost o děti je prostě ženská věc. Jako samozřejmě že jsem své ženě pomáhal, ale byly to spíš takový záskoky jednou za čas. Popravdě řečeno, víc jsem si s dětma hrál a trávil s nima ten volný čas.“ (Alexandr, 46 let)

„Takový ty klasický, jako jak se mam proboha postarat o malý dítě? Co s nim budu dělat? Vždyť mu budu muset připravovat jídlo a to já přece neumím. A jak poznám, že neřve z hladu, ale něco ho bolí? To přece nemůžu nikdy poznat!“ (Radek, 44 let)

Ovšem jako klíčové se ukazuje nejen to, v jakém věku dané děti jsou, ale též zda se jedná o děti narozené v prvním pořadí či i už nějaké sourozence mají. Prokazatelně větší strach a mnohem větší obavy vyjadřují muži, mající se starat o děti ve věku od narození zhruba do tří let. Tato situace se pak jeví jako nejhorší, jsou-li tyto děti zároveň narozené v prvním pořadí. To znamená, jedná-li se vůbec o první děti daných mužů samoživitelů. Úkony spojované s takto malými dětmi, jako je přebalování, krmení, stávání k nim v noci, jejich utěšování, učení je mluvit, chodit, neustálé uklízení po nich a podobně, jsou považovány za ryze „ženskou“ záležitost, která jakoby se mužů prakticky netýkala, jak uvádí například Alexandr. Několikrát se setkávám i s tvrzením, že jakožto muži k těmto úkonům nemají ty správné vlohy. V tomto kontextu se tak objevuje zcela zásadní vliv genderových představ. Ačkoliv se muži samotní o ničem takovém konkrétně nezmiňují, z mého pohledu je patrné, že zde nepochybně hrají jednu z nejdůležitějších rolí, kdy na jejich základě péči o malé děti spojují v první řadě se ženami-matkami. Pokud totiž komunikační partneři mají poskytovat péči dětem, které jsou už o něco vyššího věku anebo dokonce nějaké děti již mají, jejich slova zní docela odlišně.

„Tak já už sem věděl, do čeho du. Vzhledem k tomu, že sem byl už podruhé ženatý a už sem měl dvě děti, tak mě nějak nemohlo nic překvapit. Takže obavy žádný nebyly, protože už sem měl prakticky všechno vyzkoušený na předchozích dětech.“ (Zdeněk, 51 let)

„Řek bych, že nějaký větší obavy asi ani nebyly. Možná, že to bylo tím, že už jsem v té době měl jedenáctiletou dceru, takže už jsem věděl co mě čeká. Ale hlavně ona starost o sedmiletý dítě už není tak náročná, jako když je to malý mimino třeba. Jako samozřejmě, trochu jsem se strachoval, že se s ní budu muset učit a dělat s ní úkoly a že třeba něco z toho nebudu vědět, nebo že než jí naučím správně a plynule číst, že to chvíli potrvá, ale to je asi taková běžná věc, bych řek...“ (Josef, 42 let)

Nicméně až na Františka, Davida, Lukáše a Matěje, kteří se starají o své děti, jak se říká, po všech stránkách prakticky od samého začátku, se u ostatních mužů, poté, co se stali samoživiteli, jejich péče a starost o děti výrazným způsobem změnila. V první řadě se jedná o četnost úkonů. Vzrostl nejen počet věcí, které nyní musí zastávat, ale i to, v jaké míře je musí vykonávat. Dělají úplně vše, poněvadž jsou na to sami. Tento fakt je v jejich výpovědích velmi zdůrazňován, což implikuje, že takováto „činnost“ zřejmě nebývá pro muže zvykem a už vůbec nebývá běžné, aby oni byli těmi jedinými, kdo to má na starost. Spolu s tím se pak zcela logicky proměňuje i charakter úkonů, kdy jsou zkrátka povinni

dělat věci, které by za běžných okolností s největší pravděpodobností zastávaly jejich manželky/partnerky. V tomto případě tím jsou povětšinou myšleny úkony spojené s hygienou dětí a domácí práce. Naprosto výstižně to svými slovy shrnuje Pavel.

„To víte, že se to změnilo, úplně všechno se změnilo. Jsem teď na všechno sám, takže dělám i to, co jsem nikdy předtím nedělal. O tu malou se starám, takže mimoto že jí češu, oblíkám, vodím do školky, hraju si s ní, tak si s ní musím každý ráno a večer i vyčistit zuby, musím jí umýt, na záchod už si našťestí umí říct sama, takže aspoň o jednu starost míň... (odmlčení se) No a k tomu všemu například peru prádlo, žehlím, vařím obědy a večeře, luxuju, vytírám, okna myju, no je ze mě zkrátka hotová ženská v domácnosti (smích).“ (Pavel, 36 let)

I když to nejspíš nebylo záměrem, z mého pohledu se objevuje jedna velmi důležitá věc, a to spojování žen s tělesností a intimitou, což v oblasti péče zahrnuje úkony související právě s hygienou. Znamená to, že je-li potřeba děti umýt, přebalit, dojít s nimi na toaletu a podobně, ve většině případů se obrací pozornost v první řadě na ženy-matky. Vychází se přitom ze samotné povahy této „práce“ s tělem, jak o tom hovoří například Twigg [2004] v souvislosti s péčí o stárnoucí osoby, kdy se takováto péče přisuzuje ženám proto, že k ní nejsou požadovány žádné zvláštní znalosti ani dovednosti. Tudiž, co se týče hygieny dětí, vykonávají ji muži prakticky až tehdy, když opravdu musí.

Šmídová pak v tomto kontextu uvádí, že z důvodu poskytování takto rozsáhlé péče a vykonávání domácí práce jsou muži samoživitelé častokrát nuceni legitimizovat či obhajovat tuto pozici před lidmi ve svém okolí, v práci, u přátel a ostatních členů rodiny. „Jsou nuceni vyjít se svým „domácím úspěchem“ na veřejnost a přiznat okolí svůj „ženský“ status“ [Šmídová 2008: 63]. Zároveň se musí na osobní úrovni vyrovnat s tím, že role, kterou zastávají, je ve společnosti vyhrazena ženám. Fakt, že se ocitají v tradičně „ženské“ sféře rodiny v nich může vyvolávat určitou nejistotu a spolu s tím i pochyby o naplnění společensky očekávaného mužství. Nicméně navzdory tomu mužům samoživitelům mnohdy nechybí ochota vzdát se některé z opor mužské identity, spojené zejména s výkonem zaměstnání, a jsou schopni a ochotni plně přijmout takové charakteristiky, které jsou tradičně spojovány právě se ženami. [Šmídová 2008: 44-46]. V souvislosti s tím jsou tak muži samoživitelé nezdárcem kdy označováni nejen za otce, kteří jsou vnímáni jako autorita, jež děti disciplinuje a popřípadě i trestá, ale též za otce, kteří jsou trpělivější a starostlivější, což se obvykle užívá spíše ve spojitosti se ženami-matkami [Maříková 2007a: 112].

Přestože se tedy na jedné straně objevuje názor, že stane-li se otec jediným pečovatelem svých dětí v důsledku vlivu vnějších okolností, čili dojde k tzv. *vynucenému rodičovství*, s rolí pečovatele se zpravidla příliš neidentifikuje, zastává tradiční genderový postoj, a tudíž nevykonává péči zainteresovaně ani emocionálně angažovaně, pracuje se spíše s názorem druhým, že takovéto intenzivní starání se o děti se promítá do vztahu mezi otcem a dětmi, kdy je otec zpravidla schopný vytvořit si těsnější vazbu ke svým dětem a naopak [Maříková, Radimská 2003: 96]. Tato skutečnost se prokázala i v rámci mého výzkumu, kdy je viděn tento „nový“ vztah mužů ke svým dětem jako bližší, láskyplnější, intenzivnější, založený více na prožitcích a emocích, a tedy všeobecně označován za hezčí a častokrát i lepší, než tomu bylo dříve.

„Možná bych řek, že se máme i víc rádi, jak máme jen jeden druhého, ale nemůžu mluvit za děti, třeba jim to tak nepřipadá. Každopádně už nejsem jen ten táta na hraní, za koho mě možná předtím měly [s dětmi trávil jen volný čas a o ostatní věci se příliš nestaral, pozn. autorky].“ (Alexandr, 46 let)

„Podle mě ten vztah vypadá naprosto jinak, alespoň já to tak vnímám. Jsme si s Pátou [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] o mnoho blíže. Už to není jí jenom někam dovézt a odněkud odvézt, už je to i o veškerém tom volném čase spolu, kdy není ve škole. Připadá mi, že jsou z nás takový dva velmi dobří kamarádi.“ (Vladimír, 44 let)

Obrátím-li pak pozornost na samotnou výchovu dětí a s tím spojené starosti o domácnost, zde je možné říci, že muži samoživitelé v podstatě vše zvládají, jelikož žádné větší problémy, s nimiž by si neuměli poradit, zatím ještě neobjevili. Jediné, co pro ně představuje jakýsi zádrhel, a to hlavně v samotných začátcích pečovatelských, je praní prádla a jeho žehlení, kdy muži neví, na kolik stupňů jaké prádlo prát a co a jakým způsobem žehlit. Na tomto místě tak můžeme vidět propojení s dokumentárním cyklem *Táta jako máma* [Česká televize 2006a] neboli konkrétně s jeho dílem *Otcové samoživitelé* [Česká televize 2006b], o němž pojednávám v teoretické části práce, a kde uvádím, že poměrně častou větou, se kterou se muži setkávají v obchodech od prodavačů/prodavaček, poté, co se zeptají, jak se to pere a žehlí, je: „*Maminka to jistě bude vědět a doma Vám to udělá.*“ Opět se tedy objevuje určitý předpoklad, že tyto činnosti náleží především ženám, protože na rozdíl od nich muži k jejich výkonu nemají ty správné kompetence.

V rámci zvládnání všech úkonů se však jistě pochybnosti mezi muži samoživiteli vyskytují v těch případech, kdy se jedná o péči o již zmíněné malé děti ve věku do tří let,

kde si nejsou jisti, že vše potřebné dělají správně. Jako jeden z největších problémů se ukazuje vaření neboli příprava pokrmů pro kojence a batolata, a taktéž okamžik, kdy není snadné rozlišit, jestli děti pláčou z hladu anebo je něco bolí, a tudíž je zapotřebí jít s nimi k lékaři/lékařce.

„[...] Když brečel, to bylo pro mě docela složité, to jsem nevěděl proč a strachoval se, jestli mu něco není. [...] A to vaření, ale to jsem vlastně jenom ze začátku váhal, jak mám co uvařit, a hlavně v jakém poměru, aby to mohl jíst, jinak to asi šlo...“ (Matěj, 30 let)

Nicméně přestože jsem již v této souvislosti hovořila o jistých genderových stereotypech, které se ve spojitosti s péčí o takto malé děti nepochybně objevují, všeobecně se o *pečujících otcích*, jak je v českém prostředí označuje Šmídová [2008] neboli v tomto kontextu o mužích samoživitelích, uvádí, že nevnímají vlastnosti a schopnosti potřebné k výkonu rodičovství stereotypně na základě genderu, nýbrž jako odvozené na základě reálné praxe a zkušeností. Ačkoliv tedy představy některých mužů o tom, co znamená pečovat o děti, v jakém rozsahu a frekvenci vykonávaných činností se jejich výchova pohybuje, nemusí odpovídat tomu, co ve skutečnosti následuje, povětšinou je tato péče samotnými otci vnímána jako zvládnutelná. Není považována za něco vrozeného, daného od přírody, nýbrž za něco, čemu se člověk musí naučit, přestože k tomu není primárně socializován [Maříková, Radimská 2003: 93-95].

To se víceméně potvrzuje i v mém výzkumu, kdy většina mých komunikačních partnerů hovoří o tom, že v podstatě není nic, co by si jako muži nedokázali osvojit. Svou roli však v tomto případě nepochybně hraje i to, že daní muži tím, že hovoří o tom, že pečovatelská role je dovednost naučená, dekonstruuji již zažitou představu o biologické předurčenosti žen k této roli, a spolu s tím rovněž legitimizují svoji pozici muže jakožto pečovatele. Jinými slovy tak vlastně říkají, že být primárním pečovatelem není znakem femininity, ale výsledkem samotné zkušenosti.

„Ze začátku to bylo horší, ale pak už to šlo. Ono je to hodně o praxi, o tom co se dokážete naučit. A když to pak děláte každý den, tak to přijde samo.“ (Vladimír, 44 let)

Poohlédnu-li se na tomto místě zpět do teoretické části práce, konkrétně ke zmiňovaným modelům otcovství Dudové [2008], je nepochybně možné identifikovat, že v případě mých komunikačních partnerů se ukazuje být jako platný určitý posun od modelu *pečujícího otce* k modelu *pečujícího přítomného otce*. Z provedených rozhovorů je

totiž zřejmé, že do jisté míry se muži zapojovali do péče o děti i předtím, když ještě nebyli samoživiteli. Hlavní odpovědnost ale vždy zůstávala na straně matky. Na základě toho je tedy možné říci, že model *pečujícího přítomného otce* se u nich rozvinul až v souvislosti se samoživitelstvím. Leckdy je však k tomu zapotřebí dostatek času a zároveň i nějaký ten trénink. Sebejistí pečující otcové se z nich stávají tehdy, jakmile je z daných činností každodenní rutina.

„Teď už mi problém nic nedělá. Věřte nebo ne, on se toho člověk hodně naučí, i když si kolikrát myslí, že to nejde. Ale chce to dělat pořád dokola a když nemáte nikoho dalšího po ruce, nic jiného vám ani nezbyde. Takže ze začátku sem hodně bojoval s tím, co jí dát na sebe, aby jí nebyla zima, nebo naopak velký horko, jak jí učesat, aby jí to v tý školce nějak vydrželo, co jí dávat na svačiny a k jídlu, aby ten jídelníček byl nějak vyvážený a správně mi rostla... Prostě něco jsem se zeptal, něco si přečetl a jak jsem to pak dělal každé den znova a znova, tak už mi to ani nepřijde.“ (Viktor, 37 let)

Avšak jediný Lukáš, který byl nucený se o svého syna postarat již od jeho narození, přiznává, že kdyby mu s péčí nepomáhala jeho starší sestra, sám by to pravděpodobně nezvládl.

„Já sem musel jít za ségrou, protože sem prostě nevěděl, co mu mam dát k jídlu, jakej sunar koupit, jak ho připravit, no to už vůbec ne. Nevěděl jsem ani jaký správný pleny by měl mít, no všechny ty možný velikosti v nabídce, sem nedokázal poznat, co mu mam koupit, aby to na něj sedělo. A pak taky ty různý přípravky jako hygienický, jako ty pudry a ňáký masti, to sem se jí taky musel ptát, abych to nekoupil blbě že jo. No takže mi hodně radila a se všim tak nějak pomáhala abych to dal. Pak sem si už teda ňák pamatoval, kdy a co mu dát jíst, v jak teplý vodě ho mejt, kdy by měl jít spát, i tu plenu sem se naučil přebalit, takže pak už to byla celkem pohoda. Ale ze začátku sem to viděl dost beznadějně, že bych to jako někdy moh dát, co si budem povídat.“ (Lukáš, 26 let)

V tomto kontextu se pak z mého pohledu jeví jako velmi zajímavé srovnání situace žen samoživitelek se situací mužů samoživitelů. Přiznám se, že zejména v případě komunikačních partnerů, jako je David, Lukáš a Matěj, kteří se starají o své děti téměř od narození, a zároveň jsou jejich děti prvorozené, jsem s ohledem na již výše uvedené jejich výpovědi o tom, že úkony spojované s péčí o takto malé děti považují za ryze „ženskou“ záležitost, očekávala, že jejich výpovědi budou znít ve prospěch matek samoživitelek. Tedy, že svojí situaci jakožto otce samoživitele vidí za daných okolností jinak a ve svých

očíh hůře než situaci matek samoživitelek. Ovšem k mému překvapení se tak nestalo. Zcela automaticky se tedy nabízí otázka, proč? Když svojí situaci nepovažují za horší, opravdu péči o takto malé děti pojmají jako něco, co náleží výhradně ženám? Jediný Matěj totiž naznačuje, že pro ženy by mohla být takováto situace o něco lehčí, poněvadž již od útlého věku si hrají s panenkami, a tedy vyrůstají v tom, co s malými dětmi dělat. Avšak vzápětí neopomíjí dodat, že jde opět o pouhé naučení se těmto dovednostem.

„Nějak zásadně odlišná podle mě jejich situace není. Jako je pravda, že ženy si už jako malé holky hrají s panenkama, kdy je oblíkají, česají, dudlík jim dávají a tak, takže když se jim narodí dítě, tak už nějak prostě ví, co s ním mají dělat.. (odmlčení se) Ale zase, když nad tím tak přemýšlím, tak kdyby si hrály jako malé s autama, tak by logicky tyhle věci asi také neuměly, stejně tak jako my, ne... No, tak já nevím.“ (Matěj, 30 let)

Přestože tedy na jedné straně muži spojují péči o malé děti a priority se ženami, ve skutečnosti v tomto ohledu podle genderových očekávání sami nejednají a ženy nutně nevidí ve výhodnější a lepší pozici. To, že se ženy již od útlého věku socializují do role pečovatelky, není nutně vnímáno jako něco, co by jim mělo situaci ulehčit. A co víc, i v tomto případě je možné vysledovat diskurs o naučení se pečovatelské roli, který ve výsledku jakoby ženy od primárního spojení s péčí, tak říkajíc, „osvobozoval“. Stejným způsobem se pak i ostatní komunikační partneři shodují v tom, že situaci matek samoživitelek jako takovou v zásadě nějak odlišně nevnímají, co se do počtu a povahy jednotlivých úkonů týče. V rámci péče o děti a starosti o domácnost totiž musí muži i ženy zastávat to samé, takže zde není viděn významnější rozdíl. Přesto je však mnohými z nich situace matek samoživitelek označována za jednoznačně těžší a mnohem složitější, a to z důvodu jejich častokrát zhoršené finanční situace.

„Tak ta finanční stránka bude podle mě pro ně o dost těžší, už jen z toho důvodu, co se objevuje kolem mě na Facebooku. Tam pořád vidím, jak některá prosí o pomoc, brigády schání, věci po dětech k dárcovství nabízí a podobně.“ (Radek, 44 let)

„Vždyť je toho plný internet, stačí ho jen otevřít. To všude čtete, jak se samoživitelky zadlužují, jak žádají o vyšší dávky a příspěvky, jak musí mít několik zaměstnání a s penězi vychází jen tak tak. Nevím, jestli je tomu skutečně tak, žádnou takovou neznám, ale je pravda, že na tom pracovním trhu ty nerovnosti jsou, to určitě jo.“ (František, 48 let)

Potvrzuje se tak již jednou řečené v teoretické části práce, že jedním z nejzásadnějších rozdílů mezi muži samoživiteli a ženy samoživitelkami je jejich odlišná ekonomická situace, kdy se v důsledku stále přetrvávající nerovnosti na trhu práce, spolu s nerovným odměňováním mužů a žen, mohou ženy samoživitelky mnohem častěji ocitnout až na hranici chudoby [Evropský parlament 2011]. Zatímco tedy muži samoživitelé finanční nouzi nepocítují, u žen samoživitelek ji v podstatě již dopředu předpokládají. Na jeden velmi zajímavý moment, v rámci této diskuse o odlišné situaci, pak poukazuje ještě Alexandr, jehož názor však blíže objasňuji a zasazuji do příslušného kontextu až v jedné z kapitol níže.

„Když přijdou [ženy samoživitelky, pozn. autorky] s dítětem k doktoru nebo do školy tak nemusí nic vysvětlovat, že nemají děti tátu a nikdo se na ně špatně ne dívá, kdežto mě se všichni na mámu dětí ptali a hrozně moc jí chtěli mít uvedenou. Takže obojí má asi své pro a proti.“ (Alexandr, 46 let)

4.3. Chápání vlastní maskulinity ve vztahu k primárnímu pečovatelskému

Kapitolu věnující se mužství a maskulinitě jsem se rozhodla zařadit do mé diplomové práce proto, že se v souvislosti s primárním pečovatelským mužů velmi často objevují i jisté obavy a pochybnosti, právě ze strany samotných mužů, jak uvádí například Šmídová [2008], zda poskytování takto intenzivní a leckdy i dlouhodobé péče svým dětem nevede ke vzdalování se od společenské představy toho, co by muži měli dělat a jak by se měli chovat. Abych tedy mohla říci, jaký je v případě mužů samoživitelů vztah mezi hegemonní maskulinitou a primárním pečovatelským, zaměřila jsem se na to, jak by podle nich měl vypadat takový „typický“ muž, zda se domnívají, že této jejich představě sami odpovídají, a zda vidí svou roli samoživitele jako v souladu anebo naopak v rozporu s tím, co pro ně znamená být mužem.

„Jak by měl podle mě vypadat typický muž? Hm ... (odmlčení se) No tak já si myslím, že by se měl dobře starat o svou rodinu. Chodit do zaměstnání, vydělávat peníze, brát ženu a děti na dovolené, taky nějaké ty sportovní aktivity by měl mít, aby se udržoval ve formě, no... a to je asi tak vše...“ (Vladimír, 44 let)

„Tak určitě by to měl být gentleman, který je pozorný k ženám. Pak by měl mít také dobré zaměstnání, aby mohl uživit svou rodinu a nějakou autoritu by určitě měl mít, aby ty děti ho doma poslouchaly. Myslím si, že určitě i nějakou fyzickou sílu, manuální zručnost, ale taky je důležitá pozornost, ochota pomáhat, a vůbec věnovat se té rodině a těm dětem víc, než jen jak bývá zvykem.“ (František, 48 let)

„Nemyslím si, že by stále platilo to, co dřív. Takové to finanční a materiální zabezpečení rodiny, síla, nezávislost, pracovní kariéra a podobně. Jako neříkám, že to není důležitý, ale podle mě už to není to jediné a hlavní. Víc by se měl starat o ty děti, podílet se aktivněji na jejich výchově a trávit s nimi pravidelně víc času, ne jenom když se mu to zrovna hodí.“ (Pavel, 36 let)

„Měl by být takovej, že bude zvládat vydělávat peníze a ještě se starat o svoje děti. A to myslím jako ve všech ohledech, prostě dělit se s tou partnerkou jeho. A to neříkám z toho důvodu, že to teď musím dělat, ale že jsem si prostě uvědomil, jak to ty ženy mají těžký, když to všechno necháváme na nich.“ (David, 32 let)

V rámci představ o „typickém“ muži, co se týče jeho vlastností, aktivit a chování, nacházím u mužů samoživitelů poměrně ambivalentní postoj. Na jedné straně se vesměs ztotožňují s převládajícími genderovými stereotypy, na jejichž základě je mužům odjakživa přisuzována síla, fyzická zdatnost, ekonomická aktivita, materiální zajištění rodiny, působnost ve sféře veřejné a podobně [Renzetti, Curran 2003: 23]. Zároveň ale neopomínají zdůraznit, že by bylo vhodné, aby se muži více angažovali ve sféře soukromé, tedy konkrétně v samotné péči o děti. Ze všech mých jedenácti komunikačních partnerů se pouze dva pohybují výhradně v zažitých genderových stereotypech a od toho se odvíjejících genderových rolí. Muž by měl být hlavně živitel a hlava rodiny. Zbylý počet mužů se pohybuje na určité hranici. To znamená, že přestože by se muži měli držet svých „tradičně“ připisovaných vlastností a charakteristik, je považováno za důležité, aby si k tomu osvojili i některé z vlastností a činností „tradičně“ spojovaných se ženami. Otázkou však zůstává, jak naznačuje David, zda a případně do jaké míry je tento postoj ve skutečnosti podmíněný jejich dosavadní zkušeností se samoživitelstvím.

Spojím-li totiž tyto výroky s tím, o čem ve svých publikacích hovoří například Beck [2011] a Hochschild [2003], kdy uvádí, že muži jsou se současným uspořádáním genderových rolí ve společnosti vesměs spokojeni, a tudíž nevidí důvod, proč by se v tomto ohledu mělo něco výrazně měnit, znamená to, že valná většina mužů stále jedná ve vztahu k hegemonní maskulinitě, kdy v důsledku toho zastávají názor, že i nadále by měl muž chodit především do zaměstnání a žena by se měla starat zejména o děti a domácnost. Podle Becka pak muži sice slovně rovnoprávnost mužů a žen podporují, ale tradiční dělbu práce v domácnosti by zanechali, neboť zrovnoprávnění v jejich očích znamená nejen větší konkurenci na trhu práce, ale především vykonávání více domácích prací namísto žen, v čemž ovšem spatřují určitý problém. Co je totiž podstatné, to, v jaké míře se starají o

domácnost nyní, jim naprosto vyhovuje [Beck 2011: 169-173]. Zcela logicky se tak v tomto kontextu o případné emancipaci mužů v soukromé sféře, jejíž náznaky můžeme vysledovat ve výše uvedených úryvcích, nepojednává. Na základě toho se tedy domnívám, že v případě mých komunikačních partnerů se jedná o postoj, nebo spíše názor, který s největší pravděpodobností vzešel pouze z jejich momentální situace, čili zkušenosti se samoživitelstvím, kdy sami poznali, co všechno péče o děti a domácnost vlastně obnáší. Tudíž kdyby samoživiteli nebyli, je docela možné, že by hovořili jinak.

V podstatě stejným způsobem, jako představu o „typickém“ muži, je pak možné charakterizovat i to, jak v tomto kontextu vnímají muži sami sebe, a tedy, jestli hovoří o své roli samoživitele jako v souladu anebo v rozporu s tím, co pro ně znamená být mužem. V případě Vladimíra a Lukáše, dvou komunikačních partnerů, kteří se drží oněch zažitých genderových stereotypů, se zcela logicky ukazuje rozpor mezi tím, jak by měl podle nich vypadat „typický“ muž a jak na základě toho považují sami sebe. Jejich role primárního pečovatele se v žádném případě neslučuje s jejich představami. Vidí sami sebe jako muže, kteří nejsou dostatečně mužní. Ba naopak, dle jejich názoru mají až příliš „ženských“ vlastností, díky čemuž se společenskému obrazu o „ideálním“ muži vzdalují.

„Ne, já svou představu určitě nesplňuju, vždyť se staram už tři roky o malý dítě a začal sem když to bylo ještě mimino a to přece není nic pro chlapy. Připadam si jak ženská, to je samý krmení, přebalování, teď ho učim aby chodil bez pleny, no nic co by měli dělat chlapi. Ty si mají s dětma hrát, trávit s nima volnej čas a ne tohle. Tímhle akorát ze sebe děláme někoho kým nejsme, nějakýho polovičního chlapa anebo spíš rovnou ženskou. [...] Takže jo, to že sem samoživitel je určitě ve velkém rozporu.“ (Lukáš, 26 let)

Nicméně pokud bychom naopak očekávali, že u ostatních mužů, překračujících rámce genderových stereotypů, se setkáme s tím, že se jejich role samoživitele s představou „správného“ muže slučuje, byli bychom na velkém omylu. Přestože si totiž myslí, že splňují svou představu o tom, jaký by měl muž být, nedokáží jednoznačně říci, zda je pro ně v této souvislosti pozice primárního pečovatele spíše v souladu, nebo naopak v rozporu. Nacházím tedy opět určitou ambivalenci. Na jedné straně je viděna role samoživitele v jisté shodě, avšak na té druhé už nikoliv. Důvodem je, že i když se objevuje snaha zastávat roli muže a ženy stejnou měrou, ve výsledku činnosti spojované se ženami převáží nad těmi „mužskými“, jelikož se podstatně více začnou muži pohybovat ve sféře

soukromé, což přináší značné znepokojení. Jako příklad za všechny předkládám úryvky z výpovědí Alexandra a Viktora.

„Asi spíš v rozporu, protože ten chlap v rodině by měl mít nějakou autoritu a tu já už dávno nemám (smích). A taky to vaření ... ne vaření ne, to dělá spousta chlapů, ale to praní prádla, skládání do kopiček, uklízení doma, mytí oken, no to prostě k chlapovi nějak nepatří. Jako ne že by to nemohl dělat, ale není to běžný.“
(Alexandr, 46 let)

„Já si myslím, že v souladu. To jak jsem jmenoval, že by muž měl chodit do práce, vydělávat, přinášet domu ty peníze, ale taky se náležitě starat o děti, pomáhat přítelkyni doma s úklidem, tak to vlastně všechno dělám. Takže proto bych řekl, že to je v souladu... Ale zase si říkám, jestli to není na toho muže až moc, jako příliš, když dělá vlastně úplně všechno, jako v mém případě. To už mi zase přijde, že se s tou mojí představou moc neslučuje... No, nevím.“ (Viktor, 37 let)

V teoretické části práce, konkrétně v poslední kapitole věnované hegemonní maskulinitě, uvádím, že Fafejta [2012] v tomto kontextu aktivně pečujících otců hovoří o tzv. „*nové*“ *hegemonní maskulinitě*. Osobně se domnívám, že právě tento typ hegemonní maskulinity nacházím u svých komunikačních partnerů. Na jednu stranu muži samoživitelé nezpochybňují onen tradiční obraz hegemonní maskulinity, kdy vykonávají v podstatě běžné „mužské“ aktivity. Na straně druhé se však do tohoto konceptu snaží včlenit jejich péči o děti a starost o domácnost neboli pojímat tyto činnosti jako součást jejich maskulinity, což jim způsobuje značné obtíže. Tradiční obraz hegemonní maskulinity totiž s péčí o děti ani domácnost nepočítá. Ve chvíli, kdy tedy usilují o to, aby v sobě skloubili vlastnosti a činnosti všeobecně připisované mužům i ženám, ocitají se v situaci, v níž lze všem těmto požadavkům vyhovět jen velmi těžce. Jak je pak možné vidět na úryvcích výše uvedených, vztah těchto mužů k hegemonní maskulinitě je poněkud komplikovaný.

S odkazem na to je ale nutné podotknout, že i v této situaci týkající se primárního pečovatelského vztahu mužů k hegemonní maskulinitě narušuje, můžeme pozorovat, jak si muži budují představu o sobě jako o mužích neboli jak v rámci samoživitelství dochází ke konstruování maskulinity. V první řadě se tak děje skrze neustálý důraz na zaměstnání, vydělávání peněz, a tudíž finanční zajištění rodiny, což se mimo jiné objevuje i ve výpovědích, uvedených na začátku této kapitoly. Zaměstnání je v jejich očích vnímáno nejen jako důležitý aspekt jejich života, kdy chození do práce a povinnost živit svou rodinu vidí jako samozřejmost, ale především jako součást jejich

vlastní identity. Nepochybně tak hraje velmi důležitou roli v procesu utváření sebe samého. Zatímco tedy ženy konstruují svou identitu ve vícero oblastech zároveň, u mužů je to v převážné většině právě skrze zaměstnání [Dudová 2008: 157].

„No vodjakživa bylo hlavním úkolem chlapa vydělávat peníze, pokud vim, a tak by to taky mělo bejt.“ (Lukáš, 26 let)

„[...] já si myslím, že by se měl dobře starat o svou rodinu [muž, pozn. autorky]. Chodit do zaměstnání, vydělávat peníze [...]“ (Vladimír, 44 let)

„[...] Pak by měl mít také dobré zaměstnání [muž, pozn. autorky], aby mohl uživit svou rodinu [...]“ (Pavel, 36 let)

Vzápětí dochází ke konstruování maskulinity též skrze diskurs, který jsem blíže rozebrala již v kapitole výše, věnované otcovské roli a výchově dětí, že péče o děti a domácnost je schopnost naučená, nikoliv člověku vrozená. Když tedy muži pečují o své děti, necítí se být o nic méně mužem, protože pečovat v jejich očích není znakem femininity, nýbrž výsledkem zkušenosti, tudíž získávají pouze jinou, pro ně v podstatě novou, zkušenost.

„Teď už mi problém nic nedělá. Věřte nebo ne, on se toho člověk hodně naučí, i když si kolikrát myslí, že to nejde [...]“ (Viktor, 37 let)

„Já bych řekl, že problém s ničím nemám, tak nějak všechno jsem se dokázal naučit.“ (Pavel, 36 let)

„Tak natož jaký jsem měl na začátku obavy, že to nemůžu nikdy sám zvládnout, tak nakonec jsem zjistil, že to jde. Je to vlastně jenom o cviku a získaných zkušenostech.“ (Radek, 44 let)

A do třetice je muži samoživiteli ustavována představa o sobě jakožto mužích i skrze odmítání finanční pomoci ze strany státu, kdy se objevuje neustálé trvání si na svém živitelství, a to i za cenu toho, že přijdou o peníze od státu. Dané výpovědi ještě rozpracovávám v kapitole níže, zabývající se dopady samoživitelství na každodenní život.

„To né, o příspěvkách jsem nikdy neuvažoval. Ani nějak nebylo proč, nebyla potřeba.“ (Zdeněk, 51 let)

„Příspěvky? To fakt ne, jako peněz sem nikdy neměl dost a potom co sem odešel na ten půl úvazek už vůbec ne, ale chlap má bejt prostě živitel, že jo, takže se musí umět postarat sám.“ (Lukáš, 26 let)

„Ne, to sem nikdy nevyužíval a doufám, že ani nikdy nebudu muset. [...] To bych se musel hanbou propadnout, že nedokážu uživit dvě děti.“ (Josef, 42 let)

V tomto kontextu je tedy možné říci, že i přes primární pečovatelsví, čili poskytování takto intenzivní péče svým dětem, pojmají muži sami sebe stále především jako živitele.

Na samý závěr teoretické části práce jsem si pak položila otázku, zda jsou muži samoživitelé dostatečně „mateřskými“ a „smířenými“ otci. S těmito pojmy pracuje opět Fafejta [2012]. Porovná-li si mezi sebou všechny výpovědi získané od mých komunikačních partnerů, zjišťuji, že vesměs o každém muži samoživiteli je možné říci, že představuje otce dostatečně „mateřského“. Zastávají totiž veškeré role, které by jinak, v okamžiku, kdy by žili v páru, pravděpodobně vykonávaly jejich manželky/partnerky. Ovšem zda jsou muži samoživitelé i „smířenými“ otci, už nelze zcela jednoznačně určit. Já osobně jsem ale z daných rozhovorů nabyla pocit, že až na pár výjimek muži dokáží uvnitř sebe nějakým způsobem smířit onen tradiční pohled na hegemonní maskulinitu spolu s pečujícím rodičovstvím. Takže do jisté míry „smířenými“ otci zajisté jsou.

„Já bych řekl, že role hlavního pečovatele bude vždycky v nějakém rozporu s představami o typickým mužství. Ale podle mě důležité je, jak to vždy bere ten daný člověk. Takže já sice tomu asi taky nevyhovuju, ale jsem prostě hrdý na to, že umím být táta i máma dohromady, že dokážu chodit do práce, vydělávat peníze, starat se o kluka, doma uklidit, vyprat, navařit a nevádí mi to, že těm představám neodpovídám. Spíš naopak, já se za to vlastně chválím, že jsem takový jaký jsem.“ (Matěj, 30 let).

4.4. Slad'ování rodinného a pracovního života

K nejdůležitějším tématům v rámci samoživitelství patří beze sporu harmonizace pracovního a rodinného života. Nutnost slad'ovat péči o děti spolu se zaměstnáním představuje palčivý problém snad pro každého rodiče, majícího děti v závislém věku. A to ať už se jedná o rodiče žijícího v nesezdaném partnerském svazku, v manželském svazku, v registrovaném partnerství a podobně. Nepochybně však platí, že vše se dá vždy zvládnout lépe, jsou-li na to lidé dva. Celá situace týkající se slad'ování je proto o mnoho složitější, žije-li daný rodič s dětmi sám. A v podstatě už nezáleží na tom, jedná-li se o ženu samoživitelku či muže samoživitele. V každém případě je jejich každodenní život založený v první řadě na určitém kompromisu, kdy je zapotřebí nalézt onu „*střední cestu*“ mezi zaměstnáním, tedy pracovní dobou otce/matky, školním rozvrhem jejich dětí,

případně otevírací dobou předškolního zařízení péče o děti, a ostatními volnočasovými aktivitami. Klíčovou roli přitom hraje hned několik faktorů. V první řadě se jedná o samotný věk jejich dětí, vzápětí je to pak druh zaměstnání, které daný rodič vykonává. Významnou měrou se však na sladování podílí i město/region, ve kterém žijí, a mimo jiné i (ne)možnost využití pomoci od své rodiny a svých blízkých.

Na tomto místě bych ještě ráda uvedla, že po provedení druhého rozhovoru, kdy se jeden z komunikačních partnerů ve svých výpovědích týkajících se harmonizace práce a péče neustále vracel do minulosti, jsem se rozhodla zařadit pro zbylých devět rozhovorů ještě jednu otázku zaměřenou na sladování v úplných začátcích jejich samoživitelství. Toto mé rozhodnutí se ukázalo jako velmi vhodné, poněvadž i někteří ostatní muži měli tendenci zmiňovat se o tom, jaké to bylo dříve. Díky tomu jsem tedy získala jakési porovnání toho, jak své samoživitelství vnímali předtím, a jak ho naopak vnímají nyní, po nějakém čase.

Harmonizace zaměstnání spolu s péčí o děti se všeobecně jeví jako nejtěžší především v samotných začátcích, kdy je nezbytné podle péče upravit svůj denní harmonogram. To zahrnuje nejen potřebu přizpůsobit se ve všem dětem, ale též zařídit si věci tak, aby bylo možné dohromady zvládnout jak práci, tak i péči a starost o domácnost. Vůbec nejsložitější situace se ale objevuje ve chvíli, mají-li muži děti ve věku kojence či batolete. Starost o takto malé děti je sama o sobě poměrně náročná, proto snaha o její skloubení s ostatními povinnostmi a aktivitami leckdy přináší nemalé potíže. V ledasčem snazší, a v zásadě ještě poměrně zvládnutelné to může být tehdy, jsou-li muži na rodičovské dovolené.

„Tak i když jsem teď momentálně na rodičovský, protože Natálce [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozmeněno, pozn. autorky] jsou teprve dva, že jo, tak přitom pořád pracuju. Nechodím samozřejmě do práce každý den, dělám většinu z domova, ale jak jsem manažer, tak ta firma vás prostě čas od času potřebuje, ať chcete nebo ne. Takže sice to mám teď trochu omezený, ale když musím do té práce, tak vymežím hlídání, scháním kdo by mohl, věci jí připravuju, aby to měla všechno sebou, no...(odmlčení se) A to ostatní, tak to pracuju nejvíce když spí, nebo když si sama hraje. Ta domácnost, to uklízení, to se nějak dá i s ní, to jí pustím pohádku a mezitím vytřu třeba, nebo pověším prádlo. Nakupovat chodíme taky spolu, to jí hrozně baví, vždycky mi háže věci do košíku co jí napadnou, no, takže jo, my to spolu zvládneme bych řek.“ (David, 32 let)

„Můj běžný den je celkem jednoduchý, ráno vstanu, kluk taky a celý den trávíme spolu. Já jsem totiž odešel na rodičovskou dovolenou a do práce nechodím. Řekl jsem si, že si ty dva a půl roku doma s ním pořádně užiju. Takže kloubit dohromady nemám moc co, leda tak starost o něj a nějaké ty úklidy v domácnosti, ale to je poměrně v pohodě. Vysávat s ním se dá, to si většinou vezme svůj vysavač co má jako hračku a chodí vedle mě (smích), vařit to taky zvládáme, to ho na tu chvíli vždy nějak zabavím, no a prát a žehlit, tak to jde úplně samo, protože jsem si na to koupil sušičku a ta to udělá za mě (smích)“ (Matěj, 30 let)

Přestože se i v jejich případě objevují určité problémy, a to zejména s hlídáním dětí, vykonávají-li při rodičovské dovolené své zaměstnání, častokrát se jedná o problémy pouze nárazové, jelikož většinu své práce mohou dělat z domova. Situace těchto mužů tak nemusí odpovídat problémům, se kterými se mohou potýkat ostatní muži samoživitelé, kteří se pohybují v méně privilegovaných pozicích, protože mají určitou výhodu v tom, že mohou své zaměstnání vykonávat z domova. Roli přitom může sehrávat i jejich vyšší socioekonomický status neboli to, že mají práci, kde je možná větší flexibilita. Ve sladování péče o děti spolu se starostmi o domácnost pak nevidí v podstatě nic, co by mělo přinášet nějaké komplikace. Většinu potřebných věcí se snaží udělat tehdy, když děti spí, hrají si anebo jsou případně zabaveny něčím jiným. S trochou nadsázky řečeno, se nebrání ani tomu, dělat ledasco společně. Vzhledem k věku jejich dětí se však odvažují říci, že je to méněno spíše z recese.

Podstatně velký problém ale nastává tehdy, není-li možné na rodičovskou dovolenou nastoupit. Tím nejčastějším důvodem je přitom finanční zabezpečení rodiny. Nicméně zde nejde jen o to, že by muži stále trvali na své roli živitele, zkrátka potřebují vydělávat peníze, aby měli na potraviny, bydlení a ostatní důležité věci k zajištění základních potřeb rodiny. Po dobu, co jsou v práci, pak musí pro své děti sehnat náhradní hlídání. Jako jedna z variant se ukazují jesle, kde však mohou být děti mladší dvou let jen omezený počet hodin v měsíci. V tuto chvíli se tak jako velmi významná objevuje pomoc vlastní rodiny a blízkých. Vykonávat však za těchto podmínek práci na plný úvazek je téměř nemyslitelné. Jako možné řešení se tedy nabízí převést plný pracovní úvazek na úvazek poloviční, případně přivzít si k tomu ještě jiný typ přivýdělku, a to formou brigády z domova.

„No, dřív to bylo poměrně složitý. Já jsem ho dostal do péče, když mu byly dva roky. Na rodičovskou jsem jít nechtěl, protože žena jí měla na ty dva roky a já to protahovat nechtěl, musel jsem chodit do práce, abych uživil ještě ty děti z prvního manželství. Ale stejně jsem to musel zkrátit na půl úvazek, protože na celej by to

nešlo. Už takhle jsem různě scháněl hlídání po jeslích a po babičkách, aby to na ty dny co nejsem v práci nějak vyšlo. Naštěstí v práci byla domluva, že jako číšník jsem nemusel chodit na směny každé den, ale jen nějaké a o to byl delší. Takže šlo to těžce, ale nějak jsem to prostě zvládl.“ (Radek, 44 let)

„Když byl ještě to mimino, tak to bylo drsný teda, to sem nevěděl co dřív dělat. Starat se o něj celý dny sem nemoh, protože někdo nás musel živit, takže sem chodil do práce na částečnej a k tomu si vzal brigádu z domova, abych něco vydělal. A měl sem to štěstí, že ségra byla zrovna na tý mateřský taky, takže ta mi ho hlídala, když sem byl v práci a já si ho pak vyzvedával. Jako díky bohu za ní, že byla takhle ochotná, protože jinak fakt nevím co bych dělal... No takže ty první dva roky to bylo takhle, když byla ségra doma a pak sem pro něj naštěstí sehnal v Plzni jesle a ségra už si mohla částečně oddychnout.“ (Lukáš, 26 let)

Avšak takovýto případ, srovnatelný se situací žen samoživitelek, kdy příjem ze zaměstnání nestačí na zajištění hlavních potřeb rodiny, je v mém výzkumném vzorku ojedinělý. Jedním z velmi častých důsledků nerovnosti na trhu práce je totiž nedostatečný příjem žen samoživitelek z jejich zaměstnání, kdy nejsou schopny, popřípadě jen velmi těžce, zajistit dostatečný rodinný příjem. Díky tomu jsou následně nuceny hledat si zaměstnání jiné anebo si k tomu stávajícímu přivzít ještě nějaký jiný druh přivýdělku [Hasmanová Marhánková 2011: 7]. Tedy stejně tak, jako je tomu u Lukáše. Jelikož se ale ostatní mnou dotazovaní komunikační partneři nachází v poměrně příznivé finanční situaci, je namísto toho možné říci, že muži samoživitelé oproti ženám samoživitelkám vychází často z poměrně privilegovaných pozic, což je nejlépe viditelné ve výpovědi Radka. Radek je schopen ze svého polovičního úvazku uživit nejen sebe a svého syna, ale ještě přispívat na děti z prvního manželství. Pokud bychom na jeho místo dosadili ženu, je více než zřejmé, že její poloviční úvazek by s ohledem na nerovné odměňování na pracovním trhu k uživení takového počtu lidí pravděpodobně nestačil, neboť rozdíl v platech mužů a žen na stejných pozicích činí v současné době v České republice více než 20 % [Skálová 2015]. Ovšem zde je zapotřebí podotknout, že důvodem, proč ekonomická situace většiny mých komunikačních partnerů vypadá tak odlišně, na rozdíl od ekonomické situace žen samoživitelek, není pouze fakt, že jsou to muži, nýbrž i to, že většina z nich má vysokoškolské vzdělání, načež mohou disponovat poměrně vysokým socioekonomickým statutem a vystupovat tak z oněch privilegovaných pozic, jak už jsem naznačila výše.

Jak veškeré tyto aspekty vstupují do procesu sladování, je pak velmi dobře viditelné i u ostatních mužů samoživitelů, jejichž děti navštěvují některé z předškolních zařízení

péče o děti či základní školu. V tomto případě je nepochybně důležité samotné zaměstnání, jelikož od toho se odvíjí vše ostatní, co se harmonizace práce a péče týče. Největší problémy tak vznikají při snaze zkorigovat pracovní dobu s otevírací dobou mateřské školy, nebo se školním rozvrhem dětí. Ovšem pracují-li muži, tak říkajíc, sami na sebe, jako Pavel, který je majitelem projekční kanceláře, a Alexandr, který vlastní elektrikářskou firmu, mají jistou výhodu v tom, že si pracovní dobu mohou téměř libovolně uzpůsobit potřebám svých dětí.

Oproti tomu v mnohém odlišná situace nastává tehdy, jsou-li muži tzv. *běžnými zaměstnanci*. Zde poměrně zásadní roli hraje samotný nadřízený či samotná nadřízená daného muže. A to konkrétně v tom, do jaké míry mu umožní mít flexibilní pracovní dobu. Jestliže není pružná pracovní doba možná, způsobuje to nemalé potíže, kdy sladit zaměstnání s docházením dětí do mateřských, případně základních škol se stává časově velmi náročným.

„No dát dohromady mou práci se školkou, to teda vůbec není jednoduchý. Jezdím v podstatě každý den po zákaznicích, pořád jsem někde jinde. Ale zase je fakt, že dřív jsem jich měl třeba pět v jeden den, teď mi dovolili i dva. Prostě sme se domluvili a oni mi vyšli vstříc, takže většinou tu školku docela stíham, ale někdy je to taky jen tak tak. To se mi stává, že přijedu až nadoraz ve čtyři a to už je tam Sabinka [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] samotná a čeká se jen na mě.“ (Viktor, 37 let)

„Sladovat mně osobně moc nejde. Ani dřív mi to nešlo. Já to s tou prací dohromady moc nedávám. Chodit si do práce podle potřeby dětí není možný. Sem tam jen já a jeden pán před důchodem a po tom přece nemůžu chtít aby dělal i za mě. Takže my máme směny vždycky na krátkej a dlouhej tejdén, to znamená, že jeden tejdén jdu tři dny a ten druhý čtyři a vždycky od rána do večera, od osmi do osmi.“ (Zdeněk, 51 let)

Má-li se k tomu tedy přidat ještě potřebná starost o domácnost, je vykonávána různě po odpoledních a večerech, za předpokladu, že na ni zbývá nějaký čas a především energie. Co je ale v tomto kontextu podstatné, mezi muži a dětmi dochází k určitému sdílení činností. Jakási prvotní snaha o to, aby děti v domácnosti pomáhaly, se objevuje už u mužů mající děti ve věku zhruba od tří do pěti let, čili tzv. *předškoláky*. Pověštinou mají na starost jednu konkrétní věc, a tou je úklid hraček. Vzhledem k jejich relativně nízkému věku to samozřejmě nelze považovat za pomoc v pravém slova smyslu, avšak v očích

mých komunikačních partnerů je tato činnost velmi důležitá. Označují ji za pomyslný první krok k tomu, jak naučit své děti pořádku a především poslušnosti.

„U nás tak nějak všechno dělám já, ono taky, s čím by mi měly pomáhat. Mají na starost jen jednu věc, na které si opravdu trvám a to je úklid pokojíku, teda jako hraček. To jediný jsem řekl, že jestliže nebudou dělat, tak si s nima nebudu hrát, a přes to prostě nejede vlak. Někde se s tou výchovou začít musí, jinak by si neustále dělaly co chtějí a to nejde.“ (Pavel, 36 let)

Děti navštěvující základní školu mají s přibývajícím věkem těchto úkolů mnohem více. V podstatě je tak možné říci, že čím starší děti jsou, tím více povinností, které musí doma zastávat. Mezi nejdůležitější z nich patří uklízení si pokoje a dělání veškerých domácích úkolů. Z jednotlivých výpovědí mých komunikačních partnerů je zřejmé, že se snaží v tomto ohledu na děti dohlížet a s úkoly do školy jim pomáhat. Přestože tedy mnozí z nich přiznávají, že častokrát je z důvodu své pracovní vytíženosti nestihnou ani zkontrolovat, jako omluvu ihned dodávají, že o to víc se snaží dětem věnovat druhý den. V některých případech jsou dokonce pevně stanovené dny a hodiny, kdy se s dětmi pravidelně učí. Mezi další činnosti, které mají děti v domácnosti na starost, pak nejčastější patří vynášení košů s odpadky, zalévání květin, utírání prachu, luxování, pomáhání s přípravou obědů a večeří, a jsou-li děti starší, mají za úkol též chodit nakupovat, jako je tomu například u Vladimíra.

„Já jsem usoudil, že když už jí je dvanáct, tak že by mohla občas dojít nakoupit místo mě. Je to hlavně v ty dny, co mám ve škole odpoledku, protože to než se dostanu domů, tak je pět hodin a jít ještě nakoupit je minimálně další hodina navíc, protože v blízkosti bydliště nic nemáme. Takže na ty menší nákupy chodí Páťa [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] sama a o víkendu pak většinou spolu jedeme na velký nákup. Samozřejmě nenosí nic těžkého, to ne, většinou jen nějaké pečivo, šunku, sýr, takový ten běžný základ. A i když kolikrát odmlouvá, že nikam jít nechce, tak mně tím strašně pomáhá. Mám hned o starost míň a je to dost znát.“ (Vladimír, 44 let)

Na základě toho je tudíž možné pozorovat u mužů samoživitelů určité delegování povinností na své děti. Jak už jednou zaznělo v teoretické části práce, za předpokladu, že už k tomu mají dostatečný věk, přenechávají otcové, z důvodu své pracovní vytíženosti, a tedy časové náročnosti jejich zaměstnání, podstatnou část úkolů v domácnosti svým dětem. Považují to za jednu z možných forem, jak sladování práce, péče a domácnosti zvládnout [Renzetti, Curran 2003: 237]. Srovnám-li to s dostupnými informacemi o ženách

samoživitelkách, je patrný určitý rozdíl v tom, kdy se oproti mužům ženy povětšinou snaží zastávat co nejvíce úkonů v domácnosti samy. Zcela bez pochyby to totiž pojmají za svou povinnost, poněvadž odjakživa byla tato oblast přisuzována právě jim [Renzetti, Curran 2003: 20].

Nicméně v rámci harmonizace rodinného a pracovního života nelze v případě pečujících mužů, jejichž děti navštěvují mateřskou či základní školu, opomenout ještě jeden velmi důležitý faktor, a tím jsou mimoškolní aktivity a záliby dětí. Mimoto, že v prvé řadě opět záleží na samotném zaměstnání, a tedy na tom, zda si muži mohou organizovat svou pracovní dobu sami, jako další dva významné faktory se ukazují být samotný věk dětí, a spolu s tím vzdálenost těchto aktivit od místa jejich bydliště. Jestliže se aktivity konají v místě bydliště anebo v jeho bezprostřední blízkosti, za pomyslný strop, kdy už není zapotřebí děti doprovázet, je označována třetí třída, tedy zhruba osmý nebo devátý rok života. Ovšem jak dodává Josef, vždy je nutná kontrola, tudíž musí zavolat, že se tam v pořádku dostaly, a stejně tak, že se v pořádku vrátily zpět, není-li otec ještě doma.

„Od třetí třídy už zvládá na ty kroužky chodit sama, takže já tím aspoň nějaký čas ušetřím. Jako neříkam, že se o ní nebojím, ale má vždycky za úkol volat, když vychází z domova a pak zase když se vrací, ale to už sem většinou doma já nebo starší dcera, která se o ní postará, než přijdu.“ (Josef, 42 let)

Mladší děti a děti mající své kroužky na druhém konci města či v úplně jiném městě je zapotřebí dovážet. Zde tak velmi často vzniká časová tíseň, a to mezi zaměstnáním, případně pracovní dobou otce a začátkem příslušných aktivit. Poměrně v hojné míře se pak u otců objevuje stres a výjimkou nejsou ani hádky s dětmi, že na daný kroužek přijely pozdě či ho v horším případě vůbec nestihly.

„S volnočasovými aktivitami se to dává dohromady opravdu složitě, no, obzvláště, když máte doma dceru, která chodí dvakrát týdně na klavír, jednou týdně na zpěv a ještě k tomu na erobik. Sice už chodí do osmé třídy, ale stejně, na všechno musí dojíždět do Pardubic, takže jí tam někdo musí vozit. Autobusem to většinou nevychází, takže jí vozím já. Teď já mam kolikrát rozdělaný nějaký auto [pracuje jako automechanik, pozn. autorky] takže jsem celej špinavej, teď nechat ho tam nemůžu, protože by mi z něj olej vytek a kdo ví co ještě, takže rychle to dát všechno zase zpátky, pak se převlíct, honem jet domů nebo pro ní do školy a to už do toho Eliška [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] volá kde jsem, že to nestihneme, pak taky někdy přijedeme pozdě, no vždycky je to velký boj s časem.“ (František, 48 let)

To, co od mých komunikačních partnerů přímo nezaznělo, avšak z jejich slov je více než zřejmé, že to v celé věci hraje velmi podstatnou roli, je fakt, zda se v otázce samostatného chození, případně dojíždění na dané volnočasové aktivity, jedná o chlapce nebo dívky. Oproti chlapcům je totiž v případě dívek vyjadřována nejen větší potřeba je kontrolovat, ale taktéž snaha je všude doprovázet a tedy ochraňovat. Za to o chlapcích se ve stejném věku mnohem častěji hovoří jako o tzv. „*velkých klucích*“, kteří jsou schopni to zvládnout sami, a též se podstatně více usiluje o jejich samostatnost. Je tedy možné pozorovat určité jednání odvíjející se od všudypřítomných představ, čili genderových stereotypů, kdy jsou mužům a ženám přiřazovány a priority odlišné vlastnosti a dovednosti, na základě čehož výchova a starost o chlapce a dívky vypadá v ledasčem odlišně.

„Tak jako je to těžký, ale nák to s těma jeho aktivitama zkombinovat jde, on už je Jirka [syn, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] poměrně velkej kluk bych řek. Dost věcí zvládne sám, je šikovnej, takže když ho já nebo dcera zrovna nemůžeme doprovodit, tak jde prostě sám, přeci jenom je mu deset, to už na kluka není tak málo, si myslím...“ (Zdeněk, 51 let)

„[...] jako neříkám, že o ní nemám strach [o dceru, pozn. autorky], když jí někam posílám samotnou po městě, nebo když má jít na kytaru. Je jí sice už dvanáct, jak jsem říkal, ale pořád je to holka, a tak se o ní přirozeně bojím.“ (Vladimír, 44 let)

Na závěr této kapitoly je pak nutné dodat, že poměrně dva tíživé problémy, společné pro otce dětí navštěvující jak některé z předškolních zařízení péče o děti, tak základní školu, představují nemoc dětí a samotné prázdniny. Zajistit v obou těchto případech dětem po celou dobu hlídání, je pravděpodobně jeden z nejtěžších úkolů, který v rámci harmonizace práce a péče musí řešit. V mnohých případech se muži samoživitelé v první řadě spoléhají na své příbuzné, nejčastěji prarodiče dětí. Pokud však takovou možnost z nějakého důvodu nemají, obrací se na své sourozence, případně starší děti či blízké přátele.

„Naši [rodiče, pozn. autorky] nejčastěji hlídají, když jsou děti nemocný nebo když mají prázdniny. Jako zaplat' pánbůh, že jsou už oba v důchodu, protože to je taková výhoda! (zdůrazněno) Nebýt toho, tak nevim jak to zvládam, hlavně v létě o prázdninách, tolika volna si přece člověk vzít nemůže, ani když je šéfem vlastní firmy. Takže to jsou u nich celý dny, vlastně týdny a starají se od rána do večera. No zatím říkají, že jim to nevadí, že jsou rádi že tam kluci jsou, tak uvidíme, jak jim to dlouho vydrží (smích)“ (Alexandr, 46 let)

Jenže rozdíl je v tom, zajistit dětem péči na týden, když jsou nemocné anebo na dva měsíce, když mají mateřské školy a základní školy zavřeno. Objevuje se tak hned několik variant, kam muži samoživitelé své děti umisťují. V případě dětí ve věku zhruba od tří do pěti let to jsou mateřské školy, zejména tedy soukromé, které mají otevřeno i přes prázdniny. Takováto forma je ale poměrně finančně náročná a dostupná převážně jen ve větších městech. Ovšem fakt, že si ji někteří muži samoživitelé vůbec mohou dovolit, opět odkazuje k jejich podstatně lepší a výhodnější pozici, než ze které vychází ženy samoživitelky. Znamená to tedy, že podmínky ke sladování mají muži a ženy nastavené v ledasčem velmi odlišně.

Mnohem početnější zastoupení pak mají příměstské a klasické tábory, které jsou označovány za jakousi nejlepší možnou volbu, a zároveň jde tedy o jednu z nejběžnějších forem, jak zajistit dětem hlídání. Je to z toho důvodu, že jsou častokrát dostupné i v menších městech a mnohé z nich kupodivu nejsou tak drahé, jako je tomu v případě výše zmíněných soukromých mateřských škol.

„Je tu problém hlavně o prázdninách, protože je sice hezký, že ta dcera mi ho vyzvedává pomalu každéj druhej den, ale nemůžu jí ho dávat při každý nemoci a na všechny prázdniny, má taky svůj vlastní život, že jo. No, takže se nám nejvíc ze všeho osvědčily příměstský tábory a pak ty klasický taky. Přijde nám to fakt dobrý, asi nejlepší bych řek, ani ten kluk si nestěžuje, že jde pomalu z tábora na tábor, naopak je vždycky natěšenej a je tam rád, a já sem taky rád, že aspoň pár týdnů se takhle vyřeší.“ (Zdeněk, 51 let)

Jako možné řešení se však ukazuje i to, že si muži po celý rok šetří dovolenou, kterou si následně vybírají až o příslušných prázdninách anebo v krajním případě jsou ochotni vzít si na pár dní neplacené volno, což praktikuje například Lukáš.

„Tak musím s nim bejt taky někdy doma já, nejde aby ho měla furt jenom ségra. Ze školky to je každou chvíli nemocnej, pak sou do toho samý ty prázdniny, tak prostě někdy si vezmu dovolenou a někdy to neplacený volno no, to se nedá nic dělat, prostě peněz mam kvůli tomu sice míň, ale furt ňák vycházíme.“ (Lukáš, 26 let)

Koneckonců, u všech mužů samoživitelů je v souvislosti s tím jedna věc naprosto stejná, a to ta, kdo jim s harmonizací práce a péče vypomáhá. Vůbec nejčastěji se jedná o prarodiče dětí. Hned poté jsou velmi početně zastoupeni sourozenci a jiní blízcí příbuzní mužů. Výjimkou nejsou ani přátelé či dokonce sousedé. Co je však podstatné, v drtivé

většinou případů se výpomoc s péčí netýká ani tak mužů, nýbrž zcela jednoznačně samotných žen, tedy babiček dětí, tet, starších sester a podobně. Od žen je totiž všeobecně péče jako taková více očekávána, a někdy až skoro vyžadována, takže i za těchto okolností ony genderové představy o rolích mužů a žen ve společnosti nepochybně opět vstupují na scénu.

„Ty dny co sem v práci se mi o kluka stará dcera no, ta moje mladší z prvního manželství. Bydlí kousek od nás a ještě studuje, tak to jde. A naštěstí jí to moc nevadí. Vyzvedávala ho i ze školky předtím, to pro ni bylo složitější ho nějak zabavit potom, ale teď už na něj prakticky jenom dohlíží.“ (Zdeněk, 51 let)

Mezi úkoly, které dostávají na starost, patří v první řadě vyzvednout děti ze školy, případně mateřské školy; pohlídat je, což nejčastěji zahrnuje nějaké hraní si, přípravu svačin, dělání úkolů do školy a ostatní věci; dále dopravit děti na kroužek, odvést je k lékaři/lékařce, postarat se o ně, když jsou nemocné, a jiné. Oproti tomu ale téměř nikdo nepomáhá daným mužům se starostmi o domácnost. Až na pár výjimek, kdy čas od času žádají své matky o výpomoc se žehlením, mytím oken či vařením, si vše obstarávají sami. S odkazem na to je tedy patrné, že i přes všechny možné rozdíly ve vykonávání rodičovských rolí a přes všechna možná očekávání od mužů a žen, jsou muži schopni, za předpokladu, že je to od nich vyžadováno, zastávat péči o děti i starost o domácnost, čili přesně tak, jak o tom hovoří například Maříková [2007b]. Porovnávají-li pak svou zkušenost se samoživitelstvím, jak vypadala v úplných začátcích a jak je tomu nyní, vždy dospívají k závěru, že čím déle svou roli pečovatele zastávají, tím lépe jim to jde.

4.5. Dopad samoživitelství na každodenní život

V rámci samoživitelství mužů je však možné pozorovat nejen to, jak probíhá samotné sladění rodinného a soukromého života, ale mimo jiné i to, jaký dopad má samoživitelství na jejich každodenní život.

Život mužů samoživitelů, a především tedy množství péče, které poskytují, mnohdy vyžaduje, aby svým dětem věnovali téměř maximum možného času. Pokud nezajistí dětem náhradní hlídání, pracovat za těchto okolností celé dny od rána do večera tak zkrátka nepřipadá v úvahu. Z tohoto důvodu jsou mnozí z nich nuceni změnit svou pracovní dobu, převést si část pracovních povinností na práci z domova anebo v krajním případě změnit svůj dosavadní plný pracovní úvazek na úvazek pouze částečný. To jsem u svých komunikačních partnerů zaznamenala ve dvou případech. Co je však pozoruhodné, na

rozdíl od žen samoživitelek, které jsou mnohdy nuceny z důvodu poskytování takovéto péče změnit své dosavadní zaměstnání, jak uvádí například Maříková [2015], u mužů se nic takového neobjevuje. Setrávají ve svém původním zaměstnání, v němž pracovali i předtím, než se stali samoživiteli, a nemají v plánu ho měnit. Důvodem jsou nejen vhodné pracovní podmínky či možnost kariérního postupu, ale též plně dostačující finanční ohodnocení. S ohledem na to je tak zcela evidentní určitý rozdíl v postavení mužů a žen na pracovním trhu, který je blíže objasněn již v kapitole výše.

„Jo, já mám pořád stejný zaměstnání, i když teda jenom ten půl úvazek, ale jinak tady nebyl důvod ho měnit. A taky ho měnit nebudu, není ani proč, když mi vyšli takhle vstříc. To bych byl blázen. Teď už to mám prostě dopředu naplánovaný, vím co a jak a každý den se podle toho můžu zařídit. A plat taky nemam tak špatnej, takže důvod prostě není no.“ (Radek, 44 let)

Nicméně i přesto většina problémů, které se u mužů samoživitelů vyskytují, souvisí převážně s jejich zaměstnáním, konkrétně s pracovní dobou. Jedná se především o časovou náročnost a od toho se odvíjející neustálý spěch. O něco menší potíže a úskalí se objevují v péči o domácnost, kdy oproti době předešlé, když ještě samoživiteli nebyli, mají nyní podstatně více věcí na starost, které je zapotřebí zvládnout. Díky tomu ale velmi často přichází únava a vyčerpání. Pravděpodobně i z toho pak pramení ona tvrzení, která se ovšem neslučují s konkrétními představami mužů o přerozdělování práce v domácnosti, jak diskutují v kapitole věnované hegemonní maskulinitě, že „ideální“ muž by se měl více starat o děti a domácnost a nenechávat to všechno pouze na ženě. Výraznější problémy, s nimiž by se od převzetí péče o své děti muži potýkali, však zaznamenávány nejsou. S odkazem na to je tedy možné říci, že vyjma zaměstnání víceméně vždy záleží i na samotném věku dětí neboli na tom, kolik času je potřeba jim věnovat. Nepochybně totiž platí, že vše je o poznání snazší, čím dříve jsou děti samostatné a soběstačné.

Od konkrétního zaměstnání mužů se následně odvíjí i jejich samotná finanční situace, (ne)využití státem nabízených příspěvků finanční podpory a taktéž množství času, které tráví se svými dětmi.

„Tak není to úplně tak špatné, jako učitel přeci jen mám nějaké peníze, i když se všude říká, že nám dávají strašně málo. Já nevím, mně to zatím stačí. Ale je pravda, že ze začátku to bylo hodně znát, když ten jeden plat najednou zmizel. Museli jsme se trochu uskromnit, než jsme si zvykli, to je pravda, ale za nějaký čas nám to ani nepřišlo.“ (Vladimír, 44 let)

Převážná část mužů se shoduje v tom, že je velmi výrazně znát, jakmile v rodině chybí druhý plat. Uživít sebe a své děti z jednoho platu je mnohdy náročné zejména pro muže žijící v menších městech, kde není tolik pracovních příležitostí, a taktéž pro muže s nižším stupněm vzdělání, kteří si nemohou dovolit lépe placené zaměstnání. Tito muži leckdy pocítují jistou finanční tíseň, kdy nemohou svým dětem koupit vše, co by chtěly a kdy jsou nuceni svůj životní styl poněkud uskromnit. I přesto ale žádný z mých komunikačních partnerů neoznačuje svou finanční situaci za vyloženě špatnou, nebo neúnosnou, kdy by mu výrazně chyběly peníze. Naopak se objevují i tací muži samoživitelé, kteří si z důvodu usnadnění domácích prací pořizují sušičku na prádlo či automatického robota na vysávání a vytírání. Výjimkou nebývá ani to, že mají dostatek peněz k tomu, aby mohli vzít své děti na dovolenou k moři. V podstatě pravý opak toho, co se uvádí o finanční situaci žen samoživitelek [Renzetti, Curran 2003; Evropský parlament 2011]. Opět se tedy dostáváme k tomu, z jak rozdílných pozic v rámci samoživitelství muži a ženy vystupují.

Současně s tím potom nikdo z mužů nepobíral ani v současné době nepobírá, vyjma těch starajících se o své děti téměř od narození, kteří po dobu, co jsou na rodičovské dovolené, pobírají peněžitou pomoc v mateřství či jinak řečeno, mateřskou, žádné státem nabízené prostředky finanční podpory. Tato možnost je dokonce označována jako pro muže nevhodná až téměř nepřijatelná.

„Ne, to sem nikdy nevyužíval a doufám, že ani nikdy nebudu muset. Mně přijde, že to je opravdu pro ty zoufalý případy kdy pomalu nemaj ani na jídlo. A věřím tomu, že spousta svobodnejch matek to pobírá, jako jsou na tom kolikrát hůř, o tom žádná, ale aby to užíval chlap, to určitě ne. To bych se musel hanbou propadnout, že nedokážu uživit dvě děti.“ (Josef, 42 let)

„Příspěvky? To fakt ne, jako peněz sem sice nikdy neměl dost a potom co sem odešel na ten půl úvazek už vůbec ne, ale chlap má bejt prostě živitel, že jo, takže se musí umět postarat sám.“ (Lukáš, 26 let)

Vrátím-li se na tomto místě ještě jednou k tématu hegemonní maskulinity, je z uvedených citací více než zřejmé, že ačkoliv jsou muži primárními pečovateli svých dětí, je pro ně o mnoho důležitější být hlavně živiteli. To znamená, že skrze takovéto odmítání státem nabízené finanční podpory rovněž dávají najevo, že i přesto vše, co momentálně v souvislosti s dětmi a starostmi o domácnost musí zastávat, jsou těmi „správnými“ muži, kteří sami dokážou rodinu finančně zajistit. A to je pro ně to hlavní, protože tím ustavují

představu o sobě jakožto mužích, která koresponduje s hegemonní maskulinitou. Odjakživa se přeci traduje, že úlohou muže je chodit do zaměstnání a vydělávat peníze, aby uživil svou rodinu. A v podstatě už nezáleží na tom, zda je samoživitelem či nikoliv.

Ohledně množství času, jenž muži tráví se svými dětmi, pak proti sobě stojí dva druhy zcela odlišných výpovědí. Jedna část mužů se domnívá, že by společného času mohlo být více. Mají pocit, že se dětem nevěnují tak, jak by měli a hlavně, jak by samy děti chtěly. Rádi by s nimi trávili společný čas i jinak, než jen děláním věcí souvisejících bezprostředně se školou či domácností. Bohužel ale, jejich denní harmonogram je už tak nabytý, že vícero prostoru pro jiné aktivity momentálně nenachází. V tomto kontextu je opět možné za důležitý faktor vstupující do hry označit zaměstnání, podílející se významným způsobem na tom, kolik volného času po práci mužům na své děti zbývá. Oproti tomu druhá část otců samoživitelů zastává názor, že někdy je toho společného času s dětmi až příliš. Na rozdíl od prvně zmiňovaného by naopak byli rádi, kdyby si mohli na nějaký čas od dětí, tak říkajíc, odpočinout. V tomto případě se jedná o muže, kteří se starají o děti ve věku kojence a batolete, tedy vyžadující intenzivní a prakticky celodenní péči.

Součástí teoretické části práce je kapitola věnující se ženám samoživitelkám a mužům samoživitelům, kde porovnávám, jak vypadá a v čem se liší jejich situace. Podle Renzetti a Curran [2003] patří mezi jeden z největších rozdílů zcela odlišné reakce od okolí. Zatímco směrem k ženám podpora od ostatních lidí téměř žádná nepřichází, a vesměs nikdo je neocení za to, co vše zvládají, u mužů je to přesně naopak. Pakliže se tedy ženy setkávají spíše s přístupem, že je okolím jejich situace nahlížena jako důsledek jejich nezodpovědného chování, a tedy volba, kterou učinily ony samy, muži se setkávají nejen s velkým obdivem, ale též se značnou podporou a respektem [Dudová, Hastrmanová 2007: 44]. A přesně to se ukázalo i v rámci mého výzkumu.

„S pozitivními jsem se setkal no, hlavně teda v práci od kolegů nebo od klientů. To když jsem jim řekl, tak se začali vyptávat jaký to je a jak to zvládam a když jsem řekl že docela v pohodě, tak mi povídali že sem borec, a že oni by to takhle nedali a že mě obdivujou.“ (Viktor, 37 let)

„Kluci v práci mi to nechtěli věřit, hlavně v začátku, když jsem přišel s tím, že tam v té kanceláři budu nějak jinak, jako časově. Takže to se hned začali ptát proč, a jak je to možný, že se o děti nestará moje přítelkyně, no musel jsem hodně vysvětlovat, ale pak to pochopili a začali mi klepat na rameno, jako že jsem dobrej, a že kdyby něco, tak že mam říct a hned mi pomůžou. No prakticky stejná

reakce jako v rodině, tam mi máma také hned vyjádřila poklonu a hned se nabízela, že klidně bude hlídat (smích)“ (Pavel, 36 let)

Poměrně velké množství pozitivních reakcí přichází v první řadě od samotné rodiny muže samoživitele, jejíž členové ho chválí za to, jak se o děti stará a oceňují jeho snahu a odhodlání k tomu vychovávat své děti sám. Zároveň je mu vyjadřována značná podpora a v případě potřeby nabízena pomoc. Se stejným přístupem se daní muži setkávají i na pracovišti, kdy zejména jejich kolegové a kolegyně, a leckdy přímo i nadřízení a nadřízené, dávají najevo své uznání a neskrývají obdiv nad tím, jak to všechno mohou stíhat a v domácnosti sami zvládat. Jinak tomu pak není ani co se týče jejich známých a přátel. Znamená to, že na rozdíl od žen, které se i v rámci samoživitelství stále pohybují ve své „tradičně“ připisované genderové roli, muži přijetím primárního pečovatelského rámce své „tradiční“ genderové role překračují a vstupují do role nové, kterou společnost u nich zkrátka nepředpokládá. A právě za to si získávají značný obdiv. Jinými slovy, odlišný přístup k mužům a ženám vyplývá ze samotného vnímání rodičovských rolí. Od každého z nich se očekává, že se bude zaměřovat na jinou oblast rodinného života. Pokud se tedy muž stane samoživitелеm, dochází určitým způsobem k narušení těchto očekávání, poněvadž je nucen osvojit si vlastnosti a dovednosti, které jsou v tomto ohledu připisovány ženám [Maříková 2007b: 17-18].

Zajisté se však objevují i případy, ačkoliv v mnohem menší míře, kdy od okolí přicházející reakce jsou negativní. V rámci druhé kapitoly této analytické části práce uvádím úryvek z výpovědi Alexandra, který situaci mužů samoživitelů a žen samoživitelek vidí odlišně v tom, že ženy s dětmi to mají nepochybně lehčí, jedná-li se o vyřizování záležitostí v mateřské či základní škole, a taktéž, přijdou-li s dětmi k lékaři/lékařce. Jeho slova následně nevědomky potvrzuje i několik dalších mužů samoživitelů. Na základě toho je tedy možné říci, že s negativními postoji se otcové pečující sami o své děti setkávají zejména v rovině institucí. U lékařů a lékařek je zcela evidentní určitá potřeba vzájemně porovnávat matky a otce z hlediska jejich „znalostí“ a zkušeností s péčí, a v souvislosti s tím pak tvrdit, že na rozdíl od matek, které povětšinou dokáží samy poznat, co dětem je a zároveň ví, jak se o nemocné děti starat, nejsou otcové schopni rozpoznat, kdy jde o pouhou banalitu, která nevyžaduje lékařské ošetření, a taktéž, jelikož mnohdy nemají žádné větší zkušenosti s péčí o nemocné děti, logicky neví, co vše by měli v takové situaci dělat. Je více než zřejmé, že oproti otcům jsou matky stavěny do pozice určité odbornice

na péči o děti, kdy se zcela automaticky předpokládá, že takovéto „schopnosti“ mají tak nějak „od přírody“ vrozené. Velmi výstižně to shrnuje výpověď Davida.

„Ze začátku, když jsem s malou chodil k doktorce, tak to bylo furt něco. Nejdřív že jí mam málo oblečenou, že je venku zima a nastydne mi. Pak zase že je oblečená moc, že bude zbytečně zpocená. Pak jsem se jednou zeptal, jak jí mam podávat ten sirup, jako kdy a kolikrát denně, tak mi hned vynadala, co jsem to za tátu, když ani sirup dítěti neumím dát, jak si to jako představuju, jestli jsem to nikdy nedělal nebo co. A pak taky jednou, to jsem tam s ní přišel, protože pár dní pořád plakala a teplotu měla a já vůbec netušil co se děje, takže pro jistotu jsem jí tam vzal, no a samozřejmě mi hned vyčetla, jak je jako možný že nepoznam, když dítěti rostou zuby a neopomněla dodat, že je vidět že jsem chlap, že u matky by se tohle nikdy nestalo, protože ta na rozdíl od nás pozná, co dětem je a hlavně vždycky ví co potřebují.“ (David, 32 let)

S obdobným přístupem se pak muži samoživitelé setkávají i při návštěvách mateřských a základních škol, když si vyzvedávají své děti anebo jdou na povinné třídní schůzky. Poměrně často se vyskytuje jeden zásadní problém. Ať už se jedná o vychovatele/vychovatelky mateřských škol či učitele/učitelky základních škol, téměř vždy si přejí hovořit především s matkou dětí. Snaha vysvětlit jim, že oni jsou těmi hlavními pečujícími, a víceméně i jedinými, kdo za jejich děti zodpovídá a komu by tedy měli sdělovat potřebné informace, je častokrát velmi obtížná, až téměř nemožná. V jejich očích totiž daní otcové nejsou považováni za plně kompetentní rodiče k tomu, aby mohli vychovávat své děti sami. Opět se tedy potvrzuje to, co už jednou zaznělo od Renzetti a Curran [2003] a též v dokumentu *Táta jako máma* [Česká televize 2006a]. A co víc, výjimkou není ani takové jednání, kdy se předem počítá s tím, že jejich děti budou a priori špatně vychované, čili že otcové samoživitelé jakožto solo-rodiče nemohou své děti řádně vychovat.

„Abych řekl pravdu, negativní snad ještě nezazněla... (chvilka váhání)... nebo teda vlastně jo, jednou jo, když jsem vedl Matyho [syn, jméno bylo z etických důvodů pozměněno, pozn. autorky] do školky, když mu byly tři. To měl tenkrát období, že docela dost zlobil, bral dětem hračky a nechtěl je pučovat, no klasika. Myslím, že většina dětí tohle období někdy má. No a to mi tenkrát jedna postarší pani vychovatelka tam řekla, že takhle to dál nepůjde, že to dítě by mělo mít mámu, protože je evidentní, že na to sám prostě nestačím. A že jí to bylo hned jasné, když

jsem ho tam hlásil, že s tímhle klukem budou problémy, protože jinak to ani dopadnout nemůže, když ho vychovává jen chlap.“ (Alexandr, 46 let)

Avšak zde musím oponovat. Existuje výzkum od Dudové s Hastrmanovou, který ukázal, že v tomto kontextu to bývá právě naopak. Nikoliv s muži samoživiteli, nýbrž se ženami samoživitelkami jsou spojovány mnohé předsudky, kdy se předpokládá, že mají určité problémy s výchovou dětí, jelikož v jejich rodině chybí pevná ruka a autorita otce, který by děti naučil té správné výchově a pořádku. Zcela automaticky se pak očekává, že jejich děti budou mít výchovné problémy [Dudová, Hastrmanová 2007: 57].

4.6. Soukromý život a volný čas mužů samoživitelů

Poslední kapitola mé diplomové práce pojednává o tom, jak vypadá volný čas a osobní život mužů samoživitelů. Zcela bez pochyby je péče o děti všeobecně považována za vskutku časově, fyzicky a leckdy možná i psychicky velmi náročnou. Vychovávají-li lidé své děti v páru, dopad péče na jejich soukromý život není zdaleka tak tristní, jako je tomu v případě, je-li na výchovu dětí jeden z rodičů sám.

V rámci svého výzkumu jsem tak dospěla k závěru, že v zásadě je možné říci, že na svůj osobní život a volný čas nemají muži samoživitelé čas. Jejich život je opředený mnoha závazky, úkoly a taktéž povinnostmi, které mají na programu den co den, a které musí zvládnout prakticky sami. Díky tomu se tak častokrát dostávají do neustálého shonu, kdy na všechno mají jen velmi málo času a jejich osobní život jde tím pádem úplně stranou. V praxi to znamená, že v podstatě všechen svůj volný čas, kdy nejsou daní muži v práci, věnují svým dětem. Své záliby a koníčky povětšinou snižují na úplné minimum, případně se je snaží dělat společně s dětmi, mají-li na to dostatečný věk a jsou-li děti samy ochotné. Nejčastěji se tak jedná o sportovní činnosti, mezi nimiž je hojně zmiňovaná jízda na kole, jízda na lyžích, dále plavání a hraní fotbalu či tenisu. Komunikační partner Pavel pak uvádí, že se svými dětmi nejraději chodí na procházky do přírody, protože jeho velikou zálibou je fotografování, čehož je možné tímto způsobem skvěle využít.

Ovšem činností, jež by mohli muži dělat sami bez svých dětí, příliš mnoho není. Jako možné řešení se nabízí přenést některé z nich přímo do domácností. To zmiňují například Alexandr s Matějem, kteří vždy chodili velmi rádi cvičit, a aby o tuto zálibu zcela nepřišli, pořídili si posilovací stroje domů. Že se i za těchto okolností objevuje vliv rozdílných pozic, z nichž muži samoživitelé a ženy samoživitelky vychází, již není potřeba blíže rozebírat. Na rozdíl od mužů, ženy by na to peníze s největší pravděpodobností neměly.

Ani na tomto místě však nesmím opomenout, že roli nemusí hrát pouze genderové nerovnosti, ale podstatný význam opět může mít i již výše zmíněný socioekonomický status, související zejména s vysokoškolským vzděláním většiny mých komunikačních partnerů.

„Na své koníčky moc času nemám, i když jsem na rodičovské a člověk by řekl že budu mít. Bohužel, dřív jsem hodně hrával hokej a běhal, ale dějte to s malým dítětem, to vůbec nepřipadá v úvahu. Jediný čeho jsem se teda nevzdal je posilování, to jsem si řekl, že i za cenu toho že bych to měl dělat doma po nocích, tak prostě toho nezanechám. No, takže jsem si koupil menší posilovací stroj domů a cvičím když kluk spí. Někdy odpoledne, někdy večer, to je různé.“ (Matěj, 30 let.)

Velmi hojně využívanou strategií je i snaha zajistit dětem čas od času hlídání alespoň na jeden den o víkendu. Nejčastěji se přitom oslovují samotní rodiče. Podaří-li se tímto způsobem hlídání domluvit, získávají muži prakticky celý jeden den volný jen pro sebe. V lepším případě i rovnou dva. Ovšem namísto toho, aby se věnovali svým soukromým činnostem, snaží se dohnat to, co přes týden v domácnosti nestihli a zbylý čas následně využívají zejména k odpočinku a nabírání sil na další týden.

„Já když mam někdy volnej den, že si třeba kluka vezme babička a jedou spolu někam na vejlet, tak stejně nejdřív dělám doma vše co je potřebný. Takže uklízím a třeba žehlím, aby to bylo hotový a pak když mi zbyde nákej čas, tak místo toho abych šel třeba s chlapama na pivo tak se radši natáhnu. Já jak celý dny v práci stojím tak věřte nebo ne, ale ležení pro mě nejlepší relax.“ (Zdeněk, 51 let)

Společných chvil, které muži samoživitelé tráví se svými přáteli, je taktéž velmi málo. V první řadě to opět záleží na tom, zda seženou pro své děti hlídání či nikoliv, popřípadě, zda děti zrovna jsou či nejsou u svých matek. Pokud ne, jako poměrně časté řešení se objevuje, že na schůzku s přáteli jdou společně i se svými dětmi. Jestliže se pak hlídání podaří zajistit, domlouvání setkání se konají výhradně přes den a jen na chvíli, aby stihli děti včas vyzvednout anebo pokud jsou již děti starší, aby nebyly příliš dlouho doma samy. Ve výjimečných případech, jedná-li se o firemní večírek, oslavu narozenin a jinou podobnou večerní akci, jsou rodiče, příbuzní, známí či sousedi oslovováni s prosbou, zda by děti nepohlídali přes noc. Vesměs jsou však styky s přáteli značně omezovány a na různé akce a do společnosti chodí muži samoživitelé jen zřídka kdy. Z toho důvodu se taktéž nijak výrazně nemění okruh lidí, se kterými se setkávají. Jen v některých případech

se seznamují s rodiči ostatních dětí, ať už je to ve škole, kterou jejich děti společně navštěvují či venku na hřišti, kde si děti spolu hrají.

„Ne, to se nezměnil, vono nebylo ani proč ho měnit. Mam teda ňáký nový lidi, se kterejma sem dřív nepřisel do styku, ale to sou všechno rodiče dětí, se kterejma se znam z pískoviště, protože si tam chodíme s klukem často hrát, ale jinak nic víc.“

(Lukáš, 26 let)

Stejně je to pak, i co se týče možností k seznámení se s novou partnerkou. Ani těch není příliš mnoho. Buďto je složité najít společný čas anebo je nutné vzít s sebou na rande děti. Ovšem jak se zmiňuje jeden z mých komunikačních partnerů, rande s dětmi není nic, o co by člověk stál.

„Tak víte co, [...] já bych třeba novou partnerku docela chtěl, říkám si, že ještě pořád jsem ve věku, kdy bych si jí mohl najít. Jenže zkuste si vzít na rande děti a uvidíte, že to prostě k tomu není. Jako na jednu stranu je sice dobré, že vás ženy poznají ve vašem přirozeném prostředí, jakože s těmi dětmi, ale na tu druhou stranu, řekněme si upřímně, která by dobrovolně chtěla samotného chlapa se dvěma dětmi, které jí přivede hned na první seznámení a většinu pozornosti věnuje stejně jim? Ty děti prostě po vás neustále něco chtějí anebo vám s oblibou skáčou do řeči. [...]“ (Pavel, 36 let)

Současně s tím se objevuje názor, že v podstatě není kdy, a tudíž ani kde nové partnerky hledat. Za jedno z nejrelevantnějších míst je tak v tomto kontextu považována internetová seznamka, kterou za vhodné místo k seznámení se označuje hned pět mužů. Nejenže je to s ohledem na hlídání dětí výrazně jednodušší a též pohodlnější, ale zároveň to ušetří spoustu cenného času. Avšak jestliže se schůzka s nějakou ženou přeci jen vydaří, častokrát vše skončí na tom, že je velmi obtížné dávat dohromady společné bydlení, vlastní děti, její děti a podobně. Každý z nich už má, jak říkají komunikační partneři, zajeté to své, tedy pohybuje se ve svých kolejkách, a mnohdy je zapotřebí vynaložit příliš mnoho úsilí na to, aby bylo vůbec možné zkombinovat to nějak dohromady. Z tohoto důvodu tak muži samoživitelé zažívají vesměs jen krátkodobé vztahy, které nepřerostou v nic trvalého. Co je ovšem zajímavé, že ačkoliv na jednu stranu přiznávají, že jim chybí láska a vzájemné objetí, na stranu druhou si momentálně žádnou partnerku nehledají a ani to v nejbližší době v plánu nemají. Aniž bych potom chtěla, mezi řečí se mi dostává odpovědi i na případnou otázku, proč tomu tak vlastně je neboli, proč žádnou partnerku nechtějí.

„Novou partnerku jo, a kdo myslíte že by mě asi tak chtěl v mém věku s dítětem na krku a ještě věčně věku v práci? Ženský v tomhle věku se už nechtěj o nikoho starat, ty už chtějí klidnej život a jezdit po vejletech, ale tady by jí bylo hned jasný, že se o to moje dítě taky bude muset starat. A když to ví dopředu, tak proč by do toho šla, to byla blázen přece. No a mladý ty už na mě nejdou, že jo.“ (Zdeněk, 51 let)

„No, komplikuje... Tak víte co, je pravda, že novou partnerku bych chtěl, ale ono s tím dítětem to prostě není vůbec jednoduchý. Kdybych jí neměl [dceru, pozn. autorky] a hlavně nemusel se o ní pořád starat, tak by to určitě šlo mnohem líp si někoho najít, to by bylo jiný, kdyby na mě nebyla závislá, ale takhle je to prostě dost složitý...“ (Viktor, 37 let)

Je zřejmé, že z pozice mužů samoživitelů je otec, který má v péči děti, viděn jako ten, který musí všechny potenciální partnerky, obzvláště pak ty, mající také děti, spolehlivě odradit. Pro ně by to totiž znamenalo jen další starost o děti navíc. Z toho vyplývá už dříve řečené, což potvrzuje především výpověď Zdeňka, že ačkoliv muži na jednu stranu emancipaci žen podporují a o rovnoprávnosti mužů a žen hovoří, na druhou stranu většina z nich stále lpí na tradičním rozdělování genderových rolí v domácnosti, a na základě toho přepokládají, že podstatnou část domácích prací a péče o děti bude i nadále vykonávat žena [Beck 201: 169-170]. Znamená to tedy, že s novým vztahem by se pravděpodobně vrátili zpět k modelu, který u nich fungoval předtím, než se stali samoživiteli, a to *pečujícího otce* [Dudová 2008]. Své partnerce by s péčí o děti a starostí o domácnost v určité míře pomáhali, ale hlavní odpovědnost za to by přenechávali na ní. Současně s tím se domnívám, že je z daných úryvků patrná ještě jedna věc, popsána už na samém začátku této analytické části práce, kde se věnuji cestám k samoživitelství, a to ta, že samoživitelství v případě mužů nebylo volbou ani dobrovolným rozhodnutím, nýbrž nutností, na základě nepředvídatelných okolností. To se nyní zcela evidentně odráží v jejich přístupu k hledání si nové partnerky, kdy své děti vnímají jako určitou překážku či lépe řečeno přítěž, která jim celou situaci podstatně znesnadňuje.

V neposlední řadě se mezi možné důvody k nehledání si nové partnerky řadí i to, že pro muže je nejen složité najít si někoho, kdo by splňoval všechny jejich představy, ale taktéž se velmi často vyskytují obavy z opětovného zklamání či se objevují domněnky, že najít si v dnešní době „normální“ ženu, je takřka nadlidský úkol.

„Při hledání nové partnerky? (smích) Dejte pokoj s tím, novou partnerku fakt né (smích) Vždyť já už byl ženatý dvakrát a jak to dopadlo... Mám tři děti a ženu žádnou. A za ty čtyři roky co už žiju sám jsem si na to docela zvyk. Ono to pak člověku ani nepřijde, najedete si na takový denní režim a najednou zjistíte, že dalšího člověka už ani nemáte kam dát. Jako nepopírám že mi nechybí nějaký to pomačkání, to společné dívání se na filmy, ale já už to do třetice prostě nechci zažít, to zklamání a utrpení zase.“ (Radek, 44 let)

„Nekomplikuje mi to život při hledání partnerky, já totiž žádnou nehledám. V mém věku už ani není proč. My si vystačíme s Eliškou [dcera, jméno bylo z etických důvodů pozmeněno, pozn. autorky] sami. Ono stejně najít nějakou normální přirozenou ženu, která nevypadá každý den jako kdyby právě vylezla ze salónu, je téměř nemožné. A ty trendy co se dnes nosí, ty gelové nehty, nalepené řasy, široké namalované obočí, to mně se vůbec nelíbí.“ (František, 48 let)

Nicméně v podstatě všichni muži vzápětí dodávají, že se o své děti stejně nejlépe dokáží postarat oni sami a žádnou partnerku tak k tomu koneckonců nepotřebují.

„A Víte co? Mně ke spokojenému životu úplně stačí, když se s dětma obejmeme a navzájem si řekneme, že se máme rádi. To si nedovedete představit, jak mě tohle vždycky zahřeje u srdce, když to od nich slyším. V tu chvíli si říkám, jak je na tom světě krásně, i když jsem s těma dětma sám. Kdepak, já bych tohle nevyměnil za nic.“ (Josef, 42 let)

5. ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se snažila představit fenomén samoživitelství, a to z té perspektivy, jak je na něj nahlíženo z pozice samotných mužů samoživitelů. V rámci poskytování primární péče otci samoživiteli jsem se zabývala tím, jaké cesty k jejich samoživitelství vedly, jak oni sami vnímají svoji roli otce a svůj vztah k dětem, jak v souvislosti s tímto druhem pečovatelské péče chápou svoji maskulinitu a jak vypadá v jejich případě harmonizace rodinného a pracovního života. V neposlední řadě jsem se též zaměřila na otázku, jaký dopad samoživitelství zanechává v jejich každodenním životě, co se týče ekonomické stránky věci a případných vzniklých potíží a problémů spojených se samoživitelstvím jako takovým, a spolu s tím i, jak vypadá volný čas a soukromý život mužů samoživitelů. Za tímto účelem jsem s oslovenými komunikačními partnery provedla polo-strukturované rozhovory, přičemž informace obsažené v těchto rozhovorech následně posloužily k výsledné interpretaci dat.

V průběhu analýzy dat jsem dospěla hned k několika zásadním zjištěním. V první řadě jsem v rámci jednotlivých cest k samoživitelství, ať už se v případě mých komunikačních partnerů jednalo o rozvod, rozchod či ovdovění, identifikovala celkem tři důvody, které daní muži používají k vysvětlení, proč právě oni se stali samoživiteli. Jedná se o nevěru partnerky/manželky, nevhodné chování matky dětí a touhu partnerky/manželky po pracovní kariéře. Je zřejmé, že ve všech těchto důvodech je pracováno s jakousi představou „špatné“ matky oproti „dobrému“ otci. Muži samoživitelé totiž tím, že hovoří o svých bývalých partnerkách/manželkách tímto způsobem, tedy, že se nechtěly starat o své děti, a tudíž se nechovaly tak, jak by „správně“ matky měly, nejenže ustavují obecnou představu o mužích a ženách ve společnosti, ale taktéž obhajují svou nynější roli primárního pečovatele, kdy tuto roli přijali zejména kvůli svým dětem, aby se měl o ně kdo postarat. Co je však důležité, všichni muži samoživitelé vyobrazují své samoživitelství jako něco, o co vlastně vůbec neusilovali. To znamená, že se nestali samoživiteli proto, že by oni sami chtěli být primárními pečovateli svých dětí, nýbrž na základě zcela neplánované a neočekávané situace, kdy z důvodu absence matky, osoby zodpovědné za péči o jejich děti, museli najednou začít plnit funkci obou rodičů. A to jak živitele rodiny, tak primárního pečujícího. Ovšem podstatné je, že i přesto vše nevnímají tuto „novou“ roli pečovatele jako něco negativního a starají se o své děti velmi intenzivně a především rádi.

Zároveň z analýzy rozhovorů vyplývá, že představy mužů, ohledně péče o děti, byly v době, kdy ještě nebyli samoživiteli, zcela odlišné, na rozdíl od toho, jakou péči poskytují

nyní. Jestliže se dříve domnívali, že budou svým manželkám/partnerkám pouze vypomáhat s určitými úkony, což mělo zahrnovat především hraní si s dětmi, učení je novým znalostem a dovednostem, a jejich vození do školy a ze školy, od doby, co jsou samoživiteli, dělají najednou úplně vše. Od činností spojených s péčí o děti až po veškerou starost o domácnost. Spolu s tím pak také souvisí určité obavy o zvládnání všech těchto úkonů, které se objevují především z počátku samoživitelství a v převážné většině u mužů, kteří jsou nuceni postarat se o malé děti ve věku zhruba od narození do tří let. V jejich případě se setkáváme s tím, že neví, jakým způsobem připravit dětem pokrmy či v jakých situacích jít s dětmi k lékaři/lékařce, načež činnosti spojované s péčí o takto malé děti označují za ryze „ženskou“ záležitost. V tomto kontextu je tak možné pozorovat jistý vliv genderových představ, kdy na jejich základě péči o takto malé děti muži spojují zejména se ženami.

Obecně ale muži samoživitelé nevnímají schopnosti potřebné k výkonu rodičovství a ke starostem o domácnost stereotypně na základě genderu, nýbrž jako odvozené na základě reálné praxe a zkušeností. V jejich očích je tedy péče o děti viděna jako zvládnutelná, jelikož není nic, co by se nedokázali naučit. Dochází tak k dekonstrukci již zažitě představy o biologické předurčenosti žen k této roli, kdy spolu s tím rovněž legitimizují svojí pozici muže jakožto pečovatele. Takovéto intenzivní starání se o děti se však promítá i do samotného vztahu mezi otcem a dětmi. Ukazuje se, že i přes množství genderových předpokladů jsou muži schopni vytvořit si hluboký a láskyplný vztah se svými dětmi, který je založený v první řadě na prožitcích a emocích. V porovnání se situací žen samoživitelek pak muži samoživitelé pojmají svou situaci stejně, co se do počtu a povahy jednotlivých úkonů v péči o děti a domácnost týče. Nicméně můj výzkum potvrdil fakt, že v zásadě je situace žen samoživitelek označována za jednoznačně složitější a těžší, a to z důvodu jejich častokrát zhoršené finanční situace.

V rámci analýzy dat se též ukázalo, že muži uvažující o „typickém“ mužství v zažitých genderových stereotypch, vidí na základě toho svoji roli primárního pečovatele v určitém rozporu a považují sami sebe za muže, kteří se vzdalují od společenské představy toho, co by muži měli dělat a jak by se měli chovat. Ostatní muži samoživitelé povětšinou zastávají ambivalentní postoj. Na jedné straně sice vidí své mužství v souladu s jejich pečovatelskou rolí, protože zastávají péči o děti a starost o domácnost, což podle nich by muži alespoň částečně měli dělat, ale na druhé straně zase naopak v rozporu, jelikož těchto činností dělají až příliš, tudíž značně převažují nad těmi „mužskými“ a

neodpovídají tak „tradičně“ připisovaným charakteristikám mužů. Nepochybně je tedy možné v jejich případě hovořit o konceptu tzv. *nové hegemonní maskulinity*, kdy vykonávají v podstatě běžné „mužské“ aktivity, ale spolu s tím zastávají i ty spojované se ženami, které se snaží pojímat jako součást jejich maskulinity, a což jim tak zákonitě přináší nemalé potíže. Ovšem s odkazem na to je nutné podotknout, že i v této situaci týkající se primárního pečovatelského, která zdánlivě vztah mužů k hegemonní maskulinitě narušuje, se objevují strategie, pomocí nichž si muži budují představu o sobě jakožto mužích. V rámci samoživitelství tak ke konstruování maskulinity dochází v první řadě skrze neustálý důraz na zaměstnání, čili finanční zajištění rodiny, a spolu s tím skrze odmítání finanční pomoci ze strany státu. Tudíž i přes primární pečovatelského pojmají muži sami sebe především jako živitele. Vzápětí pak skrze diskurs o naučení se pečovatelské roli, kdy se necítí být o nic méně muži, jelikož péče není v jejich očích znakem femininity, ale výsledkem zkušenosti.

Následně bylo na základě analýzy zjištěno, že harmonizace rodinného a pracovního života mužů samoživitelů závisí v první řadě na typu jejich zaměstnání a samotném věku jejich dětí. U dětí ve věku kojenců a batolat záleží vyjma zaměstnání i na tom, zda je daný otec na rodičovské dovolené či nikoliv. Pokud ano, celá situace se zdá být v zásadě velmi dobře zvládnutelná. V případě dětí navštěvujících mateřskou anebo základní školu pak s ohledem na zaměstnání otců hrají nejdůležitější roli faktory, jako je (ne)možnost pružné pracovní doby a (ne)možnost využití zkráceného pracovního úvazku. Zcela odlišná situace nastává tehdy, jsou-li muži vlastníky svých firem a svou pracovní dobu si mohou sami upravit potřebám svých dětí. Zde je tak velmi dobře viditelné, že na rozdíl od žen samoživitelek vychází muži samoživitelé často z poměrně privilegovaných pozic. Nicméně je zapotřebí podotknout, že důvodem, proč v tomto ohledu vypadá situace mužů samoživitelů oproti situaci žen samoživitelek výrazně jinak, nemusí být jen ona genderová nerovnost, ale může se jednat o souhrn vícero faktorů, které jsou vzájemně propojené, jako je například vysokoškolské vzdělání a s tím související vyšší socioekonomický status.

Prakticky největší problémy se v rámci sladování u mužů samoživitelů objevují tehdy, jsou-li děti nemocné, nebo mají-li prázdniny. Zde nastupuje nutnost zajistit dětem hlídání. V tomto okamžiku se muži nejvíce spoléhají na své rodiče, sourozence, jiné příbuzné či přátele. V převážné většině případů se však jedná o ženy. Velmi hojně využívanou možností se též ukazují být u dětí nízkého věku jesle anebo soukromé mateřské školy, a u dětí vyššího věku příměstské či klasické tábory, které jsou z důvodu

široké dostupnosti a menší finanční náročnosti označovány za tu nejlepší možnou volbu. Vyloučit se však nedá ani taková možnost, že si v krajním případě muži vezmou neplaceného volno. Co se týče harmonizace práce, péče a starostí o domácnost, zde je možné říci, že čím vyšší věk dětí, tím více povinností v domácnosti, které musí vykonávat. Delegovat část úkonů na děti je totiž viděno jako možnost, jak celou situaci lépe zvládnout. Nutné je však podotknout, že v podstatě není nikdo jiný, kdo by mužům samoživitelům v domácnosti pomáhal. Až na výjimky, kdy jsou čas od času požádány o pomoc jejich matky, si vše obstarávají sami. Je tedy patrné, že přes všechna možná očekávání od mužů a žen, jsou muži schopni, za předpokladu, že je to od nich vyžadováno, zastávat péči o děti i starost o domácnost.

Ohledně dopadu samoživitelství na každodenní život mužů se jako nejvýraznější ukázala být časová náročnost, vznikající z potřeby skloubit pracovní dobou s mateřskou, případně základní školou dětí, jejich volnočasovými aktivitami a starostmi o domácnost. Zcela jednoznačně však vždy záleží na věku dětí a tedy množství času, který jim je zapotřebí věnovat. S ohledem na to je pak zřejmé, že muži v tomto případě jednají na základě genderových představ, které přiřazují mužům a ženám odlišné vlastnosti, načež výchova a starost o děti vypadá jinak, jedná-li se o chlapce nebo dívku. Zatímco u dívek je vyjadřována potřeba je na dané volnočasové aktivity doprovázet, případně je kontrolovat, zda tam samy došly, ve stejném věku u chlapců se usiluje o jejich samostatnost a velmi často se používá spojení, že už to jsou „*velcí kluci*“, a zvládnou to tudíž sami.

Co je však podstatné, můj výzkum odhalil, že to, v čem je mužské samoživitelství specifické oproti samoživitelství ženskému, je výrazně odlišná ekonomická situace. Na rozdíl od žen samoživitelek muži samoživitelé setrvávají ve svém původním zaměstnání, které vykonávali i předtím, než se stali samoživiteli. Důvodem jsou nejen vhodné pracovní podmínky či možnost kariéerního postupu, ale též plně dostačující finanční ohodnocení. Jen pár z nich z důvodu péče mění svůj plný pracovní úvazek na poloviční. Zároveň nikdo z nich nepovažuje svou finanční situaci za vyloženě špatnou, a to ani v případě, kdy přiznávají, že druhý plat v rodině chybí, a že z důvodu péče museli snížit své životní náklady. Též nikdo z nich nepobírá žádné státem nabízené prostředky finanční podpory. Oproti tomu výjimkou nejsou takový muži, kteří mají dostatek financí na to, aby si koupili sušičku na prádlo, automatického robota na vysávání, nebo dovolenou u moře se svými dětmi. V podstatě tedy pravý opak toho, co se uvádí o finanční situaci žen samoživitelek.

Jako důležité faktory vstupující do hry, se pak v tomto kontextu ukazují nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání mužů a příslušný region/město, v němž žijí.

Druhým aspektem, který značně odlišuje samoživitelství mužů od samoživitelství žen, je naprosto rozdílný přístup od okolí. Zatímco u žen jsou přicházející reakce od okolí převážně negativní a žádná větší podpora jim vyjadřována není, u mužů jsou pozitivní, kdy se setkávají s obdivem, respektem a značnou podporou nejen od své rodiny a přátel, ale i od svých kolegů/kolegyň a nadřízených, kteří jim vyjadřují velkou míru pochopení a snaží se jim vycházet vstříc. Důvodem, proč si získávají právě takovýto obdiv, je to, že na rozdíl od žen, které se i v rámci samoživitelství stále pohybují ve své „tradiční“ genderové roli, muži přijetím primárního pečovatelského rámce své „tradiční“ genderové role překračují a vstupují do role, kterou společnost u nich zkrátka nepředpokládá. Negativní reakce se tudíž objevují jen zřídka, a pokud ano, nejčastěji se jedná o lékaře/lékařky a personál mateřských nebo základních škol, kde otcové vychovávající své děti sami nejsou považováni za plně kompetentní rodiče.

Na závěr analýza rozhovorů odhalila i to, jak omezený je volný čas a soukromý život mužů samoživitelů. V zásadě lze říci, že volný čas sami pro sebe prakticky nemají. Svě aktivity a záliby snižují na minimum anebo je vykonávají spolu s dětmi. Styky s přáteli taktéž omezují a do společnosti příliš nechodí. V tomto ohledu se tak nemění ani okruh lidí, se kterými se od doby, co jsou pečovatelé, setkávají. Pouze znají o něco více rodičů dětí, s nimiž chodí jejich děti do školy anebo si s nimi hrají venku na hřišti. V podstatě stejné je to, i co se týče příležitostí k hledání si nové partnerky. I těch mají velmi málo a výjimkou není ani to, že musí jít na rande se svými dětmi. To ale nepovažují za šťastné řešení, jelikož mají dojem, že to případné potenciální partnerky spíše odradí. Jako obzvláště složité se pak ukazuje, pokud by měli skloubit jejich život s tím svým. Zde totiž tak nějak předpokládají, že by jejich budoucí partnerky měly převzít péči i o jejich děti, což pravděpodobně nebudou chtít. Na základě toho mají muži samoživitelé spíše jen krátkodobé vztahy, které nepřerostou v nic trvalého. Co je však podstatné, většina z nich ani partnerku nehledá. Zastávají názor, že o děti se stejně nejlépe dokážou postarat oni sami a partnerku k tomu tudíž nepotřebují.

Jedním z cílů mého výzkumu bylo přispět ke zviditelnění samoživitelství u mužů. Téma samoživitelství považuji v kontextu současných demografických trendů a proměn společnosti ve vnímání rodinných a partnerských vztahů za velmi aktuální a především důležité. Lze totiž předpokládat, že s ohledem na zvyšující se míru rozvodovosti,

vzrůstající počet nesezdaných soužití a zvyšující se mimomanželskou plodnost, se bude počet žen samoživitelek a mužů samoživitelů neustále zvyšovat. Domnívám se, že můj výzkum je možné považovat v tomto ohledu za přínosný, jelikož se věnoval samotnému pohledu mužů a do celé problematiky samoživitelství přinesl nový vhled. Doposud se totiž příliš mnoho odborných studií v tomto kontextu mužům nevěnovalo. Z toho důvodu tak navrhuji téma samoživitelství u mužů jako jedno z budoucích, které by se mohlo v dané oblasti samoživitelství více prozkoumat. Nepochybně by to přineslo množství nových poznatků, které zůstaly v mém výzkumu neobjeveny.

Je totiž více než zřejmé, že i přes všechna předložená zjištění má tato diplomová práce své limity a já jsem si plně vědoma i jistých omezení výzkumu. Za jedno z největších považuji svůj věk, kdy daní muži během rozhovorů jakoby předpokládali, že mnoho věcí z této oblasti již znám a na základě toho tak se mnou i hovořili. Problémem bylo, že já osobně větší zkušenosti se zaměstnáním či obecně s péčí o děti nemám, a celkově jsem o samoživitelství mužů měla jen strohé představy, takže leckdy jsem se musela na určité věci znovu dotázat a chtít od nich podrobnější vysvětlení. Ovšem k mému překvapení neodradil mé komunikační partnery od upřímných a otevřených odpovědí můj mladistvý věk, čehož jsem se zprvu poněkud obávala. Z většiny mužů jsem pak měla pocit, že o své situaci hovoří rádi, což se v některých případech projevovalo i tím, že měli potřebu sdělovat mi množství informací navíc, které byly v tu chvíli pro mě takřka nepodstatné.

V neposlední řadě by též jedním z omezení výzkumu mohl být můj výzkumný vzorek jako takový. Analyzovala jsem pouze určitý zlomek mužů samoživitelů, ačkoliv z mého pohledu poměrně různorodý, kde se mi však sešlo relativně velké množství mužů majících zkušenost se samoživitelstvím spíše krátkodobou. Nepopíratelně by tedy bylo přínosné do budoucna rozšířit takovýto výzkum právě o tento faktor, tedy o hledisko, jak dlouho jsou muži samoživiteli, jelikož předpokládám, že na jejich zkušenost se samoživitelstvím by to mohlo mít podstatný vliv a jejich výpovědi by tudíž mohly být v ledasčem odlišné. Spolu s tím pak stejný podnět k dalšímu zkoumání vidím i co se týče města, potažmo regionu, v němž daní muži samoživitelé žijí, jelikož většina mých komunikačních partnerů byla z Prahy a celkově byli z podstatně velkých měst. Domnívám se, že jejich zkušenost se samoživitelstvím by vypadala jinak, kdyby daní muži žili v malém městě, případně rovnou na vesnici. Z výsledků a závěrů práce pak z mého pohledu vplynuly dva důležité aspekty mužského samoživitelství, které by též stály za hlubší prozkoumání. Jedná se o ekonomickou situaci mužů samoživitelů a samotný přístup

jejich zaměstnavatelů/ek. Vzhledem k povaze mého výzkumného vzorku, kdy většina mých komunikačních partnerů vystupovala z poměrně privilegovaných pozic, měla vysokoškolské vzdělání a s tím související i vyšší socioekonomický status, totiž nejsem schopna říci, do jaké míry se jedná o specifické jevy, zejména, co se příznivé finanční situace týče, anebo zda se skutečně samoživitelství mužů v tomto ohledu zásadně odlišuje od samoživitelství žen.

Na závěr bych chtěla říci, že celý tento výzkum byl pro mne hodnotnou zkušeností. Umožnil mi blíže se seznámit se samoživitelstvím u mužů, o němž jsem měla do té doby pouze zkrácené představy. Zároveň mě donutil klást si množství otázek, které mě v uvažování o samotném genderu posunuly opět o něco dál.

6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Beck, U. (2011). *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Connell, R. W. (2000). *The men and the boys*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Connell, R. W., Messerschmidt, J. W. (2005). „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept.“ *Gender and Society*, vol. 19, no. 6: 829-859.

Černá, M. (2001). *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia.

Český statistický úřad. (2016). *Demografická příručka – 2016: Sňatky podle věku svobodného ženicha a svobodné nevěsty v letech 1950-2016*. ČSÚ [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2016> [cit. 05.03.2019].

Český statistický úřad. (2017). *Zaostřeno na ženy a muže 2017*. ČSÚ [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/45709978/30000217.pdf/92da801e-56d6-4d45-8cef-67497ed59949?version=1.1> [cit. 17.03.2019].

Český statistický úřad. (2018). *Pohyb obyvatelstva 1. – 3. čtvrtletí 2018*. ČSÚ [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/pohyb-obyvatelstva-1-3-ctvrtleti-2018> [cit. 07.03.2019].

Česká televize. (2006a). *Táta jako máma*. ČT [online]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10109546997-tata-jako-mama/1414-rozhovor-s-d-smrzovou/> [cit. 15.03.2019].

Česká televize. (2006b). *Otcové samoživitelé*. ČT [online]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10109546997-tata-jako-mama/206562262900006-otcove-samozivitele/> [cit. 15.03.2019].

Demografie. (2014a). *Rozvodovost – Historie*. Demografie [online]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_rozvodhistorie [cit. 07.03.2019].

- Demografie. (2014b). *Rozvodovost – Základní ukazatele*. Demografie [online]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_rozvodukazatele [cit. 07.03.2019].
- Disman, M. (2008). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Dudová, R. (2006a). „Old Obligations in the Modern World: The Father as a Provider before and after Divorce.“ *Czech Sociological Review*, no. 42, vol. 3: 573-590.
- Dudová, R. (2006b). Rozporuplné diskursy otcovství. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 7, č. 2: 6-10.
- Dudová, R. (2008). *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dudová, R. (2009). Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 4: 753-784.
- Dudová, R., Hastrmanová, Š. (2007). *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Evropský parlament. (2011). *Zpráva o situaci matek samoživitelek*. [online]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-2011-0317&language=CS> [cit. 12.03.2019].
- Fafejta, M. (2012). „Deinstitucionalizace otcovství: posílení nebo úpadek otcovské role?“ In Švaříčková Slabáková, R., Kohoutová, J., Pavlíčková, R., Hutečka, J. a kol. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Guba, E. G., Lincoln, Y. S. (1994). „Competing Paradigms in Qualitative Research“ In Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Hasmanová Marhánková, J. (2011). Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. *Gender Studies, o. p. s.* [online]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf.
- Hašková, H., Rabušic, L. (2008). „K nízké sňatečnosti v České republice.“ *Sociální studia*, roč. 2, č. 2: 9-33.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

- Hochschild, A. R. (2003). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. New York: Penguin Books.
- Chaloupková, J. (2007). „Vdát se nebo ne? Motivace vdaných a neprovdaných matek.“ In Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chaloupková, J., Soukupová, E. (2007). „Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství.“ In Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jeřábek, H. (1992). *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Carolinum.
- Kiczková, Z. (1998). „Fiktivny rozhovor so Sarou Ruddick.“ In *Rozhovory Aspektu z rokov 1993-1998*. Bratislava: Zaujmové združenie žien Aspekt.
- Kimmel, M. S. (1994). „Masculinity as Homophobia.“ In Brod, H., Kaufman, M. (ed.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Kučera, M. (2008). „Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky.“ *Demografie*, č. 50: 230-239.
- Letherby, G. (2003). *Feminist Research in Theory and Practice*. Philadelphia: Open University Press.
- Maříková, H. (2007a). „Participace otců v rodině a genderová ne/rovnost: Co se (z)mění, když pečuje (i) otec?“ In Šanderová, J. *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: Knihařství Sequensová.
- Maříková, H. (2007b). „Teoreticko-metodologický úvod: gender, rodina a jejich zkoumání.“ In Maříková, H. (ed.), Vohlídalová, M. *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. (2015). „Kam jsme došli na cestě genderové rovnosti během uplynulých desetiletí?“ In Frýdlová, P. *Jak je to s genderovou demokracií v České republice? 20 let od Pekingské akční platformy*. Praha: Heinrich Büll Stiftung.
- Maříková, H. (ed.), Křížková, A., Vohlídalová, M. (2012). *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Maříková, H., Radimská, R. (2003). *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- OECD. (2018). *OECD Family Database: Children in families*. OECD [online]. Dostupné z: http://www.oecd.org/els/soc/SF_1_2_Children_in_families.pdf [cit. 18.03.2019].
- Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Singly, de F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Skálová, H. (2015). „Mají muži a ženy stejnou šanci na práci?“ In Česká televize. *V řídicích pozicích a politice je žen stále poskrovnu*. [online]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1508268-v-ridicich-pozicich-a-politice-je-zen-stale-poskrovnu> [cit. 25.04.2019].
- Scheper-Hughes, N. (1993). *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Twigg, J. (2004). „The body, gender, and age: Feminist insights in social gerontology.“ *Journal of Aging Studies*, vol. 18, no. 1: 59-73.
- Ústavní soud. (2014). *Další rozhodnutí Ústavního soudu ke střídavé péči*. [online]. Dostupné z: <https://www.usoud.cz/aktualne/dalsi-rozhodnuti-ustavniho-soudu-ke-stridave-peci/> [cit. 03.04.2019].
- Zeman, K. (2007). „Nemanželská plodnost – demografický přehled.“ In Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zákon č. 117/1995 Sb., *o státní sociální podpoře*.

7. PŘÍLOHY

Příloha č. 1.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O KOMUNIKAČNÍCH PARTNERECH

ALEXANDR: 46 let, rozvedený, 2 děti (chlapec 5 let a chlapec 8 let)

Je majitelem elektrikářské firmy a žije v Praze.

Nejvyšší dosažené vzdělání - vysokoškolské.

Samoživitelem je 3 roky.

DAVID: 32 let, rozvedený, 1 dítě (dívka 2 roky)

Pracuje jako manažer v nadnárodní společnosti a žije v Praze.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je necelý 1 rok.

FRANTIŠEK: 48 let, ovdovělý, 3 děti (dívka 14 let, chlapec 20 let a dívka 23 let)

Pracuje jako automechanik a žije v Holicích (okres Pardubice).

Nejvyšší dosažené vzdělání – střední.

Samoživitelem je 5 let.

JOSEF: 42 let, rozvedený, 2 děti (dívka 9 let a dívka 13 let)

Pracuje jako obchodní zástupce a žije v Českých Budějovicích.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je 2 roky.

LUKÁŠ: 26 let, svobodný, 1 dítě (chlapec 3 roky)

Pracuje jako skladník v supermarketu a žije v Nýřanech u Plzně.

Nejvyšší dosažené vzdělání – základní.

Samoživitelem je 3 roky.

MATĚJ: 30 let, svobodný, 1 dítě (chlapec 2 roky)

Momentálně je na rodičovské dovolené a žije v Praze.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je 1 rok a půl.

PAVEL: 36 let, svobodný, 2 děti (dívka 4 roky, chlapec 6 let)

Je majitelem projekční kanceláře a žije v Praze.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je 1 rok.

RADEK: 44 let, rozvedený, 3 děti (chlapec 6 let, dívka 16 let a chlapec 19 let)

Pracuje jako číšník a žije v Kladně.

Nejvyšší dosažené vzdělání – střední.

Samoživitelem je 4 roky.

VIKTOR: 37 let, svobodný, 1 dítě (dívka 4 roky)

Pracuje jako obchodní zástupce a žije v Praze.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je 1 rok.

VLADIMÍR: 44 let, rozvedený, 1 dítě (dívka 12 let)

Pracuje jako učitel na střední škole a žije v Plzni.

Nejvyšší dosažené vzdělání – vysokoškolské.

Samoživitelem je 4 roky.

ZDENĚK: 51 let, rozvedený, 3 děti (chlapec 10 let, dívka 24 let a dívka 30 let)

Pracuje jako ochranka v obchodě a žije v Roudnici nad Labem.

Nejvyšší dosažené vzdělání – základní.

Samoživitelem je 6 let.

Příloha č. 2

STRUKTURA ROZHOVORU

Představení tazatelky, krátké shrnutí diplomové práce, jejích zaměření a cílů. Seznámení komunikačního partnera s účelem rozhovoru, jeho strukturou a oblastí otázek. Zmínění etických aspektů, žádost o možnost nahrávání rozhovoru, zmínění možnosti nezodpovězení některé z otázek a následné podepsání informovaného souhlasu.

A) INFORMACE O KOMUNIKAČNÍM PARTNEROVI

Na začátek bych se Vás ráda zeptala:

- 1) Jaký je Váš momentální rodinný stav?
- 2) Kolik Vám je let?
- 3) Kde žijete? V jakém městě/regionu?
- 4) Kolik máte dětí a jak jsou staré?
- 5) Řekněte mi, prosím, jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání a kde pracujete?
V jakém oboru jste zaměstnaný?

B) CESTA K SAMOŽIVITELSTVÍ

- 1) Vím o Vás, že jste samoživitel a žijete tedy v jedné domácnosti jen se svým dítětem/svámi dětmi. Mohl byste mi, prosím, vyprávět, jak k tomu došlo? Co konkrétně vedlo k tomu, že jste se stal hlavním pečujícím o dítě/děti právě Vy?
- 2) Jak dlouho už jste samoživitel?

C) VÝCHOVA ANEB VNÍMÁNÍ ROLE OTCE A JEHO VZTAHU S DÍTĚTEM/DĚTMI

- 1) Vraťme se na chvíli do doby, kdy jste ještě nebyl samoživatelem. Jaké byly Vaše představy o péči o dítě/děti? Měl jste z něčeho obavy? Báli jste se třeba, že nějaké úkony nezvládnete? Pokud ano, jaké?

Jestliže odpověď zní ano: Naplnily se Vaše obavy anebo jste byl naopak překvapen, že jste schopen věci zvládnout?

- 2) Nyní jste hlavním pečovatelem. Máte pocit, že se nějakým způsobem změnila Vaše péče, tedy to, jak se o dítě/děti staráte? Nebo že se změnilo to, jaké věci s nimi děláte? Jestliže ano, v čem konkrétně vidíte změnu?
- 3) Jak vypadá Váš vztah s dítětem/děti? Jak byste ho popsal? Máte pocit, že by se od doby, co jste samoživitelem, nějak změnil? Pokud ano, jak?
- 4) Řekl byste, že výchovu dítěte/děti sám zvládáte? Anebo vidíte ve starosti o domácnost a v péči o dítě/děti nějaké překážky? Je zde něco, co Vám dělá problémy, s čím si nevíte rady? Pokud ano, co?
- 5) Je podle Vás situace matek samoživitelek v něčem odlišná, než Vaše situace jakožto otce samoživitele? Pokud ano, v čem?

D) CHÁPÁNÍ VLASTNÍ MASKULINITY VE SPOJITOSTI S PRIMÁRNÍM PEČOVATELSTVÍM

- 1) Řekněte mi, jak by měl podle Vás vypadat takový typický muž? Jaké by měly být jeho vlastnosti? Co by měl nebo naopak neměl dělat? Jak by se měl nebo neměl chovat?
- 2) Myslíte si, že Vy osobně splňujete tuto obecnou představu o tom, jaký by měl muž být? Pokud ne, v čem se podle Vás odlišujete?
- 3) Řekl byste, že je Vaše role hlavního pečovatele spíše v souladu nebo naopak v rozporu s tím, co pro Vás znamená být mužem? Jestliže v rozporu, popište mi, prosím, v čem/jak.

E) HARMONIZACE RODINNÉHO A PRACOVNÍHO ŽIVOTA

- 1) Nyní bych se Vás ráda zeptala, navštěvuje/í Vaše dítě/děti některé z předškolních zařízení péče o děti, jako jsou jesle, mateřská škola anebo už chodí na základní školu?
- 2) Vyprávějte mi, prosím, jak vypadá Váš běžný den, od chvíle, kdy ráno vstanete, do chvíle, než jdete spát? Jakým způsobem zvládáte skloubit Vaši pracovní dobu s otevírací dobou jeslí/mateřské školy, popřípadě se školním rozvrhem a s jinými volnočasovými aktivitami Vašeho dítěte/Vašich dětí?

3) Jak se Vám toto vše daří ještě sladit se starostmi o domácnost? Mohl byste mi popsat, jak u Vás starost o domácnost vypadá? Máte nějaké úkoly rozdělené, nebo vše zastáváte sám?

4) Je ve Vaší rodině anebo blízkém okolí někdo, kdo se Vám snaží se starostmi o domácnost a s péčí o dítě/děti pomáhat? Pokud ano, kdo?

Pokud odpověď zní ano: Z jakého důvodu Vám daný člověk pomáhá/daní lidé pomáhají? Jak konkrétně jeho/jejich pomoc vypadá? Co vše obnáší?

5) Teď bych se Vás ještě zeptala, na začátku našeho rozhovoru jste mi uvedl, že jste samoživatelem už (?) let. Mohl byste mi, prosím, jen v krátkosti říci, jak vypadalo Vaše sladování práce a péče v úplných začátcích? Lišilo se to nějak výrazně od toho, jak jste mi to popsal nyní?

F) DOPAD SAMOŽIVITELSTVÍ NA KAŽDODENNÍ ŽIVOT A EKONOMICKÁ STRÁNKA VĚCI

1) Pociťujete v souvislosti se samoživitelstvím, že byste měl nějaké obtíže či problémy v každodenním životě? Problémy, které jste předtím, než jste se stal samoživatelem, neměl? Pokud ano, jaké to jsou?

2) Setkáváte se v souvislosti se samoživitelství spíše s pozitivními či naopak s negativními reakcemi od okolí? Od koho takové reakce nejčastěji přichází a za jakých okolností? Uveďte mi, prosím, jejich konkrétní příklad.

3) Když se ještě vrátím k Vašemu zaměstnání, zasáhlo samoživitelství nějakým způsobem do Vašeho zaměstnání? Měl jste stejné zaměstnání i v době, kdy jste ještě samoživatelem nebyl?

Jestliže odpověď zní ne: Hrál tedy samoživitelství ve změně zaměstnání nějakou roli? Měl jste z důvodu samoživitelství problém s hledáním nového zaměstnání? Pokud ano, v čem?

4) Jak se k Vaší současné situaci staví Váš zaměstnavatel/Vaše zaměstnavatelka? Vychází Vám vstříc? Máte třeba možnost práce z domova, pružné pracovní doby, možnost absence v případě nemoci dítěte/děti či dřívějšího odchodu z práce? Byl Vám někdy nabídnut poloviční úvazek?

- 5) Jak byste charakterizoval Vaší současnou finanční situaci? Řekl byste, že máte peněz dostatek, tak akorát anebo Vám spíše chybí? A změnilo se to nějak od doby, co jste samoživitelem?
- 6) Využíval jste či v současné době stále využíváte některé státem nabízené prostředky finanční podpory? Pokud ano, jaké?
- 7) Řekl byste, že trávíte s Vaším dítětem/Vašimi dětmi dostatek času? Je ho tolik, kolik byste chtěl?

Jestliže odpověď zní ne: Proč tomu tak je? A co děláte pro to, aby se to změnilo?

G) SOUKROMÝ ŽIVOT A VOLNÝ ČAS

- 1) Popište mi, prosím, jak vypadá Váš volný čas? Jak ho trávíte? Kolik máte času sám na sebe, na své záliby a koníčky?
- 2) Komplikuje Vám samoživitelství nějak Váš osobní život? Na příklad, co se týče v příležitostech hledání nové partnerky či v trávení volného času se svými přáteli?
- 3) Změnil se nějakým způsobem okruh lidí, se kterými se setkáváte, od doby, co jste samoživitelem? Pokud ano, jak a z jakého důvodu?

H) VLASTNÍ POZNÁMKY KOMUNIKAČNÍHO PARTNERA

- 1) Na závěr bych se Vás chtěla zeptat, zda Vás napadá ještě něco důležitého, co průběhu rozhovoru nezaznělo, na co jsem se Vás nezeptala a chtěl byste se o tom zmínit?

Poděkování za rozhovor, nabídnutí možnosti nahlédnutí do výsledků výzkumu a finální verze mé diplomové práce. Rozloučení.